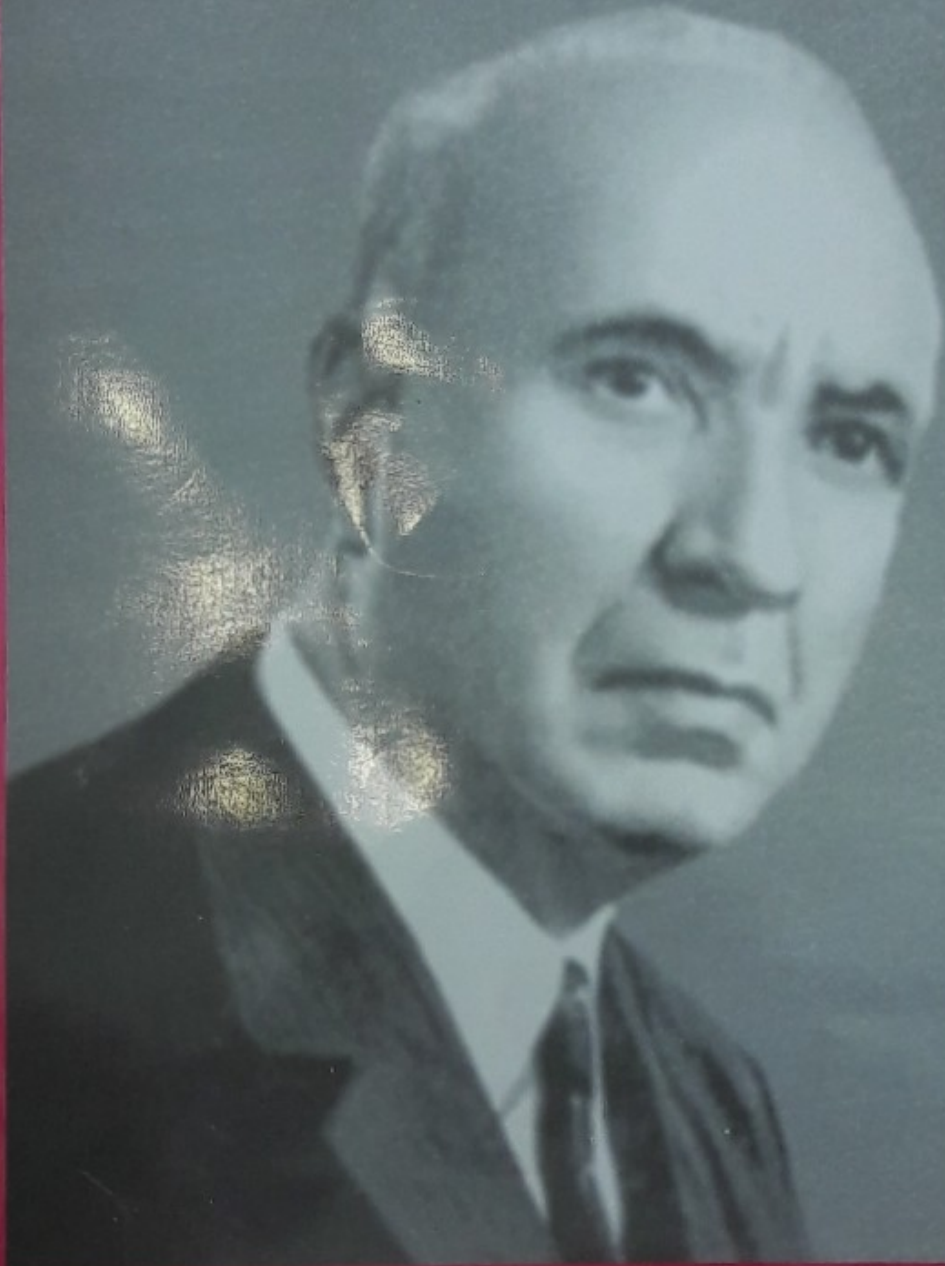

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2008

№ 2

+

«AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ»
ELMI-METODİK JURNAL

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 2 (216). Aprel – İyun 2008-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

Heydər Əliyev təhsil haqqında 2

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində 3

DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

T.Novruzov – Mir Cəlal M.Ə.Sabirin ədəbi irsi haqqında 7

Ə.Bədəlova – “Məkansız oldu Nəsimi, məkanı yoxdur anın” 13

H.Bahiyev, S.Hüseynoğlu – Dəyərli elmi – metodik irs 19

B.Xəlilov – Dilçiliyin qaygıları 25

**ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:
TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ**

P.Əliyev – Klassik ədəbiyyatın tədrisinin pedaqoji əsasları 30

M.Hüseynova – Xəbərlilik kateqoriyası: ismi və feli xəbərlərin tədrisi 36

G.Seyidova – Ümumi şəxsi cümlənin tədrisi və şagirdlərdə axtarıcılıq qabiliyyətinin formalaşdırılması 39

R.Vəliyev – Məcnun məhəbbəti – kamillik zirvəsi 43

V-XI siniflər üzrə Azərbaycan dili fənnindən proqram materiallarının təxmini planlaşdırılması ...49

V-XI siniflər üzrə ədəbiyyat fənnindən proqram materiallarının təxmini planlaşdırılması 54

TÜRKÇÜLÜYÜN BANİLƏRİ

E.Quliyev – Ziya Göyalt yaradıcılığında müqəddəs amal və böyük ideyaların təənnümü 60

ELM XADİMLƏRİ

T.Hacıyev – Böyük alim və unudulmaz müəllimimiz 66

AKTUAL SÖHBƏT

O.Abbasov – Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlanmasında milli dəyərlərdən istifadənin zəruriliyi 69

ÇALIŞMALAR

Düşündürücü tapşırıqlar 76

XƏBƏR – SERVİS

Ədəbi aləmdə 77

Xarici ölkələrdə 78

Yeni nəşrlər 79

Xəbərləri hazırladı **Lalə Əhmədova**

HEYDƏR ƏLİYEV TƏHSİL HAQQINDA

- Təhsil millətin gələcəyidir.
- Mən dünyada müəllimdən yüksək ad tanımıram.
- Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borclu yuq.
- Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir.
- Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar, həqiqətən, fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq göstərən insanlardır.
- Azərbaycan müəllimləri ən yüksək mənəviyyətə, vətəndaşlıq hisslərinə malik olan insanlardır.
- Müəllimlik sənəti şərəfli bir sənətdir.
- Məktəbin, müəllimlərin ən əsas vəzifəsi bizim cəmiyyətimizə, xalqımıza, ölkəmizə dəyərli vətəndaşlar hazırlamaqdır.
- Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz.
- Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. İndiyə qədər yarannuş təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcəkdir.
- Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edirlər. Əgər bunlar olmasaydılar, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydılar, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydılar, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq.
- Təhsilimizin məqsədi gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək, eyni zamanda, vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun!
- Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün məktəblərdə Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır... Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini gərək yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mənəviyyatı bununla bağlıdır.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Aprelin 1-də təhsil naziri Misir Mərdanov Alman Akademik Mübadilə Xidmətinin (DAAD) Qafqaz və Mərkəzi Asiya bölməsinin müdiri cənab Benedikt Briş və təşkilatın ölkəmizdəki rəhbəri cənab Andrey Götze ilə görüşüb. Görüşdə tərəflər qarşılıqlı səfərlərin təşkili, universitetlərarası əlaqələr, birgə aparılan işlərə dair konfrans keçirilməsi və digər məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparıblar.

Aprelin 2-də Təhsil Nazirliyində II Beynəlxalq Ətraf Mühitin Mühafizəsi Layihə Olimpiadası (İNEPO-EUROASIA) iştirakçıları ilə görüş keçirilib. Görüşdə təhsil naziri Misir Mərdanov olimpiada iştirakçılarını Azərbaycanda görməkdən məmnun olduğunu bildirmiş, olimpiadanın "Çağ" Öyrətim İşlətmələri Şirkətinin təşkilatçılığı ilə həyata keçirildiyini vurğulayaraq bu şirkətin görüşdə iştirak edən rəhbərliyinə təşəkkür etmişdir.

Aprelin 7-də Təhsil Nazirliyində müşavirə keçirilib. Müşavirəni nazir Misir Mərdanov açaraq qarşıda duran bir sıra məsələləri iştirakçıların diqqətinə çatdırıb. Nazir Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin 85 illik yubileyi haqqında" sərəncamına müvafiq olaraq Təhsil Nazirliyinin üzərinə düşən vəzifələri xüsusi qeyd edib.

Aprelin 8-də təhsil naziri Misir Mərdanov Təhsildə Qiymətləndirmə üzrə Beynəlxalq Assosiasiyanın prezidenti cənab Simus Hiqarti ilə görüşüb.

Aprelin 8-də Təhsil Nazirliyində Kiyev şəhərində "Təhsil islahatları: qlobal məsələlərin regional həlli" mövzusunda keçirilən trainingin nəticələri ilə bağlı təqdimat olub. Təhsil naziri Misir Mərdanov tədbiri açaraq xarici ölkələrdə keçirilən müxtəlif traininglərdə iştirak edən nazirlik əməkdaşlarının səfər haqqında məlumat vermələrinin zəruriliyini bildirib. Nazir təqdimatın xüsusi əhəmiyyətini vurğulayaraq, təqdim edilən yeni təhsil tendensiyalarının nazirliyin fəaliyyətində nəzərə alınması barədə tapşırıq verib.

Aprelin 14-də Təhsil Nazirliyində "Ən yaxşı müəllim" müsabiqəsinin II mərhələsi ilə bağlı müşavirə keçirilib. Tədbirdə təhsil naziri və müavinləri, nazirliyin müvafiq şöbələrinin və Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin rəhbərliyi, təhsil icumaiyyətinin nümayəndələri, eyni zamanda, müsabiqə iştirakçılarının sınaq dərsi keçəcəkləri ümumtəhsil məktəblərinin direktorları və onların müavinləri iştirak etmişlər.

Aprelin 15-də Təhsil Nazirliyində nazir Misir Mərdanovun "Ən yaxşı müəllim" müsabiqəsinin II mərhələsini keçirən fənn komissiyalarının üzvləri ilə görüşü keçirilmişdir.

Aprelin 18-də Təhsil Nazirliyində nazir Misir Mərdanovun iştirakı ilə respublikanın ümumtəhsil məktəblərinin I sinifləri üçün 2008-2009-cu dərs ilinə Milli Kurikulum əsasında dərslik komplekslərinin hazırlanması ilə bağlı görülən işlərə həsr olunan müşavirə keçirilmişdir.

Aprelin 21-də Təhsil Nazirliyində "Ən yaxşı müəllim" müsabiqəsinin ikinci mərhələsinin iştirakçıları ilə müşavirə keçirildi. Tədbirdə nazirliyin məsul işçiləri, müvafiq şöbələrin və struktur bölmələrinin, ictimai qurumların rəhbərləri və müsabiqə iştirakçılarının sınaq dərsi keçəcəkləri məktəblərin nümayəndələri iştirak etdirdilər. Müşavirəni açan təhsil naziri Misir Mərdanov iştirakçıları salamladı və müsabiqənin ikinci mərhələsinə buraxılmaları münasibətlə müəllimləri təbrik etdi.

Mayın 1-də Təhsil Nazirliyində "İlin ən yaxşı müəllimi" və "İlin ən yaxşı məktəbi" müsabiqələrinin növbəti mərhələsinə həsr olunmuş müşavirə keçirilib. Müşavirədə təhsil naziri Misir Mərdanov "İlin ən yaxşı müəllimi" müsabiqəsinin üçüncü mərhələsi üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərdən danışdı.

Mayın 2-də Təhsil Nazirliyində ümummilli lider Heydər Əliyevin 85 illik yubileyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi" mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı keçirildi. Konfransda Təhsil Nazirliyinin rəhbər işçiləri, nazirliyin struktur bölmələrinin, ali, orta ixtisas, ümumtəhsil məktəblərinin rəhbərləri, alimlər, təhsil ictimaiyyətinin nümayəndələri iştirak etdirdilər. Təhsil naziri Misir Mərdanov respublika elmi-praktik konfransında geniş məruzə etdi. Sonra çıxışlar oldu. Məruzə və çıxışlarda ümummilli lider Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyasından, dövlət quruculuğu sahəsindəki xidmətlərindən ətraflı söz açıldı, onun ölkənin inkişafı, xalqın rifahı naminə gördüyü misilsiz işlərin Prezident İlham Əliyev tərəfindən qətiyyətlə davam etdirildiyi, dövlət başçısının təhsilə davamlı olaraq qayğı göstərdiyi vurğulandı.

Mayın 6-da Misir Mərdanov Təhsil Nazirliyində Norveç Krallığı Oslo Universitetinin əməkdaşları ilə görüş keçirmişdir. Görüşdə ali təhsil müəssisələri və nazirliyin struktur bölmə rəhbərləri iştirak etmişdir.

Mayın 19-da təhsil naziri Misir Mərdanov Cənubi Koreya Respublikası "DAEWOO" şirkətinin prezidenti cənab Younq-Von Kanqın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Səmimi və qarşılıqlı anlaşma şəraitində keçən görüşdə müvafiq sahə üzrə bir sıra məsələlər müzakirə edilib.

Mayın 20-də Təhsil Nazirliyində Cənubi Koreyanın beynəlxalq "DAEWOO" şirkəti tərəfindən Azərbaycanda "Ali Texniki Peşə Təhsili Mərkəzinin tikintisi" üzrə hazırlanmış layihənin təqdimatı olub.

4

Mayın 22-də Təhsil Nazirliyində respublika fənn olimpiadaları qaliblərinin mükafatlandırılması mərasimi keçirilib. Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov, nazir müavirləri İsgəndər İsgəndərov, Elmar Qasimov, İrada Hüseynova, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin müdiri Nailə Rzaquliyeva, Azərbaycan – Türkiyə Özəl Liseyləri Baş İdarəsinin rəisi Adəm Ünal, fənn olimpiadalarına münəfiqlik etmiş respublikanın tanınmış alimləri, şagirdləri bilik yarışında yer tutan məktəblərin direktorları iştirak ediblər.

Mayın 27-də təhsil naziri Misir Mərdanov Çexiya parlamenti Deputatlar Palatasının elm, təhsil, mədəniyyət, gənclər və idman komitəsinin üzvü cənab Peter Plevanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Mayın 27-də Təhsil Nazirliyində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə Azərbaycan Təhsil İşçiləri Azad Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsinin 19 fevral 2008-ci il tarixli birgə qərarına əsasən ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 85-ci ildönümü münasibətilə keçirilən ali məktəb tələbələrinin bədii yaradıcılıq festivalının qaliblərinə mükafatlar təqdim olunmuşdur.

Mayın 29-da Təhsil Nazirliyində Türkiyə Respublikası Yüksək Öyrətim Kurulunun (YÖK) nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilib. Görüşdə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrindən danışan təhsil naziri Misir Mərdanov son illər bu istiqamətdə böyük addımlar atıldığını diqqətə çatdırıb. Nazir həmçinin diplomların tanınması, zəruri ixtisaslara tələbatın ödənilməsi, ali təhsildə proqramların uyğunlaşdırılmasından söz açıb, xüsusilə tibb, müəllim hazırlığı üzrə proqramların yaxınlığını irəli sürüb. Görüşdə iştirak edən qonaqlar Azərbaycan-Türkiyə təhsil əlaqələrinin daha da yaxınlaşması istiqamətində təkliflər irəli sürüblər.

İyunun 4-də Misir Mərdanovun sədrliyi ilə Təhsil Nazirliyi kollegiyasının iclası keçirilib. İclasın müzakirəsinə bu məsələlər çıxarılmışdı: "27 aprel 2008-ci il tarixində mərkəzləşdirilmiş qaydada keçirilmiş üçüncü yoxlama imtahanının nəticələri və buraxılış imtahanlarına hazırlıq"; "2006-2007-ci dərs ilində ümumtəhsil məktəblərinin XI siniflərini "əla" qiymətlər və fərqlənmə attestatı ilə bitirmiş məzunların ali məktəblərə qəbulu vəziyyəti"; "2007-ci ildə Təhsil Nazirliyində vətəndaşların qəbulu, ərizə və şikayətlərinə baxılması vəziyyəti" və "Gənclərin çağırışqədərki hazırlığı fənninin tədrisi vəziyyəti".

İyunun 9-da Təhsil Nazirliyində nazir Misir Mərdanov Amerika Birləşmiş Ştadlarının təhsil sahəsi üzrə bir qrup mütəxəssisindən ibarət nümayəndə heyəti ilə görüş keçirib.

5

İyunun 9-da təhsil naziri Misir Mərdanov ABŞ-ın İndiana Universitetinin beynəlxalq tədqiqat və inkişaf üzrə vitse-prezidenti cənab Çarlz Rifsnyder, Mərkəzi Avrasiya bölməsi üzrə direktoru cənab Uilyam Fiermanla görüşüb.

İyunun 11-də təhsil naziri Misir Mərdanov İSESKO-nun Baş direktoru cənab Əbdüləziz bin Osman Əl-Tüveycrinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

İyunun 16-da Təhsil Nazirliyi ilə Alman Akademik Mübadilə Xidməti arasında Azərbaycan tələbələrinin təhsili üzrə təqaüd proqramı ilə bağlı sənəd imzalandı. Təhsil Nazirliyində bu münasibətlə keçirilən mərasimdə Azərbaycan tərəfindən təhsil naziri Misir Mərdanov, nazir müavini Elmar Qasımov, nazirliyin bir sıra şöbə və bölmələrinin rəhbərləri və əməkdaşları, Almaniya tərəfindən Alman Akademik Mübadilə Xidmətinin (DAAD) vitse-prezidenti Maks G.Huber, qurumun iki eksperti və Azərbaycan təmsilçiliyinin rəhbəri, Almaniyanın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Per Kristofer Stankina iştirak etmişlər.

İyunun 18-də təhsil naziri Misir Mərdanov Böyük Britaniyanın "British Council" təşkilatının ölkə üzrə direktoru xanım Nikol İos de Lalüvye ilə görüşüb. Görüşdə azərbaycanlı gənclərin Böyük Britaniyanın nüfuzlu universitetlərində təhsil almalarına dair layihənin hazırlanması və təsdiqi, ingilis dili müəllimlərinin təkmilləşdirilməsi işinə yardım göstərilməsi, bu dilin tədrisi üzrə monitoring keçirilməsi və digər məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparılıb.

İyunun 19-da Təhsil Nazirliyində Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Amerika Birləşmiş Ştatları hökuməti arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında sənədin imzalanması mərasimi keçirilmişdir. Tədbirdə Amerika Birləşmiş Ştatları Dövlət katibinin təhsil və mədəniyyət məsələləri üzrə müavini xanım Qoli Ameri, ABŞ-ın ölkəmizdəki səfiri Ənn Dersi və digər qonaqlar iştirak etmişlər.

İyunun 23-də Təhsil Nazirliyində nazir Misir Mərdanovun iştirakı ilə uşaqların erkən yaş dövründəki təhsilinə həsr olunan müşavirə keçirilmişdir.

İyunun 24-də Təhsil Nazirliyi "Məktəblərin maliyyə formulları: ehtiyacları görə maliyyələşmə, ədalətlik, şəffaflıq və cavabdehlik" mövzusunda üç günlük seminar keçirmişdir.

30 İyun 2008-ci il.

Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq

MİR CƏLAL M.Ə.SABİRİN ƏDƏBİ İRSİ HAQQINDA

Tərlan NOVRUZOV,
filologiya elmləri doktoru, professor

M.Ə.Sabirin ədəbi irsinin tədqiqi onunla nəticələnir ki, 1944-cü ildə meydana çıxan «Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı» tarixinə dair kitaba XX əsrin digər klassikləri ilə yanaşı, Sabir haqqında da elmi oçerk daxil edilir. Oçerkin müəllifi professor Mir Cəlal Paşayev idi.

Ədəbiyyat tarixində Mir Cəlalin Sabir haqqındakı oçerki mövcud tədqiqatları ümumiləşdirməsi, bir klassik kimi bu dahi şairin ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə, inqilabi hərəkatda mövqeyini və yerini müəyyən etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Oçerkdə Sabir milli şeirin inkişafında yeni mərhələnin aparıcı ədəbi hadisəsi, tamamilə yeni məktəbin, inqilabi satira üslubunun banisi sayılırdı. Digər müasirləri ilə birlikdə (C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev və b.) Sabirdən realizm ədəbi məktəbinin hadisəsi kimi bəhs olunurdu. XX əsr realizmini xarakterizə edərək M.Cəlal yazırdı: «Bu zaman ədəbiyyat kiçik bir ailədən başlanmış böyük bir ölkəyə qədər hər yerdə baş verən hadisələri siyasi ideyalar cəhətindən mənalandırırdı» (səh.206).

Sabir haqqında oçerk şairin həyat və yaradıcılığını əhatə edirdi. Mir Cəlal Sabir yaradıcılığını iki əsas istiqamətdə – lirik və satirik poeziya kimi təhlil edir. Oçerkdə şairin məzmun və forma cəhətdən klassik şeirlə əlaqələri araşdırılır. M.Cəlal ictimai – vətəndaşlıq hissələrinin ifadəsində Sabir lirikasının özünəməxsusluğunu müəyyən edir. Müəllif görə, «Sabirin lirikasında ictimai fəallıq, vətəndaş həvəsi və qeyrəti vardır» (səh.207). Onu da deyək ki, müəllif öz fikirlərini ayrı-ayrı şeirlərinin təhlili ilə əsaslandırır. Müəllif qeyd edir ki, Sabir poeziyasının gücü ictimai tənqid pafosundadır. Doğru fikirdir ki, «Beynəlmiləl» şeirindən sonra Sabir «lirika ustası kimi yox, qüvvətli bir mütəfəkkir, günün ehtirash bir mübarizi, nüfuzlu natiq kimi tanınmağa başladı» (səh.206). M.Cəlal Sabir satirasında gerçəkliyi əhatə miqyasının genişliyini – onun realizminin yeni keyfiyyəti sayırdı. Siyasi quruluşdan tutmuş məişətin ən xırda bələlərinə qədər hər şey Sabirin tənqidi gülüşünün hədəfi idi. Oçerkdə Sabir novatorluğunun «inqilabi satira məktəbi», «yeni mübarizə şeiri», «ictimai –siyasi satira məktəbi»

alamətləri ilə xarakterizə olunması ədəbiyyatşünasın bu şeirin bədii hadisə olaraq estetik təbiətini müəyyənləşdirməsindən irəli gəlirdi.

Sabir şeirinin gücünü şərtləndirən təkcə ideya dərinliyi və həyatiliyi deyildi, həm də şeirin bədii xüsusiyyətləri idi. Mir Cəlal bu xüsusiyyətlərin mühüm məqamlarına diqqəti cəlb edirdi. Tipin özünü dindirmək, kinaya və istehza üsulu, taziyanə forması, müəyyən sahənin təsviri və s. Mir Cəlalin Sabir satirik poeziyası üçün səciyyəvi hesab etdiyi bədii xüsusiyyətlərdəndir. Oçerkin məzmunca dəyərli məqamlarından biri də Sabirin Azərbaycan şeirinə, bədii təfəkkürə, obrazlar sisteminə bədii ədəbiyyatın həyatiliyi və xalqiliyinə gətirdiyi yeniliklərin əsaslandırılmasıdır. Müəllif doğru qeyd edir ki, «Sabir ədəbiyyatın, bədii söz sənətkarlığının həyata xidmət üçün səfərbər edilməsində «Molla Nəsrəddin»dən az iş görməmişdir. Bir ovuc yuxarı təbəqəyə – mey, məhəbbət əhlinə nəşə verən şeirə gülmüşdür.

Mir Cəlalin yazdığı oçerkin bir mühüm məziyyəti də ondadır ki, burada Sabirin ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdə, inqilabi hərəkətdə misilsiz mövqeyi və yeri müəyyənləşdirilir. Şairin mübarizə və tənqid hədəflərini qeyd edir. «Yüz illər boyu Nizamilərə, Nəsimilərə, Füzulilərə təqlidən yazılan, onlardan irəli getməyən, köhnəlmiş, çeynənmiş, tərəvətini, ləzzətini itirmiş qəzə ədəbiyyatına qarşı Sabirin yeni satirik şeiri parlaq bir qılınc kimi parladı». (Yenə orada, səh.204). Oçerkində müəllif şairin həm məzmun, həm də forma cəhətdən klassik şeirə nəzərə qarpan bir yenilik gətirdiyini göstərir. Şairin bu yolda müəyyən, yeni məzmun, yeni orijinal fikir tərənnümünə yalnız yaradıcılığının sonlarında yazdığı bir sıra klassik üslublu şeirlərində nail olduğunu göstərir. O, bu fikri əsaslandırmaq üçün şairin məşhur «Seyli tən öylə təməvvüclə alıb dövrü bərim» və «Şəkibayi», «Ruhum», «İstiqbal üçün», «Cocuq», «Analar bəzəyi», «Tərbiyə» sərəlvhəli şeirlərini misal gətirir. Oçerkdə Sabirin estetik idealından, şeirə, sənətə, bütövlükdə götürdükdə ədəbiyyata baxışından da söz açılır. Müəllif şairin yaradıcılığından bədii nümunələr gətirib, «Dilbər» şeiri üzərində xüsusi dayanaraq, geniş təhlillər aparır. Tədqiqatçı İ.İsmayılov demişkən, Mir Cəlal Sabirin «xolastik şeirdə donmuş ehkama çevrilmiş, şablon halına düşmüş bədii vasitələrə istehzalı münasibətlərini, acı gülüş nümayiş etdirdiyini müəyyənləşdirir» (səh.200). Mir Cəlal belə bir nəticəyə gəlir ki, «bu şeirdə qısa, yıqcam bir şəkildə olsa da, realist sənətin bədii proqramı verilmişdir». (Yenə orada, səh.206).

40-cı illərin tədqiqatları içərisində XX əsrin əvvəllərindəki ədəbi hərəkəti, ədəbi cərəyanları birləşdirən və fərqləndirən amillərə ümumiləşdirici qiymət vermək baxımından, eləcə də Sabir yaradıcılığının əsas mərhələlərini, yeniliyini, inqilabi satira olması etibarilə təbiətini, realizmin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və s. tədqiq edib aydınlaşdırmaq baxımından seçilən işlər görülür ki, bunlardan biri Mir Cəlalin «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» (1905-1917-ci illər) adlı doktorluq dissertasiyasıdır (1945-ci il). Əsərdə Sabir yaradıcılığına xüsusi yer

ayran müəllif XX əsr Azərbaycan poeziyasında Sabir məktəbinin yerini və mövqeyini müəyyənləşdirərkən birinci növbədə və başlıca amil olaraq bu poeziyaya «yeni söz, yeni fikir» kimi yanaşır. Sabirin dövrün tələblərinə uyğun yararlı üslub və formaca yeni bir şeir yolu tapmaq səylərini ön plana çəkir və göstərir ki, «Sabir Azərbaycanda birinci dəfə olaraq yazdığını, duyub düşündüyünü, ictimai həyat, məişət məsələlərini «fəzalarda», «xəyalət, məhəbbət aləmində» dolaşan fikirləri ən adi, hətta həyat problemlərinə endirməyi, yaxud bu problemləri şeir səviyyəsinə yüksəltməyi bacaran böyük yenilikçi bir şair kimi meydana çıxdı.

Mir Cəlal Sabir poeziyasının seçilən, fərqlənən keyfiyyətini, onun mövzu genişliyi, rəngarəngliyi ilə bərabər həyatın olduğu kimi «fotosunu» çəkməkdə deyil, onu dərin bir idrakla tədqiq və təhlil etməsi ilə izah edir. Yaxşı haldır ki, müəllif bu yenilikçiliyin mühüm bir tərəfini də məzmun-məskurə yeniliyində görür və yazır: «İctimai varlığın, mübarizələrin istiqamətləndirici tərəfi onu ruhlandırılmış, inkişafa mane olan əngəlləri isə qəzəb, nifrət doğurmuşdur». Bütün bu məziyyətlərinə görə Mir Cəlal haqlı olaraq Sabiri Azərbaycan poeziyasında yeni bir ədəbi məktəbin, inqilabi-satira üslubunun banisi adlandırır: «Sabir yeni inqilabi mübarizə şeirinin pioneri, ictimai-siyasi satira məktəbinin bayraqdar şairi oldu». M.Cəlal Sabir yaradıcılığının ilk və sonrakı əsas mərhələsinin mahiyyət və keyfiyyəti haqqında da dolğun təsəvvür yaratmağa çalışır. Sabir yaradıcılığının ilk dövrünə aid söylədiyi mülahizədə yanılır, bəzi qəzəllərində məsələn, «Şəkibayi» kimi şeirlərində artıq şairin klassik üslubdan və ictimai məzmunu uzaqlaşdığını, «öz mənlilik qüdrətini, mənəvi böyüklüyünü tərənnüm etdiyini», daha doğrusu şeirə bir vətəndaşlıq mahiyyəti gətirdiyini də əsaslandırır, «Beynəlmilə», «Səttarxana» kimi şeirlərini də bu baxımdan təhlil süzğəcindən keçirir. Mir Cəlal Sabirin inqilabçı satirik səviyyəsinə yüksəlməsində, satirik şeir məktəbinin ləyaqətli başçısı və ilhamvericisi olmasında «Molla Nəsrəddin»lə yanaşı şairin öz şəxsi istedadının varlığını da qeyd edir. Ədəbiyyatşünas alim böyük satirik haqqında tədqiqatında şairin yaradıcılıq taleyində «Molla Nəsrəddin»in rolunu, onun satiraya meydan açmasını, jurnalın istiqamətləndirici mahiyyətini də izah edir.

M.Cəlal Sabir satirasının vətəndaşlıq cəsarətini yalnız feodal ağalığı, çarizmi, istismar dünyasını, irticanı cəsarətlə, hünərlə ifşa etməsilə məhdudlaşdırmırdı. Onun təhlilində ən maraqlı cəhətlərdən biri şairin vətəndaşlıq hünərini ədəbi hərəkətin özündə belə köhnəlmiş, mühafizəkar formalara qarşı çıxmasında görürdü. Mir Cəlal Sabirin şeirə mahiyyət yeniliyi gətirdiyini əsaslandırarkən onun heç də klassik ənənələrindən tamamilə üzülmədiyini, klassik formaya yeni məzmun, ifadə çalarları gətirdiyini tutarlı misallarla izah edir, şairin satiralarını fərqləndirən kinaya və istehza ilə təsvir üsullarını «balaca canlı həyat səhnəcikləri yaratmaq», «ciddi şeirdə ciddi planda gülüş» və «canlı xalq dilindən» istifadə etmək kimi keyfiyyətləri açır. Sonra müəllif yazır:

«Nəzəri cəhətdən realizmin tələblərini bəlkə də Sabir yaxşı bilmirdi; ancaq öz yaradıcılığının təbiəti və istiqamətindən çıxaraq duyurdu ki, sxolastik şərq şeiri ölmüş bir üslubdur: bu günkü həyat və mübarizələrə xeyir yox, zərər verən bir üslubdur. Sabirin şeirə olan tələbləri C.Məmmədquluzadənin realizmə tələb və baxışlarına tamamilə uyğundur». Biza belə gəlir ki, burada mülhizənin ikinci tərəfi daha dürüst və inandırıcıdır. Başqa sözlə desək, Sabir şeirinin həyatiliyini, realizmin nəzəriyyədən, kitablardan deyil, sövq-təbii olaraq həyatdan gəldiyini söyləmək daha doğru olardı. Təsadüfi deyil ki, müəllif özü də mülhizələrinin birinci hissəsində öz şübhəsini «bəlkə» ifadəsi ilə bildirir. Müəllif Sabir poeziyası haqqında hərtərəfli və dolğun təsəvvür yaratmaq məqsədilə, onun qələmə aldığı mövzuların əsas hissəsinə toxunur, ictimai-siyasi satiraları ilə bərabər ciddi şeirlərini də yığcam şəkildə tutarlı nümunələrlə təhlil edir. M.Cəlal 40-cı illərdə ümumən XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, o cümlədən Sabir məktəbinin davamçılarına aid tədqiqatlarında da onun rolunu inandırıcı elmi müqayisələrlə işıqlandırır. Alimin «Əliqulu Qəmküsar» məqaləsi bu baxımdan fikrimizə sübutdur. 60-cı illər sabirşünaslığının elmi mövzuları içərisində iki mühüm mövzunu xüsusi qeyd etməliyik. Birincisi, bu mərhələdə Sabirin irsi daha köklü problemlər işığında, məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında realizm, realizmin inkişaf meyilləri işığında nəzərdən keçirilir; ikincisi, Sabirin sənətkarlığını, poetikasını, surətlər aləmini öyrənmək yolunda ciddi elmi təşəbbüslər yaranır. Bunu da deməliyik ki, keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində (1962-ci ildə) Sabirin 100 illiyinin keçirilməsi onun yaradıcılığının tədqiqi məsələsinə xüsusi təkan vermişdir. Mir Cəlal Sabir realizmini ayrıca bir problem halında öyrənən ilk tədqiqatçılardandır. Onun əsərlərində şairin realizmini doğuran ictimai-siyasi amillər (1905-1907-ci illər inqilabı) əhatəli və doğru mənalandırılır və göstərilir ki, şairin realizmi həyatı tələbatından, ictimai-siyasi ehtiyacdən doğmuşdur.

Mir Cəlal hadisə və faktların daxili mahiyyətini, mənşəyini, səbəbini, başqa hadisələrlə əlaqə və münasibətlərini dərinlən əks etdirməyi Sabir realizmini şərtləndirən əsas xüsusiyyətlər kimi müəyyənləşdirir. Alim düzgün hesab edir ki, Sabir realizmi estetik cəhətdən zəngin və rəngarəng xüsusiyyətləri ilə seçilir. Gerçəkliyi daha düzgün əks etmək, ifşa, tənqid, kinayə, satira, məzəmmət keyfiyyətləri Sabir realizminə xas olduğu kimi lirik və romantik ünsürlər də ona daxilən xasdır. Sabir poeziyası inqilabi mahiyyətdədir, deməli o, varlığı sadəcə əks etmirdi, həm də hadisənin inkişafını, gələcəyini hiss edirdi.

Mir Cəlalin çap etdirdiyi yazılar şairin realizminin xüsusiyyətlərini, tipikləşdirmə ustalığını, sənətkarlığına aid məsələləri araşdırmaq yolunda əhəmiyyətli işlərdəndir. Sabirin surətlər aləmini açarkən müəllif, onun realizminin çoxcəhətliliyini, gerçəkliyi inikas genişliyini göstərmiş olurdu. Alimin müşahidəsinə görə, XX əsrin başlanğıc dövrünün insan tipləri, o cümlədən inqilabçılar, fəhlə hərəkət nümayəndələri, xalq

məişətini təmsil edən qüvvələr Sabirin geniş əhatəli, surətlər aləmini yaradırdı. Ədəbiyyatşünas alim bu aləmi ətraflı təhlil edir, onda xalq hərəkətinin ən tipik, ən canlı mənzərəsinin əks olduğunu göstərir. Ümumən XX əsr Azərbaycan ədəbi məktəbləri probleminin ilk dəfə olaraq işlənilib hazırlanması Mir Cəlalin adı ilə bağlı olduğu kimi, Sabir realizmi haqqında yazılan əsər də məhz M.Cəlalin qələminə mənsubdur. Mir Cəlal ilk növbədə Azərbaycan realizmini doğuran ictimai-tarixi amilləri araşdırıb bununla belə qənaətlə gəlir ki, Sabir realizmi həyatı tələbatdan, ictimai-siyasi ehtiyaclardan doğmuşdur.

Mir Cəlal realizmin beynəlxalq əhəmiyyəti və ictimai fikrə təsirindən danışarkən yazır ki, bizim yaşlı nəsllə və tarixi sənədlərə istinadən cəsarətlə deməyə haqqımız var ki, Sabirin bir sıra şeirləri də nəinki Azərbaycanda, eləcə də Yaxın və Orta Şərqdə dillər əzbəri olmuşdur. Burada Sabirin mənsub olduğu inqilabi-demokratik hərəkətin bədii-emosional gücü haqqında oxucuda aydın təsəvvür yaradılır. Mir Cəlalin belə bir qənaəti doğrudur ki, M.Ə.Sabir realizminin ideya mənbəyi məhz 1905-ci il inqilabının təsiri ilə hərəkətə gəlmiş Azərbaycan mühiti olmuşdur. Sabir realizminin ən əsas mənbəyini və gücünü də burada, inqilab hərəkəti dalğalarında, Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsində görmək və göstərmək lazımdır. (Bax: Mir Cəlal. M.Ə.Sabirin realizmi haqqında. ADU-nun elmi əsərləri, 1962, №2, səh.5). Yaxşıdır ki, müəllif bu məsələdə Sabirin doğulduğu, ilk təhsil alıb güzəran keçirdiyi Şamaxı mühitinin ziddiyyətlərini də nəzərə alır. Mir Cəlal daha sonra M.Ə.Sabir yaradıcılığında inqilabi azadlıq hərəkətinin önündə gedən fəhlə sinfi və onun mübarizəsinin inikasını üzərində dayanır, xalq şairinin bu problemin xarakter xüsusiyyətlərini böyük uzaqgörənliklə qələmə aldığı tədqiq edir. Ona görə Sabirdə fəhlə məsələsi müasirlik cəhətdən tamamilə başqa bir miqyasda və məhz sinfi mübarizə cəhətdən qoyulmuşdur. Mir Cəlalin tədqiqatında belə bir qiymətli tezis də irəli sürülüb əsaslandırılır ki, Sabir realizminin qüdrəti bir də hadisə və faktların daxili mahiyyətini, mənşəyini, səbəbini, başqa hadisələrlə mütəqabil əlaqə münasibətini dərinlən arayıb tapmaq və bacarıqla inikas etdirməsindədir. Həqiqətdir ki, inqilabi satirik şair fəhlə-kəndli həyatından bəhs edən «Bakı fəhlələrinə», «Təraneyi-əsilanə», «Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan?», «Əkinçi», «Cığırma, yat», «Neylərdin, ilahi?», «Paradır» və başqa satirik əsərlərində fəhlənin nəinki istismar olunduğu və istismarın formalarını, həm də bunun köklərini, səbəblərini, müqəssirlərini göstərir.

Ümumiyyətlə, məqalədə Sabir realizminin əsas xüsusiyyətləri, mahiyyəti, ifadə üsulları doğru şərh edilir. Müqayisələrlə sübuta yetirilir ki, Sabirin realizmi «passiv», «məhdud», «müccərrəd», «çağırış ruhunda», «kortəbii», «seyirçi», olmamış «ən fəal», «ən müasir, bütün qidası, mənbəyi və ideyaları ilə xalqa, onun arzularına, mübarizələrinə, gələcəyinə, sənətinə bağlı bir realizmdir» (səh.17). Göründüyü kimi, burada Sabir realizmi bir neçə cəhətdən düzgün və bitkin

mənalandırılmışdır. Mir Cəlal Sabir realizmi ilə bir sırada romantika və lirikanın mövqeyi haqqında da maraqlı mülahizələr söyləyir, həmçinin Sabirin romantika və lirikada zəif olduğunu düşünənlərə layiqli cavab verir. Müəllifin elmi nəticəsinin məzi budur ki, Sabirdə romantika və lirika güclü olsa da tənqidi realist yaradıcılıq metoduna əsaslanan inqilabi satirası daha məqsədyönlü yaradıcılıq metodu idi. Mir Cəlala görə, «Sabirin surətlər aləmini» XX əsrin əvvəlləri üçün səciyyəvi olan inqilabçılar, fəhlə hərəkatı nümayəndələri, eləcə də xalqa zidd qüvvələrin, müxtəlif cildə girmiş tiplər aləmidir ki, şair bunları bəzən birinci şəxsin dili ilə, bəzən də surətlərin öz sözləri ilə canlı, qabarıq, emosional bir səciyyədə oxuculara çatdırır. Məqalədə daha çox yer surətlərin canlandırılmasında «əlavə boya işlədilmədən», onların öz dedikləri, danışmaları vasitəsilə təsviri məsələsinin aydınlaşdırılmasına verilmişdir.

Mir Cəlal Füzuli sənətkarlığını məharətlə tədqiq edən bir alim kimi Sabir yaradıcılığının bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında da çox maraqlı fikirlər söyləmişdir. Belə ki, Mir Cəlal «Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq» məqaləsində başlıca olaraq şairin xalq ədəbiyyatı ilə əlaqəsi, şeirlərinin şəkil və vəzn xüsusiyyətləri, novatorluğu, poetikası, tipikləşdirmə üsulları və s. məsələlərlə bağlı ümumiləşdirilmiş fikir və mülahizələr söyləmişdir. Deməli ki, alimin Sabir sənətkarlığının vacib sahələri ilə bağlı fikirləri zəngin olduğu qədər də düzgündür və sabirsünəşliyin bu sahəsinin hərtərəfli tədqiqində uğurlu başlanğıcdır.

Mir Cəlalin keçən əsrin 70-ci illərində də Sabir mövzusunda ardıcıl araşdırmalar apardığını görürük. Onun Firudin Hüseynovla birgə qələmə aldığı «XX əsr ədəbiyyatı» dərsliyinin ikinci nəşri də (1974) diqqəti cəlb edir. Bu kitabda bir çox öçerklər kimi, Mirzə Ələkbər öçerki də Mir Cəlal tərəfindən yazılmışdı. Əvvəlcədən deyək ki, Mir Cəlal əvvəlki öçerkləri eynilə təkrar etməmiş, bir sıra dəyişikliklər, ixtisarlar, təzələmə işləri aparmışdır. Öçerkdə Sabir təkcə satirik deyil, həm də lirik şair, uşaq şeirinin mahir yaradıcılarından biri kimi nəzərdən keçirilir. Ədib dərslikdəki məqaləsində yazırdı ki, «şair, ciddi lirik parçalarında ictimai tərbiyənin rolunu, onun gələcəyə, xalq taleyinə nə qədər böyük təsir bağışladığını göstərirdi, valideynləri də öz övladını bu ruhda tərbiyə etməyə çağırır».

Mir Cəlalin Sabir haqqında elmi yazılarını yüksək qiymətləndirən tədqiqatçı Yaqub İsmayılov 1975-ci ildə çap etdirdiyi «Mir Cəlalin yaradıcılığı» monoqrafiyasında onun bədii yaradıcılığını, o cümlədən Sabir haqqında «Yolumuz haynadır» romanını da obyektivcəsinə təhlil etmişdir. Tədqiqatçı qeyd etmişdir ki, misilsiz xidmətləri olan tarixi şəxsiyyət, orijinal ədəbi sima, inqilabi satira banisi kimi Mirzə Ələkbər Sabir mövzusu Mir Cəlala çox tanış, doğma və aziz mövzudur.

Mir Cəlalin Sabir haqqında elmi tədqiqatları, eləcə də «Yolumuz haynadır» romanı bu gün də öz təsirini və aktuallığını itirməyən gözəl elmi və bədii nümunələrdir.

«MƏKANSIZ OLDU NƏSİMİ, MƏKANI YOXDUR ANIN»

Əsmər BƏDƏLOVA,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti

Azərbaycan klassik ədəbiyyatı nə qədər tədqiq olunsada, zəngin fəlsəfi məntiqinə və bədii siqlətinə görə daim gündəmədədir və hər zaman da belə olacaq. Dövrən və dünyabaxışları dəyişdikcə ona yanaşma bucaqları da gəyişəcək. Təəssüf ki, bəzən həqiqət yolunda düşünlər də yaranır. Necə ki, axır vaxtlar şair Nəsiminin anadan olduğu yer, adı və təxəllüsü ilə bağlı həqiqətlər düşünlənir.

Azərbaycan filologiyasının ilk akademik nəşri üç cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»dir. Baxmayaraq ki, həmin mənbə Sovet dövrü məhsulu olduğu üçün bu gün müəyyən mənalarda qəbul edilmir və düz də edilir. Amma nəşrdəki siyasətdənkənar fikir və müddəalar diridir. O cümlədən, haqqında danışılan problem baxımından mərhum Mirzə Quluzadənin təqdimatında Nəsimi öçerkindəki faktlar. Diqqət yetirək: «Seyid İmadəddin Nəsimi, təxminən, 1369-1370-ci illərdə Şamaxıda anadan olmuşdur. Nəsimidən bəhs edən bəzi təzkirəçilər, məsələn, Qəstəmonili Lətif, Qınalızadə Həsən Cələbi onun Bağdadın Nəsim nahiyəsində anadan olduğunu yazırlar. Bunlar yalnız şairin özünü Nəsimi adlandırmasına əsaslanırlar. Aşiq Cələbi, Faiq Rəşad və Bursalı Məhəmməd Tahir isə heç bir əsas irəli sürmədən Nəsiminin diyərbəkrli olduğunu iddia etmişlər. Lakin, bir çox başqa mənbələr də şairin Şamaxıda anadan olduğunu göstərir». (Bax: qeyd edilən mənbə, I cild, Bakı, 1960, səh. 264).

Hörmətli alimimiz professor Əlyar Səfərli 1982-ci ildə çap olunmuş «Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı»nda şairin anadan olduğu yeri müəmmalı saxlayıb (Seyid İmadəddin Nəsimi 1369-cu ildə sənətkar ailəsində anadan olmuşdur. səh. 187), sonda gənc oxucularını yeni müəmma qarşısında (1973-cü ildə Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi əsl xalq bayramına çevrilmişdir. Nəsiminin vətəninə (harada? – Ə.B.) ilk dəfə olaraq onun əzəmətli heykəli ucaldılmış... səh. 209) qoysada, şairin «Məktəb kitabxanası» seriyasından tərtib etdiyi seçilmiş əsərlərinə yazdığı ön sözdə (1985) deyir: «Seyid Əli İmadəddin Nəsimi 1369-cu ildə əski şeir-sənət beşiyi Şamaxıda gözələrini dünyaya açdı» (səh. 3).

Hörmətli professorumuz Qəzənfər Paşayevə görə, Nəsiminin kökü Təbrizdəndir. Onun valideynləri Təbrizdən İraqa köçmüş, Nəsimi İraqda (Nəsim kəndində) anadan olmuş, sonra ailə Şamaxıya köçmüşdür. Çünki tarixdə Salur Qazanın hakimiyyəti dövründə (1295-1304) Təbrizdən İraqa, çox illər sonra isə Bayandur bəyin dövründə itaətsizlik səbəbindən

İraqdan Şamaxıya belə bir köç olmuşdur. Köçərilər «arasında Nəsimi və qohum-əqrəbasının olması ehtimalı böyükdür».

Qəzənfər müəllim şairin təxəllüsünü əsas götürərək fikrini belə konkretləşdirir: «S.Mümtaz, akademik H.Araslı, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, dosent S.Şıxıyeva və əcnəbi nəsimişünaslar müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq şairin İraqda türkmənlər (azərbaycanlılar) yaşayan Kifri qəzasının Nəsimi kəndində, Diyarbəkirdə (Türkiyə), Təbrizdə, Şirazda, Şamaxıda və ya Bakıda doğulduğundan söz açmışlar».

Bizə qalırsa, şairin Nəsimi kəndində anadan olması və Nəsimi təxəllüsünü buradan götürməsi ehtimalı daha inandırıcıdır. Keçmişdə (indinin özündə də) şairlərin anadan olduğu yeri təxəllüs kimi götürmələri dəbdə olub. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbilli, Füzuli Bağdadi və s.» (Bax: Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış. «Ədəbiyyat» qəzeti, dekabr 2006).

Burada hansı tədqiqatçının hansı şəhəri nişan verdiyi açıqlanmasa da, əvvəlki sitatdan görürük ki, Ə.Səfərlinin fikri M.Quluzadənin fikri ilə üst-üstə düşür.

Şairin adı və təxəllüsü ilə bağlı fikirlər də müxtəlifdir. M. Quluzadənin aşağıdakı cümləsində şairin adının İmadəddin olduğu geyilir: «Fəzlullah Nəsimi 1394-cü ildə Şirvana gəlmiş İmadəddin onunla görüşüb həmsöhbət olmuş, bir müəllim kimi sevrək hürufiliyi qəbul etmiş və ustadın təxəllüsü ilə həmahəng olsun deyə Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdir» (bax: əvvəldə qeyd edilən mənbə, səh. 266).

Professor Ə.Səfərli bu fikrə toxunmadan qətiyyətlə bildirir: «Orta əsrlərdə yazılmış «Künzüz-zəhəb» adlı əsərdə onun adı Əli-ən Nəsimi kimi verilir. Nəsiminin «Vəsiyyətnamə» əsərində isə «Seyid Əli» deyə xatırlanır. İmadəddin isə şairin ləqəbidir» (bax: Qədim və orta əsrlər ədəbiyyatı. 1982, səh. 187). Əlyar müəllim şairin orta məktəb şagirdləri üçün tərtib etdiyi «Seçilmiş əsərlər»inə yazdığı ön sözdə həmin fikri bir daha belə vurğulayır: Əli... «Seyid», «Hüseyn» və «Nəsimi» təxəllüsləri ilə incə, zərif nəğmələr qoşmağa başladı. Ancaq məsləkdaşı Fəzlullah Nəsiminin (1340-1494) təxəllüsü ilə həmahəng səslənən Nəsimi təxəllüsünə daha çox sadıq qaldı. Bunu da özünəməxsus şəkildə belə aydınlaşdırdı:

Adımı Haqdan Nəsimi yazaram.

Bil bu mənədən ki, siməm, ya zərəm» (səh. 3).

Professor Q.Paşayev məsələyə münasibətini belə bildirir: "Doğrudur, Nəsimi, yaradıcılığının ilk dövrlərində Hüseyni, Seyid və hətta Seyid Nəsimi təxəllüsü ilə də şeirlər yazmışdır. Buna biz şairin İraq divanının nüsxəsində də təsadüf edirik. Bu divan nüsxəsində şairin 398 şeiri Nəsimi, üç şeiri isə Seyyid Nəsimi təxəllüsü ilə bitir".

Qeyd etmək lazımdır ki, ilkin qaynaqlardan başlamış şairin adının Nəsiməddin, İmadəddin, Cəlaləddin, Əli, Seyid Əli və s. olduğu göstərilərsə də, tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti şairin adının İmadəddin, təxəllüsünün Nəsimi olduğuna üstünlük vermişlər. Təəssüf doğuran odur ki, bəzi son dövr araşdırmalarında Nəsimiyə başqa adları aid etməyə cəhd

edən müəlliflər İmadəddin (Dinin dayağı) adını şairə sonradan verilmiş ləqəb kimi təqdim etmişlər. Məlumdur ki, ləqəb insana xarici görünüşünə, daxili aləminə və s. görə verilir. İmadəddin – dinin dayağı mənasında Nəsimi ilə bağlı məqbul sayıla bilməz» (bax: yuxarıda adı çəkilən məqalə).

Filologiya elmləri namizədi Səadət Şıxıyeva da şairin adının İmadəddin, təxəllüsünün Nəsimi olması qənaətindədir (bax: Bir daha Nəsiminin adı haqqında. «Dil və ədəbiyyat» jurnalı, 1998, №2.)

Məsələyə Qəzənfər müəllimin adı çəkilən məqaləsi və ANS telekanalındakı çıxışı (Dahilərin divanı.11 noyabr 2007) kontekstində münasibət bildirmək istərdik.

Elmi-ədəbi mənbələrin, o cümlədən Nəsimi şeirlərinin təhlili göstərir ki, Mütləq Həqiqət yolunu seçmiş hürufilər məntiqi olaraq kütlənin fəvqündə dayanmış, xırda regionçuluq, məhəlləçilik duyğuları ilə yaşamamış, fikirlərini Aləmi-kübra və Aləmi-subra – makro və mikro mühitlər arasındakı vəhdət və ayrılıqlar müstəvisində yürütmüş, həmin ruha köklənmişlər. Onlar üçün böyük hərfilə yazılması, ucadan deyiləsi iki məşum olmuşdur: İNSAN + İLAHİ MƏNƏVİYYAT. Və bu iki qütbün birini digərinə bağlayan, birinci qütbü ikinci qütbün son məqamında şövkətləndirən pillə: şəriət + mərifət + təriqət = HƏQİQƏT. Bu mənada, kövnu-məkəne sığmadığını açıq-aşkar bəyan edən mütəfəkkir ideoloq özünü coğrafi anlama (Nəsimi kəndi) tanıq verməzdi. Həmçinin, təxəllüs, yaxud nisbə götürmək məsələsində şairlər hər zaman azad olmuşlar. Həm Nəsimidən əvvəl, həm onunla eyni dövrdə, həm də ondan sonra yaşayıb-yaratmış sənətkarlar arasında nisbəsiz çox şəxsiyyətlər var. Məsələn, Baba Tahir Üryan (anadan olduğu yer - Həmədan), Əbülqasim Firdovsi (Tus, Bac), Eynəlquzzat Miyanəçi (Həmədan), İzzəddin Həsənoğlu (Xorasan, Əsfərain), Qazi Bürhanəddin (Qeysəriyyə), Cahanşah Həqiqi (Mərdin), Şah Qasim Ənvar (Sərab), Həbib (Göyçay, Bərguşad), Molla Vəli Vidadi (Şəmkir), Mola Pənah Vaqif (Qazax, Qıraq Salahlı), Mirzə Ələkbər Sabir (Şamaxı), Abbas Səhhət (Şamaxı) Məhəmməd Hadi (Şamaxı), Hüseyn Cavid (Naxçıvan) və i.ə. Elə buradaca qeyd edərk ki, Azərbaycan ədəbiyyatında nisbəsi dəqiq məlum olan dahi sənətkarlar var ki, başqaları öz aləmlərində, «daha tutarlı» səbəblər götürməklə ona sahib çıxırlar. Məsələn, Nizami Gəncəvi. Həm İranda, həm də Avropada nəşr olunan ədəbiyyatşünaslıq mənbələrində onu İranın Qum şəhərində anadan olmuş fars şairi kimi qələmə verirlər. Qüvvələrimizi bu fakta qarşı səfərbər etsək, daha yaxşı olar.

Eləcə də tarixən zülm, dolanışıq, ticarət, səyahət və s. səbəbdən insanların toplum hərəkəti və məskunlaşma Şərqdə eyni adlı toponimlər yaratmışdır. Bu gün onların hansının kök, hansının budaq olduğunu söyləmək özü ayrıca tədqiqat tələb edir. Məsələn, mənbələrdə (bax: Məhəmmədəli Tərbiyət. Danişməndani – Azərbaycan. Bakı, 1987) adı çəkilən Məhəddin Şeyx İsmayıl Sislinin Şamaxının Sis, Aşub Dilmani, Qəmdil Dilmani, Kişvəri Nəymətulla Dilmani, Sabir Hacı Rza

Dilmaninin Ağsuyun Dilman kəndindən olduqlarını iddia etmək düzgündürmü?

Həmçinin, şəhər əhlinin (Təbriz) köçüb kəndə (Nəsim) sığınması psixoloji və məişət faktları baxımından inandırıcı deyil. Bu səbəbdən də düşünürük ki, Nəsimi təxəllüsü tamam başqa qaynaqdan gəlir.

Bildiyimiz kimi, həyat dörd ünsürün vəhdətindən nəşət edir. Adına külək (yel, hava) dediyimiz dördüncü ünsürün poetik adı *nəsim*dir. O, üç ünsürün (ab, atəş, xak - su, od, torpaq) dirçəlişini, oyanışını tamamlayıb, cansıza can, nəfəs verir, ölünü dirildir (Hərçənd ki, yeni azərbaycanlının təfəkküründə bu siranı qarışdırıblar.).

Şair İmadəddin insanlığa böyük mənada ölümsüzlüyü, əbədiyaşarlığı təbliğ və təlqin edir. Məhz ona görə təşbehən *nəsim*dir – Nəsimidir. Bu qüdrətin ona Haqdan verildiyini bir qədər əvvəl iqtibas gətirdiyimiz beytdə fəxrənə bəyan edir:

*Adımı Haqdan Nəsimi yazaram.
Bil bu mənadan ki, siməm, ya zərəm.*

Dönə-dönə müqayisə və paralellər müstəvisində vurğulayır:

*Ey Nəsimi, dəmi-İsa degil isə nəfəsin,
Nəfəsi doğrular ana nə üçün can dedilər?*
(İraq divanı, səh. 94)

*Nəsiminin sözü gərçi dəmi- İsadır, ey münkir,
Sənə kar eyləməz, neyçün ki, yoxdur Haqqə iqrarım.*
(səh. 127)

*Çünki Məsihanın dəmi-nitqi Nəsimidir bu gün,
Anı bəhasız sanma ki, can rayiganə verməzəm.*
(səh. 151)

Dini mənbələrə görə, Həzrəti İsa ölüyə nəfəs verir, onu dirildirdi. Qeyd etdiyimiz beytdə, Nəsimi İsadən sonra özünün bu qüdrətə sahib olduğunu deyir və diriltiyi, yəni Haqqı dərk etdirdiyi, yaxud fitrətən diri olan, yəni binadan Haqq Yolla gedən insanların onu (Nəsimini) can və başqalarına can verən olaraq dərk etdiklərini misal gətirir.

İstər Azərbaycan, istər İraq, istərsə də fars divanında şairin öz sözünü İsanın nəfəsinə, İsrəfilin Suruna bənzətməsi faktları çoxdur. Məsələn:

*Adımdır Seyid Nəsimi, nə deyirsəm, nəsimi.
Əbədi Surəm Nəimi hurilə cinanə gəldim*
(İraq divanı, səh. 171)

Fikrimizin təsdiqi üçün təkcə bu beytin birinci mürasiminin sonundakı *nəsimi* sözünün mənasına diqqət yetirmək kifayətdir, həmçinin Sur ilə müqayisəyə. Bu təxəllüsün Fəzlullah Nəiminin təxəllüsü ilə həmahənglik fikri də ağılabatandır. Hətta çox ola bilər ki, ustadla şagirdi söhbət-məşvərətdən sonra bu seçimi etmişlər. Amma gəlişigözlə söz kimi yox, hürufiliyin fəlsəfi məntiqi olaraq.

Nəim Cənnətin dördüncü guşəsinin adıdır. Biz həmin guşə haqqında nə bilirik?

Mərhum professor Əkrəm Cəfər deyirdi ki, Nəsimidə dil heyratımız dərəcədə müasirdir. Anlaşılmayan dil deyil, məntiqdir; o da dini bilməməyimizdən irəli gəlir (bax: «Ana sözü» jurnalı, 1993, № 1-6, səh. 32). Bəli, «Din elmini bilmək şəriət olur». Əgər bilsəydik, bu məqamda iki təxəllüs arasındakı vəzəslilik və tamlıq bağlarını asanlıqla açardıq...

Şairin adının İmadəddin olmasına gəlincə, Qəzənfər müəllimin fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyil. Amma onomastik təhlil göstərir ki, o, şəhər mənzəli addır. Buradan da Şamaxı həqiqəti zahir olur.

Min illik (VI-XVI əsrlər) tarixi olan Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı Şamaxı karvan yolunun üstündə yerləşir. Bu işə mədəniyyətlərin inteqrasiyası, insanların qarşılıqlı gediş-gəlişi və inkişaf deməkdir. Orta əsrlərdə inkişafın iki təzahür forması daha önəmli olmuşdur: 1) mənəvi; 2) maddi. Real gerçəkliyi olduğu kimi görüb dərk edən, naqisliklərdən ikrah edib fəzilətlərlə yaşayan və cəmiyyətin də yaşamasını istəyən ağıl və zəka sahibləri coğrafi imkandan faydalanaraq karvanın keçib getdiyi ölkələri səyahətə çıxır, sürətli informasiya – kommunikasiya vasitələrinin olmadığı bir şəraitdə öz ideyalarını, elmi konsepsiyalarını yayır, alimlərlə ünsiyyətdə olur, öyrənir və öyrədirdilər. Yaxud, böyük mütəfəkkirlərə əhatəsində olduqları mühit darlıq edir, daha geniş meydana, daha geniş auditoriya şövqü, görmək-götürmək eşqilə ölkələr dolayırdılar. Cavanlar təhsil almaq üçün məşhur elm ocaqlarına üz tuturdular. Bu, mənəvi inkişafın bəzirləri idi və tarixdə əslən şirvanlı olan çox şəxsiyyətin adı yaşayır ki, onlar ya səyyah olmuşlar, ya da qeyd edilən səbəblərdən ailəliklə köçüb İraqı- Bərsə, Bağdad ellərini, Kərbəlanı, Kərkükü özlərinə ikinci vətən seçmişlər. Necə ki, Əfzaləddin Xaqani Təbrizi seçmişdi.

Aramsız zəlzələdən baş götürüb şəhəri tərk edən imkanlı nəsiləri də nəzərə alsaq, görürük ki, Şamaxıdan kənarda bütöv bir Şamaxı vardı. İndi də belədir. Lakin insan haraya gedir-getsin onu yarandığı yerə bağlayan köklər var: Bu da onun «əcdadının mədfənidir» ki, adıma Vətən deyirik. Nəsiminin vətəni Şamaxıdır. Mərhum Salman Mümtaz bu barədə yazır: «Şah Xəndan» Nəsiminin doğma qardaşı olub məqsətür-rəsi (doğulan yeri – Ə.B.) bulunan Şirvanda vəfat etmişdir. Şamaxının cənub-qərbində vaqə və öz adı ilə adlanmış «Şah Xəndan qəbristanında mədfundur (dəfn edilmişdir – Ə.B.). Bu gün belə türbəsi mövcud və ziyarətkahdır. (bax: S.Mümtaz. Seyid İmadəddin Nəsimi. Bakı, 1926, səh.5. Sitat üç cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» kitabının I cildindən götürülmüşdür. Bakı, 1960, səh. 265).

Bundan əlavə, Seyid Əzim Şirvaninin ədəbiyyat tarixində yaşayan və azı orta təhsil almış hər kəsə məlum olan vəsiyyəti vardır:

*Mən öləndə Şaxəndanda basdırın,
Çünki onun Şahidi-Xəndanı var».*

Beytdə ikicə kəlmə sözlə (Şahidi-Xəndan) Şah Xəndanın obrazı yaradılıb: Açılmış Gözəl Gül...

Biz Onun haqqında nə bilirik? – Niyə Onun yatdığı torpaq tarixləşib? Hamı Onun əsərləri? Niyə Onun nə nisbəsi, nə künyəsi var, şeirlərini poeziyaya daxil olmayan «Culidəmu» təxəllüsü ilə yazıb? Axı mənbələrdən «sızan» məlumatları (Şah Xəndanın qardaşına

*«Gəl bu sirri kimsəyə faş etmə,
Xanü xası aməyə aş etmə».*

müraciətini) təhlil etdikdə görürük ki, O, güclü məntiq, dini-fəlsəfi düşüncə, elmi təfəkkür sahibi olmuşdur. Yaşda necə, Nəsimidən böyük idi mi? Nəsimidən əvvəlmi vəfat edib, ya sonra?

Seyid Əzimi Şah Xəndana bağlayan nə idi? Şairlik? Elə isə XIX əsrdə Şamaxıda nə qədər şair yetişib və dünyadan köçüb. Seyidlik, yoxsa qohumluq? Güman ki, qohumluq. Çünki Şirvan camaatının dəfn vəsiyyətləri bir qayda olaraq öz simsarları ilə qonşuluğu istəyinə söykənir. Və görəsən, hörmət-izzət sahibi filosof-şair Şah Xəndan Şirvan ziyalılarının bütün Şərqi ərş-argac gəzdikləri bir vaxtda bu gün iddia edilən «ana yurdlarından» hansınasa heç olmasa bir dəfə səfər etmişdimi? Axı, Vətən güclüdür və onun cazibəsindən çıxmaq çətinidir.

Zənnimizcə, bu suallara cavab tapılması problemin düzgün həlli üçün gərəklidir.

Sözün sonunda qeyd edək ki, bütün yazılı mənbələr və ehtimallarla yanaşı, Nəsimiyə ən yaxın, əl uzatsan, çatacaq reallıq da mövcuddur: Onun Hələbdə yaşayan soyu. Bu barədə ilk məlumatı Xalq şairi Rəsul Rza vermişdi (Bax. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 28 dekabr, 1968). O, Nəsiminin qəbrini ziyarət etmiş, nəslindən olan kəslərlə həmsöhbət olmuşdu. İkinci məlumatı ədəbi aləmə şair, filologiya elmləri doktoru, professor Vüqar Əhməd çatdırmışdır. (Bax: «Hər kəsin öz səsi» kitabında «Bəşər Nəsimi – Nəsimi soyundadır» məqaləsi. Bakı, 1993). Vüqar müəllimin məqaləsindəki yenilik Nəsiminin altıncı nəslindən olan Bəşər Nəsimi ilə Bakıda üz-üzə həmsöhbət olmasıdır. Bəşər bəy Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmiş, 1989-cu ildə Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasında internatura keçmişdir. Onun söhbətindən aydın olur ki, bacısı Maisə xanım da həkimdir və əvvəlcə o, ATİ-ni bitirmişdir. 1973-cü ildə Bakıda Nəsiminin abidəsinin açılışına dəvət olunmuş və orada çıxış etmişdir. Yəqin ki, bu barədə müvafiq arxivlərdə nəşə qalmış olar. Bəşər bəy baba yurdu (onun öz təbiri ilə) Şamaxını ziyarət etmiş, bu mövzuda söhbət zamanı Vüqar müəllimə demişdir: Şamaxı məni yaman çəkir. Həmişlik Azərbaycanda qalmaq istəyirəm.

Ehtimal ki, nəsimişünaslarımız «mübahisəli» məsələyə (Şamaxı) aydınlıq gətirmək üçün bu fakta əhəmiyyət verərlər...

DƏYƏRLİ ELMİ-METODİK İRS

Həsən BALIYEV,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru,

Soltan HÜSEYNOĞLU,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

Zamanın sərt sınağından çıxmaq hər yaradıcı insana və hər tədqiqat əsərinə nəsib olmur. Nəsillər dəyişdikcə, zaman irəlilədikcə elmi fakt və hadisələrə, vaxıtlı mükəmməl hesab edilən nəticələrə baxış da dəyişir, münasibət də... O kəslər və o tədqiqat əsərləri yaşamaq haqqını qoruyub saxlayır ki, elmi uzaqgörənliyi özündə ehtiva edir. Doğrusu, mərhum alimimiz Əhəd Əhmədovun yenidən çapdan çıxmış kitabını (**Azərbaycan dili tədrisinin bəzi məsələləri**. Elmi redaktoru dosent F.Şahbazlı, Bakı, «Təhsil», 2007) oxuyanda heyrətləndik. Buna səbəb oxuculara təqdim olunan materialların çoxunun yazılmasından az qala yarım əsr ötməsinə, təlimə yeni baxışların meydana gəlməsinə, fərqli texnologiyaların tətbiq olunmasına baxmayaraq həmin kitabda öyrənilməsi və tətbiq edilməsi vacib olan elmi-nəzəri fikirlərin, praktik nümunələrin bir sistem şəklində öz əksini tapması oldu. Kitabın məzmunu ilə tanışlıqdan aydın olur ki, kursun - orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının, demək olar, bütün məsələləri əhatə edilmişdir. Onun tərtibinə fərqli yanaşsaq, belə bir ardıcılıq yaranar: fənnin tədrisi tarixinə, proqramına münasibət, dərslərin və məktəb təcrübəsinin təhlili, fonetika, leksikologiya, qrammatika və üslubiyyat təliminin başlıca istiqamətləri...

Elmi fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərində fənnin tədrisi tarixinə müraciət edən zəhmətkeş alim uğurlu addımları, yol verilmiş qüsuruları səbirlə, təmkinlə araşdırmış, gəldiyi elmi nəticələrin müasirləri üçün faydalı olmasına çalışmışdır. Bu məqamda onun faktlara, müxtəlif mülahizələrə münasibətindəki ədalətli mövqe oxucuda rəğbət hissi doğurur. Mirzə Kazım bəyin, M.Ə.Vəzirovun, M.M.Əfşarın, Ə.Dəmirçizadənin, Z.Tağızadənin, A.Abdullayevin və başqalarının fikirlərini çoxlarına müyəssər olmayan iki mövqedən - həm sırf nəzəri dilçilik, həm də elmi-metodik baxımdan təhlil edir. Bu, onun obyektiv nəticə çıxarmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Dil təliminin incəliklərinə dərinədən bələd olan həssas dilçi alimi kitabın birinci səhifəsindən sonuncusuna qədər ən çox düşündürən problemin

şagirdlərdə şifahi və yazılı nitqin inkişaf etdirilməsi olduğunu duymaq çətin deyildir. Bu, fənnin mahiyyətindən, məqsədindən irəli gələn qayğı idi.

Müəllifin hələ 1960-cı illərdə Azərbaycan dili proqramlarının təhlilindən gəlmiş natiqələr fənn kurikulumlarını hazırlayanlar üçün bu gün örnək olmalıdır. Proqramın çoxlu həcmdə bilik vermək cəhdinə ciddi etiraz edən bu uzaqgörən alim hamı tərəfindən məqbul sayılan ədəyə qarşı çıxır, 13-14 yaşlı şagirdləri dilçiliyin müxtəlif sahələrinə aid informasiya selində boğmağı qətiyyətlə rədd edir: «Proqramda budaq cümlənin on bir növünü öyrətmək nəzərdə tutulur, şagirdlər hər bir budaq cümləni ayıran əlamətləri bilməli, onları bir-birindən fərqləndirməyi bacarmalıdır. Məgər bu mümkündürmü?»

Təriflərin, qaydaların «quruca» əzbərlənməsinin əleyhinə çıxan müəllif bütün məqamlarda bacarıq və vərdişlərin yaradılmasını ön plana çəkir. Onun fikrincə, əgər şagird tabeli mürəkkəb cümlənin müxtəlif növlərindən şifahi və yazılı nitqində istifadə etmərsə, bu biliklər onun nitqinin zənginləşməsində rol oynamır, çəkilmə zəhmət mənasızdır. Bu, sovet dönəmində – 1960-cı illərdə uzaqgörənliklə söylənmiş obyektiv elmi mövqə idi.

Proqramda bütünlüklə yüngülləşdirmə istiqamətində iş aparılmasını, başlıca diqqəti qazanılmış biliklərin tətbiqi üçün bacarıqların yaradılmasına, həyat üçün vacib olan keyfiyyətlərin (ünsiyyət yaratmaq, şifahi və yazılı nitqi inkişaf etdirmək) yaradılmasına yönəltməyi vacib sayan metodist-alim həyəcanını gizlədə bilmir: «Altıncı sinif şagirdlərini məsafə, istiqamət, zaman, fərqlənmə, səbəb, məqsəd, birgəlik mənası ifadə edən qoşmaları bir-birindən ayırmaq üzərində işlətməyin və bunları bilməyi onlardan tələb etməyin əhəmiyyəti nədir?». Alimin bu mövqeyi müxtəlif illərdə, həm də nüfuzlu mütəxəssislər tərəfindən yazılan dərsləklərə münasibətdə də özünü qabarıq göstərir. V-VIII siniflərin dərsləklərini vaxtaşırı təhlil süzgecindən keçirən təcrübəli metodist-alim müəlliflərin diqqətini ən vacib mətləblərə yönəldir, problemin ciddiliyini nəzərə çarpdırır: «İndi qarşıda duran əsas problemlərdən biri müasir elmi-metodik, pedaqoji və psixoloji tələblərə cavab verən stabil, keyfiyyətli dərsləklər yaradılmasıdır». Bu prinsipdən çıxış edən müəllifin V-VI siniflər üçün 1970-ci illərdə eyni vaxtda çap olunmuş iki sınaq dərsləyinə səriştəli, elmi-məntiqi əsasla söykənən münasibəti indi də mütəxəssislərin heyretinə səbəb olur. Dərsləklərin təhlilini orijinal yolla – paralel aparan müəllifin diskussiya mədəniyyəti, həqiqətən nümunəvidir, örnək olmağa layiqdir. Onun göstərdiyi iradların

demək olar ki, hamısı («idi», «isə» hissəcikləri, düzəltmə sözlər, ismin halları, felin qarammatik məna növləri, «əsas» anlayışı, feli bağlamaların cümlədə vəzifəsi və s. bağlı) məktəbdə istifadə olunması məqbul sayılan sınaq dərsləyində nəzərə alınmış, nöqsanlar düzəldilmişdir.

Kitabın bütün bölmələrinin məzmunundan açıq-aşkar duyulur ki, müəllif məktəb təcrübəsindəki vəziyyətlə müntəzəm maraqlanmış, müşahidələrinə ara verməmişdir. Bu, onun araşdırmalarının praktik əhəmiyyətini artıran mühüm səbəblərdən olmuşdur. Bu cəhət müəllifin «**Linqvistik təhlil bacarıqları aşılmasının elmi-metodik əsasları**» adlı tədqiqatında özünü daha qabarıq göstərir. Həmin araşdırmada «**lingvistik təhlil**» anlayışının mahiyyəti, dil təlimində yeri və əhəmiyyəti, tətbiqi yolları, şagirdlərdə müvafiq bacarıqların formalaşdırılması üzrə işin sistemi xüsusi aydınlıqla şərh edilmiş, tutarlı nümunələr verilmişdir.

Linqvistik təhlilin, bir çoxlarının düşündüyünə rəğmən geniş anlayış olduğunu əsaslandırın müəllif onun ayrı-ayrı növlərinin (fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik) məgzini əhatəli açıqlamağa, tətbiqindəki spesifikliyi aydınlaşdırmağa nail olmuşdur. Əhəmiyyətli olan bir də odur ki, linqvistik təhlilin hər növünün aparılması qaydaları izah olunarkən nəzəri biliklərin mühüm cəhətləri xatırladılır, bir daha saf-çürük edilir, dərinləşdirilir və tətbiqi yolları işıqlandırılır.

Alimin maraq dairəsinin geniş olduğu kitabdan aydınca görünür. Qeyd edildiyi kimi, dilçiliyin və dilin tədrisi metodikasının elə sahəsi olmamışdır ki, müəllif ona münasibət bildirməsin. Lakin sintaksis bu əməksevər alimi daha çox cəlb etmiş, düşündürmüş və bütün yaradıcılığı boyu araşdırdığı sahə olmuşdur. Bu, təsadüfi deyildir; təcrübəli dilçi-metodist filologiyamızda daha çox mübahisə doğuran bu sahə ilə bağlı məktəb təcrübəsində ciddi kəm-kəsirlərin olduğunu yaxşı bilirdi. Bildiyinə görə də, sintaksisin bütün əsas bölmələrinin tədrisi metodikasını əhatə edən araşdırmalarının nəticələrini ardıcıl çap etdirmişdir. Və bu yazılar, maraqlı olan budur ki, eyni zamanda üç ünvana yönəldilmişdir; filoloqlar sintaksisin mübahisəli nəzəri məsələləri ilə bağlı əsaslandırılmış mülahizələrdən bəhrələnilər. Dilin tədrisi metodikası ilə məşğul olanlar nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və məktəb təcrübəsinə söykənən metodik sistemi mənimsəyirlər. Müəllimlər isə birbaşa məktəb təcrübəsində tətbiq edilmək üçün yararlı olan, hərtərəfli düşünülmüş metodik tövsiyə ilə tanış olurlar.

Alimin elmi-metodik irsində əhəmiyyətini bu gün də saxlayan cəhətlərdən biri də sintaksisin (və ümumiyyətlə

dilçiliyin hər bir sahəsinin) tədrisində şagirdlərin müstəqilliyini və fəallığını mühüm tələb kimi irəli sürməsidir. Lakin bu, sadəcə tələb olaraq qalmamışdır, buna praktikada nail olmağın yolları maraqlı nümunələrlə nümayiş etdirilmişdir. Müəllifin bu məqsədlə təklif etdiyi vasitələrin içərisində didaktik müqayisə priyomu önəmli yer tutur. Oxucu – müəllim kitabda müqayisə priyomunun tətbiqi ilə əlaqədar nümunələrlə yanaşı, hansı dil hadisələrinin öyrədilməsində həmin priyomdan istifadənin mümkünlüyü barədə də əhatəli təsəvvür qazanacaqdır.

Üstündən sükutla keçilməsi mümkün olmayan bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər: pedaqoji-metodik irsi bilməyən, yaxud çox çiy mənimsəyən bəzi «novator metodistlər» Venn diaqramını yeni, misli görünməmiş bir təlim metodu (?) kimi tərifləməkdən doymurlar. Çoxdan, həm də lap çoxdan Venn diaqramından daha mükəmməl cədvəllərin və bunların ərsəyə gəlməsinə imkan yaradan işin məzmunundan ətraflı danışılmışdır. Budur, haqqında danışdığımız kitabda müqayisə prosesinin cədvəl və sxemlərlə müşayiət olunmasının əhəmiyyəti və zəruriliyi döna-döna vurğulanmışdır. Həm də göstərilmişdir ki, «müstəqil olaraq sxem və cədvəllər tərtib etmək və ya verilmiş sxem və cədvəlləri izah etmək ancaq dərş məşğələləri ilə məhdudlaşdırıla bilməz. Müəllim şagirdlərin evdə yerinə yetirmələri üçün bu cür tapşırıqlar verməli, onların müstəqillik və fəallığını inkişaf etdirmək üçün bu üsullardan hərtərəfli istifadə etməyə çalışmalıdır».

Müəllif hələ 50 il öncə bu gün tələb olunanları, məsələn, verilmiş biliklərin şagirdlərdə həyati bacarıqların formalaşmasına yönləndirilməsini təlimin qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyur, buna nail olmağın səmərəli yollarını göstərirdi. Bu baxımdan aşağıdakı qəbildən olan mövqə onun araşdırmalarında öz əksini ardıcıl tapmışdır; təlim prosesində müstəqilliyin, fəallığın təmin edilməsi «şagirdlərin fikri və əməli fəaliyyətini gücləndirir, verilən biliklərin yadda daha yaxşı qalmasını, şüurlu olaraq mənimsənilməsinə təmin edir, həmin biliklərin həyata tətbiq edilməsini asanlaşdırır». Bu, müəllifin, xüsusən sintaksisin ayrı-ayrı bölmələrinin (sintaktik əlaqələr, cümlə üzvləri və s.) tədrisi ilə əlaqədar apardığı tədqiqatlarda müntəzəm izlənilmişdir. Nitq mədəniyyətini cəmiyyətin hər bir üzvü üçün həyati əhəmiyyətli məsələ sayan alim, artıq qeyd edildiyi kimi, dilçiliyin digər bölmələrinin, o sıradan sintaksisin tədrisində şifahi və yazılı nitqin inkişaf etdirilməsi üzrə işin sistemli təşkilinə xüsusi əhəmiyyət verir. Əlbəttə, bu, səbəbsiz deyildi, çünki «sintaksis cümlədə sözlərin birləşməsi və cümlənin qurulması qaydalarını, başqa cür desək,

nitqin bitmiş fikir ifadə edən ən böyük vahidini – cümləni öyrənir». Nitqin inkişafı üçün faydalı olan bütün vasitələrin, xüsusən ifadəli oxunun sistemli tətbiqini vacib sayan müəllif problemin uğurlu həlli üçün iki şərtin mövcudluğunu vacib hesab edir; birincisi, bu «iş o zaman keyfiyyətli və effektiv ola bilər ki, müəllim cümlə üzvləri bəhsi ilə əlaqədar olaraq şagirdlərin yazılı və şifahi nitqlərində özünü göstərən nöqsanları əvvəlcədən konkret şəkildə müəyyənləşdirmiş olsun». İkinci şərt müəllimin hazırlığı ilə bağlıdır; nitq inkişafı üzrə işi o zaman səmərəli təşkil etmək mümkündür ki, «müəllim dilimizin sintaktik quruluşunda cümlə üzvləri sırasının ədəbi dil normalarını, üslubi xüsusiyyətlərini dərinləndirən bilsin və ona yiyələnmiş olsun».

Bu iki şərtin gözlənilməsinin əhəmiyyəti ayrı-ayrı cümlə üzvlərinin tədrisi ilə bağlı araşdırmalarında öz təsdiqini tapır. Və bu araşdırmalar, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, filoloq-dilçilər üçün də dəyərli elmi qaynaqdır. Elə bircə onu qeyd edək ki, tamamlıq, təyin və s. cümlə üzvləri ilə bağlı söylənmiş nəzəri fikirlər dilçiliyimizdəki mübahisəli, dolaşiq məqamlara aydınlıq gətirməsi baxımından diqqəti həmişə çəkmişdir.

Cümlə üzvlərinin hər birinin mühüm qrammatik, məna əlamətlərini aydınlaşdıran müəllif tədris prosesində məhz bundan çıxış etməyin faydalı olduğunu nümayiş etdirən maraqlı misallar göstərir. Dil faktlarında, hadisələrində müşahidə edilən zahiri oxşarlıqların tədrisdə törətdiyi çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün müqayisələrin müntəzəm aparılmasını tövsiyə edir. Bu baxımdan tamamlıqla mübtədanın müqayisəli öyrədilməsi yollarının işıqlandırılması, tərtib etdiyi cədvəl nümunələri bu gün də dəyərini saxlayan orijinal metodik yanaşmalarındandır.

Təyinin tədrisi ilə bağlı araşdırmalarında da öz mövqeyinə sadıq qalan müəllif ilk növbədə həmin cümlə üzvü ilə əlaqədar türkologiyadakı fikirləri saf-çürük edir, mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirir və məhz bundan sonra mövzunun tədrisi metodikasının üzərində dayanır. Hiss olunur ki, filoloji hazırlığı, dilçiliyin nəzəri problemləri ilə mükəmməl tanışlığı ona bu və ya digər dil hadisələrinin səmərəli tədrisi üçün optimal variant müəyyənləşdirməkdə ciddi kömək göstərmişdir. Məsələn, təyinlə zərfliyin fərqləndirilməsi barədə dilçilikdə hökm sürən ziddiyyətli və dolaşiq fikirlərə aydınlıq gətirən müəllif məktəb üçün konkret və tutarlı metodik tövsiyə hazırlamaqda çətinlik çəkməmişdir. Kitabda təkcə metodika, təlim işi üçün yox, ümumiyyətlə elm üçün əhəmiyyətli olan bir məqam da diqqəti çəkir. Bu, varisliyin gözlənilməsidir. Müəllif ibtidai siniflərdə haqqında ilkin təsəvvür yaradılan hər bir

anlayışla bağlı bilik və bacarıqların sinifdən-sinifə dərinləşdirilməsini, zənginləşdirilməsini, başqa sözlə, qazanılmış biliklərə bütün məqamlarda istinad olunmasını mühüm didaktik tələb kimi irəli sürür. Bunun faydasını nümunələrlə əsaslandıraraq müəllif həmin prosesdə şagirdlərin fəallığını ön plana çəkir, müəllimin yardımçı suallarla məhdudlaşmalı olduğunu nəzərə çarpdırır.

Kitabın praktik dəyərini artıraraq bir cəhəti də qeyd etməmək mümkün deyil: səriştə ilə hazırlanan, sistemləşdirilən tapşırıqları diqqətlə nəzərdən keçirəndə onların şagirdləri düşünməyə, axtarışlar aparmağa, fikirlərini tətbiq etməyə yönəldəcəyini dərhal anlamaq olur. Tapşırıqların belə uğurlu hazırlanmasını təkcə səriştəli metodist əməyinin məhsulu olması ilə izah etmək kifayət deyildir. Məktəb təcrübəsi və dərslərdəki vəziyyətlə ətraflı tanış olan müəllif «müvafiq bacarıq və vərdislər yaratmaq, təlim prosesini intensivləşdirmək, şagirdlərin fikri fəallığını və müstəqilliyini gücləndirmək baxımından faydalı olan çalışmaları» uğurlu hesab etmiş, dərslərdə «əksini tapan «altından xətt çəkin», «göstərin», «seçib yazın» kimi az əhəmiyyətli tələblərlə məhdudlaşan» çalışmaları məqbul saymamışdır.

Qeyd edildiyi kimi, 1960-cı illərdə və daha sonralar hazırlanmış «Azərbaycan dili» dərslərinin müəllifləri təcrübəli metodist-alimin fikirlərini həmişə diqqətlə öyrənmiş, təkrar nəşrlərdə nəzərə almışlar. Təəssüf ki, son illərin bir sıra dərslərlərində, xüsusən sintaksisi əhatə edən bəzi dərslərdə təkcə nəzəri fikirlər yox, çalışmaları da ciddi narazılıq doğurur. Təəssüflənirsən ki, belə dərslərlərin müəllifləri zamanın sınağından çıxan metodik fikirləri diqqətlə öyrənmiş, çox bəsit, yalnız yaddaşa hesablanan çalışmaları məhdudlaşdırırlar. Haqqında danışdığımız kitabda verilən çalışmaları sisteminə dərslərin müəlliflərinin diqqətini cəlb etməklə həmin mənbədən faydalanmağı onlara təklif edirik.

Mərhum dilçi – alim Əhəd Əhmədovun zəngin yaradıcılığının bir qismini əhatə edən bu kitabın öz nəzəri-praktik dəyərini bundan sonra da qoruyub saxlayacağına şübhə etmirik.

DİLÇİLİYİN QAYĞILARI

Buludxan XƏLİLOV,
filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan dili minillik yaddaş tariximizin incəliklərini ifadə etmək iqtidarında olan, həyatın bütün sahələrinin modullarını özündə əks etdirən, təqiblərə, təzyiqlərə müqavimətli, dünya dilləri sırasında bərabər-hüquqlu mövqeli, zəngin yazılı və şifahi ədəbiyyatı olan dildir. Dili yaşadan, qoruyan və nüfuzlu edən millətin özüdür. Ancaq onu statuslu edən dövlətdir. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin statusunun təminatçısıdır. Konstitusiyamızın 21-ci maddəsində yazılır: «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir». Qeyd edim ki, dövlətimiz dilimizin statusu, inkişafı ilə bağlı əlindən gələni edir. Məsələn, «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» məlum fərman, «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında» fərman, Dil Komissiyasının yaranması, dilimizin, ədəbiyyatımızın ilk qaynaqları ilə bağlı yubileylərin, tədbirlərin keçirilməsi və s. deyilənlərə sübutdur.

Dil elə bir səhədir ki, onu qorumaq, yaşatmaq, inkişaf etdirməklə bağlı görüləcək tədbirləri yalnız və yalnız dövlətdən gözləmək düzgün olmaz. Bu işdə müvafiq qurumların, təşkilatların, lap elə millətin hər bir övladının rolu heç də az deyildir. Məsələn, Azərbaycan dilinin, dilçilik elminin inkişafını təmin etmək üçün Dilçilik İnstitutunun rolu böyükdür. Nəzərə alsaq ki, bu Dilçilik İnstitutu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının institutudur və müstəqil Azərbaycan Respublikasına mənsubdur, onda bir daha bu təşkilatın dilimizin öyrənilməsində, inkişaf etdirilməsində oynayacağı böyük rol qarşısında aciz qalırsınız. Dilçilik İnstitutu zəngin ənənəsi, Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında xidmətləri, sayılıb seçilən kadrları olan bir institutdur. İndiyə qədər, təbii ki, bu institut Azərbaycan dilinin, deyərdim ki, mənəvi statusunun qoruyucusu olub və bu, belə də olmalıdır. Azərbaycanda dilçi alimlərin yetişməsində, dilimizin müxtəlif sahələri ilə bağlı araşdırmaların aparılmasında Dilçilik İnstitutunun gördüyü işləri danmaq olmaz. Dilçilik İnstitutunun görməli işləri də az deyildir. Onu da deyim ki, bəzən bizim cəmiyyətdə söz demək çox asan bir vasitəyə çevrilibdir. Ancaq mənəm bu barədəki fikirlərim elmimizin, dilimizin xeyrinə olan, səmimiyyətdən, xeyirxahlıqdan yoxsulmuş qeydlərdir. Elə hesab olunmasın ki, bu qeydlərlə nəyəssə kölgə salırsınız, yaxud da zəhmətli olanların zəhmətini unudursunuz. Əsla, belə deyildir. Sadəcə olaraq sən demə, mən deməyim, o deməsin... fikri ilə razılaşmaq düzgün deyildir. Qadir olduğumuzu, qabil olduğumuzu etməliyik, hərəməz öz sahəmizdə əlimizdən gələni əsirgənməməliyik, səmimi və xeyirxah polemikanı millətin, dövlətin naminə artırmalıyıq. Bu mənada mənəm düşüncələrim, fikir və

mülhizələrim sənini, xeyirxah missiya üzərində köklənməklə, günahkar axırtmaq mövqeyindən tamamilə uzaqdır, yaxud da nəyisə şişirtmək, qabartmaq əhvali-ruhiyyəsinə uyarlı deyildir. Mətləbdən uzaqlaşmayaraq dilçilik sahəsində görülməsi vacib olan işlər barəsində fikir və mülhizələrimi belə qruplaşdırmaq istədim.

Birincisi. Hər birimiz Dilçilik İnstitutundan yaxşı mənada umuruq. Səbəb dilə aid ən böyük elmi nailiyyətlərin burada yarandığına, elmi ictimaiyyətə çatdırıldığına inamımızla bağlıdır. «Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti», «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti» və s. buna misal ola bilər. Ancaq indiyə qədər nə üçün «Azərbaycan dilinin etimoloji lüğəti», «Azərbaycan dilinin izahlı onomastik lüğəti», «Azərbaycan dilinin izahlı etnoqrafiya lüğəti», «Azərbaycan dilinə aid mifoloji lüğət», «Azərbaycan dilinin semasiologiya lüğəti», «Azərbaycan dilinin terminoloji lüğəti», «Azərbaycan dilinin müqayisəli lüğəti» və bu qəbildən olan digər lüğətlər çap olunmuşdur. Lüğət, bir qayda olaraq, kollektiv əməyin məhsulu kimi meydana gəlir. Mənə elə gəlir ki, belə lüğətləri plan işi kimi işləmək, çapına nail olmaq mümkündür. Lüğətçiliyimizin tarixi zəngindir. Bu sahədə təcrübə, metod və üsullar da təminedicilərin səviyyədədir. Potensial imkanlı kadrlar da var. Sadəcə olaraq hərəkətə gəlmək bu istiqamətdə olan ehtiyacımızı ödəyə bilər.

Lüğət yazmaq qrammatikani yazmaq qədər vacibdir. Bu gün ikidilli lüğətlərə ehtiyac daha böyükdür. Mən burada, xüsusilə, ikidilli lüğətlər deyəndə heç olmazsa, azərbaycanca-türkca, azərbaycanca-özbəkca, azərbaycanca-türkməncə... lüğətləri nəzərdə tuturam. Digər ikidilli lüğətlərin çapı da olduqca vacibdir. Türk dillərinə aid ikidilli lüğətlərin yazılmasını və çap olunmasını isə zamanın özü tələb edir. Ona görə ki, indi ortaq türk dili məsələsi aktual problem kimi tez-tez müzakirə mövzusu çevrilir. Türk dilinin beynəlxalq dil statuslu olmaması hər birimizi narahat edir. Bunlar öz həllini həm də o vaxt tapacaqdır ki, ikidilli lüğətlər çap olunsun və sonra da türk dillərinin hamısında, yaxud da əksəriyyətində ortaq olan leksik vahidlərin sözlüyü işıq üzünə görsün. Əlbəttə, ortaq türk dilinin yaranması üçün digər amillər də var, ancaq bunların hər birindən bəhs etmək bizim məqsədimiz deyil, bu, ayrıca bir mövzudur. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, ikidilli lüğətlərin çap olunmasında bütün ağırlığı respublikamızdakı müvafiq qurumların bütünlükdə öz üzərinə götürməsinə də qəbul etmək düz deyil. Düz olan odur ki, heç olmazsa, bu qəbildən olan lüğətlərin çap olunması istiqamətində müəyyən işlər görülməlidir. Məsələn, türk dövlətlərinin müvafiq qurumları ilə əlaqələr görülməli işlərin koordinasiya mərkəzi yaradılmalı, mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupu təşkil olunmalı və sair. Bunun üçün Respublika səviyyəsində müntəzəm olaraq konfranslar keçirilməli, konkret sahələr üzrə müzakirələr aparılmalı, qərarlar qəbul olunmalıdır.

İkincisi. Dialektologiya dilin elə bir sahəsidir ki, onsuz dilin milli tərəfi, mən deyərdim ki, kökü yoxdur. Vaxtilə dialektoloji ekspedisiyalar

təşkil olunub, dialekt və şivələrimizdəki dil faktları toplanıb, tədqiq olunub, nəticə etibarilə sanballı dialektoloq alimlərimiz yetişibdir. İndi onların sayı keçən əsrin (XX əsrin) 70-80-ci illəri ilə müqayisədə çox azalıb. Sanballı dialektoloq alimlərimizin əvəzediciləri, demək olar ki, barmaqla sayılacaq dərəcədə azdır. Ona görə də dialektoloji tədqiqatlara ehtiyac böyükdür. Mənə elə gəlir ki, dialektoloji ekspedisiyaları bir ənənəyə çevirməyin vaxtı çoxdan çatıb. Dialekt və şivələrimizin tədqiq olunmasına diqqət artırılmalıdır. Dialektoloji tədqiqatları yalnız mövcud dialektoloji lüğətlər vasitəsilə deyil, azərbaycanlıların yaşadığı əraziləri qarış-qarış gəzməklə toplanmış dil faktları əsasında aparmaq lazımdır.

Hazırda Azərbaycan dilinin dialektologiyasına aid müasir dövrün tələblərinə cavab verən dərslərə böyük ehtiyac var. Problemlə bağlı vaxtilə yazılmış dərslər tələbatı ödəmir, elmi prinsipləri, metod və metodologiyası baxımından zamanla ayaqlaşmışdır. Bu mənada, mənə elə gəlir ki, dialektoloqlardan ibarət işçi qrupu yaradılmalı, konkret fəaliyyət proqramı hazırlanmalıdır.

Dialekt və şivə sözləri araşdırılmağa ehtiyacı olan xam materialdır. Bu materialın dərinlən tədqiq olunması dilimizi və dilçiliyimizi böyük fayda gətirə bilər. Onu da nəzərə alsaq ki, dialekt və şivə sözlər daha çox yaşlı nəslin hafizəsində, nitqində yaşayır, onda hər günün qədrini bilməklə bu istiqamətdəki işimizi sürətləndirməliyik.

Üçüncüsü. Dil tarixi dilin mənbəyinin, mənsəbinin səviyyəsini əks etdirməkdə, konkret tarixi dövrlərə xas olan fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərin ortalığa çıxmasında, dillər arasında ümumi elementləri aşkar etməkdə, dilin coğrafiyasını müəyyənləşdirməkdə, onun təbiətini təsvir etməkdə və digər məsələlərdə əvəzsiz rola malikdir. Ferdinand de Sossürün sözləri ilə desək, ilk növbədə dilin mütləq başlanğıc, çıxış nöqtəsi olması barədə düşünmək mümkündür. Lakin ən sadə bir mühakimə belə bir qənaət üçün kifayətdir: elə bir dil tapmaq mümkün deyil ki, onun yaşını müəyyənləşdirə bilsən. Hər bir dil istənilən məqamda ona qədər mövcud olan vəziyyətin davamından başqa bir şey deyil. Bu baxımdan dilin inkişafı insan nəslinin inkişafından fərqlənir: dil inkişafının mütləq fasiləsizliyi onda nəsillərin bir-birinin ardınca gəlməsini görməyə imkan vermir.

Azərbaycan dilinin tarixi kökləri, qaynaqları, yazılı abidələri əsas verir deyək ki, dilimizin tarixi qədim-qayım dövrlərə gedib çıxır, tarixin dərin qatlarından xəbər verir. Azərbaycan dilinin hər bir yazılı abidəsi, o cümlədən klassiklərimizin yaradıcılığı bütünlükdə türk dünyası üçün həmişə yeni bir mərhələ açmışdır. XI əsrə aid anadilli ədəbiyyatımıza mənsub olan İsanın «Mehri və Vəfa» əsəri, İzzədin Həsənoğlunun, Qazi Bührənoğlunun, İmadəddin Nəsiminin və digərlərinin yaradıcılığı buna nümunə ola bilər. Təkcə onu demək kifayətdir ki, XIII əsr Azərbaycan dilinin ərəb və fars dilləri ilə üz-üzə dayanması ilə xarakterizə olunur. Yəni Azərbaycan dili XIII əsrdə ərəb və fars dilləri ilə bərabər hüquqlu mövqedə olduğunu nümayiş etdirmişdir. Nəticədə Orta Asiyadan tutmuş

Anadoluya, Azərbaycandan başlamış Misirə qədər yayılan böyük ərazidə bu dildə yaranmış zəngin bir ədəbiyyat formalaşmışdır. Deməli, dilimizin inkişaf yolunu həm də tarixi torpaqlarımızda, dilimizin geniş yayıldığı ərazilərdə müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq axtarışlar aparmalı və tədqiq etməliyik.

Artıq dövr, zaman dəyişir. Ən başlıcası isə dilimiz, tariximiz barəsində indiyə qədər mövcud olan təhrifli konsepsiyalar alt-üst olur, həqiqət öz yerini tapır. Fərdi şəkildə tədqiqatçılar tərəfindən bir qisim obyektiv araşdırmalar da aparılır. Ancaq yaxşı olar ki, dil tariximizin öyrənilməsi də vahid bir mərkəzdən koordinasiya olunsun, mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupu yaransın, dilimizin hər bir mərhələsi onlara (dilçi mütəxəssislərə) plan işi kimi verilsin, nəticə isə fundamental bir əsər şəklində çap olunsun. Bütün bunlarla yanaşı, dil tarixinə dair dərslərlərin, fundamental tədqiqatların yazılması və çapı zamanla ayaqlaşan bir istiqamətdə aparılmalıdır.

Dördüncüsü. «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı yerinə yetirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında 4 iyul 2001-ci il tarixdə sərəncam imzalanmışdır. Bir sözlə, Dövlət Dil Komissiyası yaranmışdır. Dövlət Dil Komissiyasının dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşməsi sahəsində görəcəyi işlər çoxdur. Bu komissiyanın qarşısında ciddi vəzifələr durur. Dövlət Dil Komissiyası vaxtilə Türkiyədə fəaliyyətə başlamış, öz işi ilə türk dilinin inkişafında dönüş yaratmış Türk Dil Qurumunun təcrübəsindən nümunə və örnək kimi faydalana bilər. Dövlət Dil Komissiyasının görəcəyi işlər barəsində bunları söyləmək olar: a) Dövlət Dil Komissiyasının dilimizin tətbiqi ilə bağlı geniş proqramı olmalıdır; b) Bu komissiyanın tədbirlər planı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir; c) Dövlət Dil Komissiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən dil müfəttişləri olmalıdır; ç) Dövlət Dil Komissiyasının müvafiq şöbələri yaranmalıdır və bu şöbələr dilin tətbiq olunduğu müxtəlif sahələr üzrə, məsələn, radio və televiziya, mətbuat, kütləvi nəşrlər üzrə, reklamlar üzrə və s. təşkil edilməlidir.

Beşincisi. Dərslərlər təhsilimizin, dövlətimizin strateji maraq dairəsində olan sahədir. Hazırda dərslərlərin dilinə aşağıdakı cəhətlərdən xüsusi fikir verməliyik:

a) Dərslərlərin dili sadə, aydın, səlis, cilalı olmalıdır. Uşaqların dili sevməsi üçün qeyd olunan şərtlərin yerli-yerində olması vacib amillərdəndir. Ancaq yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, bütün dərslərlərin dili asan və təkmil olmalıdır. Burada ana dili, ədəbiyyat, Azərbaycan dili dərslərləri ilə yanaşı, riyaziyyat, kimya, fizika, tarix və s. dərslərləri, bir sözlə, bütün dərslərləri nəzərdə tuturuq. Ona görə ki, istənilən bir dərslərdəki elmi bilgi dil vasitəsilə çatdırılır. Dərslərlərin dili nə qədər asan, qayda-qanuna uyğun olarsa, bir o qədər uşaqlar tərəfindən informasiya asan qavranıla bilər. Ancaq bu baxımdan orta məktəb dərslərlərinin dili ilbəlilə cilalanmalı, təkmilləşməlidir. Bunun üçün yaxşı

olar ki, hər bir dərslərin dil və üslub baxımından, eləcə də qrammatik norma baxımından cilalanmasına diqqət cəlb olunsun. Yəni dilçilər bütün dərslərlərin yazılmasında dil və üslub redaktoru kimi mütləq iştirak etməlidirlər. Bu iş müvafiq təşkilatlar tərəfindən nəzarət altında saxlanmaqla tənzim olunmalıdır.

b) Uşaqlar daha çox kitaba və dərsləyə inanırlar. Ancaq dərslərlərdə gedən orfoqrafiya səhvləri, üslub xətalrı bu inamı azaldır. Konkret olaraq hansısa dərslərdən danışmağa dəyməz. Ona görə ki, bu hal bir qədər kütləviləşib. Vaxtilə nəşriyyatlarda peşəkar korrektorlar ordusu fəaliyyət göstərirdi. İndi isə belə korrektorları barmaqla göstərmək olar. Çap olunan kitabların böyük əksəriyyətinə müəlliflərin özləri korrektorluq edir, şərti olaraq korrektor kimi başqalarının adı yazılır. Müəllif öz yazdıqlarının həm də korrektor ola bilməz. Yaxşı olardı ki, nəşriyyatlar çap mərhələsində qabaq fikirləşsənlər, götür-qoy etsənlər ki, onların korrektorları varmı? Bir sözlə, hər bir nəşriyyatın peşəkar redaktoru, korrektor olmalıdır və onlar öz vəzifələrini vicdanla yerinə yetirməlidirlər. Bizdə mətbuat tarixinin zənginliyi: Həsən bəy Zərdəbinin «Əkinçi»si, İsmayıl bəy Qasıralının «Tərcümanı», Ünsizadə qar-daşlarının mətbuatı buna ən canlı nümunədir. Bu sahədə ənənəsi olan, dillər içərisində öz avtonomiyasını çoxdan almış Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına riayət etmək hər birimizin borcudur.

Dərslərlər şagirdin müqəddəs hesab etdiyi, inandığı ən müqəddəs kitabdır. Orada hər hansı bir sözün düzgün yazılmaması, üslubi cəhətdən dolaşq cümlələrin getməsi şagirdə dərsləyə olan inamı azaldır.

Altıncısı. Hər bir insan öz fikri və mülahizələrini doğma ana dilində ifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnəlməlidir. Tutduğu mövqedən asılı olmayaraq hər bir vətəndaş mədəniyyətə malik olmalıdır. Nitqin mədəni olması, nitq normalarına əməl etmək, məntiqli və rəbitəli danışmaq, saymadığımız digər neçə-neçə tələblər dilin zənginliyini üzə çıxarır, onu sevirir və praktik olaraq yaşadır. Bəzən belə fikirləşənlər də olur ki, nitq mədəniyyəti dilçilər, ədəbiyyatçılar, müəllimlər üçün daha vacibdir. Bu, məsələyə yarımçıq münasibətdir. Odur ki, həm orta məktəblərdə, həm də ali məktəblərdə mükəmməl nitq mədəniyyəti fənni tədris olunmalıdır.

Sözümün sonunda demək istəyirəm ki, biz azərbaycanlıyıq, bizə bütün dillərdən əvvəl Azərbaycan dili gərəkdir. Bu dili sevməliyik, yaşatmalıyıq, onun bütün potensial imkanını üzə çıxartmalıyıq.

KLASSİK ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ ƏSASLARINA DAİR

Pirah ƏLİYEV,

pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin həyata keçirdiyi kurikulum islahatı təlimin dünya standartlarına yaxınlaşdırılmasına xidmət edir. Bununla əlaqədar olaraq, təlimin məzmun və qiymətləndirmə standartlarının hazırlanması, fənlərarası inteqrasiya problemi ortaya çıxmışdır. Bunların hamısının irəli sürdüyü müddəalarla tanışlıq göstərir ki, ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərə həyati bacarıqlara əsaslanan bilik verilməlidir. Poetika üzrə hansı bacarıqlar tələb olunursa, onlar tədrisə gətirilməli və şagirdlərə öyrədilməlidir.

Klassik poetik əsərlərin tədrisində aşağıdakı qanunauyğunluqların nəzərə alınması şagirdlərdə müəyyən bacarıqların formalaşmasına xidmət göstərə bilər. Bu məsələdən danışarkən professor Z.Y.Rez yazırdı: "Poeziyanı başa düşmək və tam şəkildə qavramaq üçün bir neçə ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair fikirlərə də yiyələnmək lazımdır. Onlar əsasən üç hissədən ibarətdir: 1) poetik nitqin obrazlılığı (ümumiyyətlə poeziyanın dili), 2) poetik sintaksis, 3) şeirşünaslıq (şeirin ritmik xüsusiyyətləri)" (Методика преподавания литературы. М.: «Просвещение»; 1985, səh.211). Obrazlılıq şeirin əsasını təşkil edən vahidlərdəndir. Şagirdlərə bunu mənimsəməklə təlimdə müvəffəqiyyət əldə etmək mümkündür. Poetik sintaksisdə söz birləşmələri, cümlə, mürəkkəb cümlə və s. məsələlərin öyrədilməsi irəli sürülür. Yaxud, şeirşünaslıq çox böyük məsələlərdəndir ki, biz də bunlarla razılaşıq.

Ümumtəhsil məktəblərində klassik poetik əsərlərin tədrisində çətinlik yaradan sahə onun məzmunu, ideyası və sənətkarlığının dərk edilməsilə bağlıdır. Professor Ə.Qarabağlı yazırdı: "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə verilən məlumatın şagirdlər tərəfindən nisbətən çətin mənimsənilən hissələrindən biri də şeir bəhsidir. Təcrübə göstərir ki, orta məktəb şagirdləri... şeir şəkillərini, onun xüsusiyyətlərini, qayda-qanunlarını yaxşı dərk etməkdə çətinlik çəkirlər" ("Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası". "Maarif", 1968, səh.137). Sonra isə, V-VII siniflərdə öyrədilən şeir texnikasının xüsusiyyətlərini verir. Bu da vaxtilə tədris olunan anlayışların həcmi müəyyənləşdirirdi. Daha sonra yuxarı siniflərdə ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid verilən biliklərin həcmi müəyyənləşdirərkən üç əsas yol üzərində dayanır. "...ədəbiyyat nəzəriyyəsi anlayışlarını şagirdlərin yaxşı qavramaları üçün birinci şərt onların bədii mətn üzərində fəal və şüurlu işləmələrindən ibarətdir.

İkinci mühüm şərt bədii əsərlərin məfkurəsini başa düşmək üzərində şagirdlərin uzun müddət və ardıcılıqla işləməsidir... üçüncü əsas yol qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək yoludur". (Yenə orada, səh.230). Müəllif müqayisəyə heca və əruz vəzlərini nümunə gətirir. Əruzda uzanma, ölçü məsələlərinə toxunur. Məktəbdə tədris olunan beş bəhrin adını çəkir.

Klassik poetik əsərlərin öyrədilməsi zamanı ədəbiyyatşünaslıqda olan yeniliklər nəzərə alınmalıdır. Klassik poetikamız və islam dini problemi məktəblilərə olduğu kimi çatdırılmalıdır.

Bədii əsərlərin tədrisində janr xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını professor C.Əhmədov əsas məsələ sayır. O, ayrı-ayrı janrlarda yazılan əsərlər əsasında şairlərin sənətkarlıq bacarığını şagirdlərə başa salmağın ədəbiyyat tədrisində diqqət mərkəzində saxlanmasını mühüm məsələ hesab edirdi. Lirik əsərlərin tədrisi zamanı müəllim qarşısına aşağıdakı xarakterli pedaqoji-metodik məsələləri qoyub həll etməsinə tövsiyə edirdi: a) lirik əsərlərin tədrisilə əlaqədar olaraq, şagirdlərdə ümumiyyətlə, poeziya nümunələrini oxumaq bacarığını yaratmaq; b) bu əsərlərin köməyi ilə şagirdlərə lirika, lirik janr haqqında nəzəri məlumat vermək; c) lirik əsərlərin imkanları əsasında şagirdlərin tədrisən oxu texnikalarını təkmilləşdirilmələrinə nail olmaq ("Ədəbiyyat tədrisi metodikası". Bakı Dövlət Universiteti, 1992, səh.355).

Lirik şeirlərin tədrisində şairin sənətkarlığını şagirdlərə mənimsətmək üçün onların yaş və bilik səviyyəsinə uyğun sistemli iş aparılmasını irəli sürür. C.Əhmədov V-VIII siniflərdə şeirin vəznə, ahəngi üzərində şagirdləri işlətməyi təklif edir. Sonra şeirdə heca, rədif və qafiyəni onlara öyrətməyi, şairin təbliğ etdiyi ideyanı qələmə alarkən bədii formaya necə sadıq qaldığını başa salmağa daha çox fikir verməyi lazım bilirdi. (Yenə orada, səh.356).

Şeirdə ahəng yaradan vasitələr üzərində iş aparmağı, fasilələrə əməl etməyi də tövsiyə edirdi.

Fasilənin əhəmiyyətini S.Marşak da "Bir şeir haqqında" məqaləsində yada salırdı. O, on iki yaşında M.Y.Lermantovun "Выхожу один я на дорогу" şeirini oxuyarkən valeh olduğunu qeyd edirdi. S.Marşak yazırdı ki, yalnız indi mən görürəm ki, nə dərəcədə məzmunlu, səliqətli, səliqətli bərabər fasilələr bizim ruhumuzu oxşayır, onlar bizə asan və sərbəst nəfəs almağa imkan verir.

Dosent B.Muradov poetik mətnin öyrədilməsində çətin söz, ifadə və beytlərin izahından başlamaq fikrini irəli sürürdü ("Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi". Maarif, 1992, səh.23). Hər bir poetik əsərin dili onun əsas dərk edilməsinə kömək edən vasitədir.

Poetik sözün öyrədilməsində, emosional əhvali-ruhiyyənin yaradılması da vacib şərtlərdən sayılır. Ruhlandırma, emosional yüksəliş klassik poetikanın mənimsənilməsinin zəruri şərtlərindən biridir. Klassik poetikanın mövzusunun, obrazlılığının, dilinin, janrının və digər xüsusiyyətlərinin öyrədilməsində ənənəvi təlim üsullarına əsaslanmaqla yanaşı, yeni interaktiv təlim metodlarına da müraciət olunmalıdır. R.F.Brandesov poetik əsərlərin öyrənilməsinə həsr edilmiş dərslərin forması haqqında axtarışlar aparmış, dərslər-seminar, dərslər-oxucu konfransı, dərslər-kitabların təqdimi, dərslər-oxucu

layihələrinin müdafiəsi, dərs-referatın müdafiəsi və s. haqqında geniş söhbət açmışdır (Брандесов Р.Ф. Методика преподавания литературы. Л., 1976). Bu dərs formalarında poetikanın müxtəlif problemləri şərh edilərək şagirdlərə çatdırılır.

Klassik poetik əsərlər mürəkkəb struktura malikdir. Onun bütün məsələlərini ümumtəhsil məktəblərində öyrətmək qeyri-mümkündür. Hətta klassik poetikanın elə çətin sahələri var ki, ümumtəhsil məktəbi şagirdlərinə lazım deyil. Lakin vacib olan, ondan ötür keçmək mümkün olmayan xüsusiyyətləri də var ki, tədrisdə mütləq nəzərə alınmalıdır. Bura birinci növbədə şeirin bədii formasına və məzmununa aid olan ünsürləri daxil edirik: kompozisiya, ritm, vəzn, qafiyə, səs təkrarları və bədii təkrar(assimilyasiya, dissimilyasiya, alliterasiya); dil-üslub hadisələri(dil-üslub problemləri), dil-ədəbiyyat materialı kimi, morfoloji və qrammatik elementlərin səviyyəsi, şeirin leksik və sintatik xüsusiyyətləri, poeziya və nəsr fərqi, növ və janrlar(heca, əruz, sərbəst) onların spesifik xüsusiyyətləri, oxşar və fərqli cəhətləri, misra, beyt, bənd, bənd şeirdə bir vahid kimi, obrazlılıq yaradan vasitələr; poetik əsərlərdə süjet məsələsi, şeirin daxili bölgüsü; forma və məzmun, ənənə və novatorluq və s. kimi nəzəri anlayışlar didaktikanın sadəcə mürəkkəbə prinsipi əsasında öyrədilməlidir. Bu zaman tədris olunan klassik poetik mətnin quruluşu nəzərə alınmaqla yanaşı, şagirdlərin inkişaf səviyyəsi də gözlənilməlidir. Xüsusilə klassik poetikamızın bu günə kimi öyrədilməyən formaları üzrə şagirdlərdə bacarıqlar formalaşdırılmalıdır. "Divan" şeirinin xüsusiyyətləri hərtərəfli və dərinlən açılmalıdır.

V-XI siniflərin ədəbiyyat dərslərində klassik poetik əsərlərin tədrisinə, onun növlərinin öyrədilməsinə geniş yer ayrılmalıdır. Həyat klassik poetikanın tədrisində yeniliklər aparılmasını tələb edir. Məhz bu baxımdan yanaşdıqda, dərslərdə verilən klassik poetik materialların məzmunu, işlənmə prinsipi dəyişməlidir. Yəni poetik mətnin struktur təhlili burada öz əhəmiyyətini göstərməlidir. Nəzəri fikir mətn üzərində iş aparılmaqla verilməlidir. Dərslərdə şeirlər mövzu, janr, üslub nəzərə alınmaqla qruplaşdırılmalıdır.

Klassik şeir nümunələrinin təhlilindən danışan professor A.Hacıyev göstərir ki, "...klassik ədəbiyyatımızdan verilmiş lirik şeirlərin tədrisi aşağı səviyyədədir... bunu doğuran başlıca səbəblərdən biri lüğət işlərinə az əhəmiyyət verilməsi, şeirlərin vəzn, bölgüləri üzərində əlverişli iş aparılması, əsərin ifadəli qiraətinin pis təşkil edilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır..."("Orta məktəbdə lirik şeirlərin tədrisi". "Maarif", 1982, səh.29).

Deyənlərdən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, klassik poetik əsərlər tədris edilərkən ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid nəzəri elementlərdən bir neçəsi təcrübə işə tətbiq edilməlidir. Nəticədə şagirdlər:

- poetik mətnin obrazlılığını, obrazlılıq yaradan vasitələri mətnin strukturda tapıb ayıra bilməli;
- şeirin vəzn və şəkli xüsusiyyətlərini mənimsədiklərini poetik mətn üzərində iş apararkən nümayiş etdirməli. Bu zaman: a)heca vəznində bərabər bölgünün olması; b)əruz vəznində uzanmanın əsas götürülməsini, təqtinin sözlün müxtəlif yerlərinə düşməsinin aydınlaşdırılmasını; c)sərbəst şeirdə

sabitləşmiş qəlibin olmamasını, hecaların səpkili olmasını; d)heca və əruz vəznlərində oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin olması məsələsini aydınlaşdırılmağı bacarmalıdır;

- dili bütün parametrləri ilə poetikanın materialı kimi mətn üzərində iş aparmaqla izah etməyi bacarmalıdır;

- klassik poetik əsərlərin yaranmasında iştirak edən vasitələri: misra, beyt, bənd, mövzu, məqsəd, süjet, məzmun və forma vəhdəti, poetikada elmlik və obrazlılıq, poetikada ölçü, həyat həqiqəti və bədii şərtlilik və novatorluğu şeir üzərində tətbiq etməyi bacarmalıdır;

- "Divan" şeirinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nümunələr üzərində iş aparmaqla izah etməyi bacarmalıdır.

Klassik ədəbiyyatın yüksək səviyyədə tədrisi didaktikanın aşağıdakı prinsiplərinin gözlənilməsindən çox asılıdır. Prinsip dedikdə, hər hansı nəzəriyyənin, ümumi şəkildə götürüldükdə elmin ilkin, əsas müddəalarının bu və ya digər sahəyə verilən tələblərini nəzərdə tutur. Pedaqoji prinsiplər-qarşıya qoyulmuş pedaqoji məqsədlərin daha yüksək səviyyədə əldə edilməsinə kömək edən əsas ideyalarlardır.

I. Klassik poetik əsərlərə dair verilən nəzəri fikirlərdə elmlik, aydınlıq, kifayət qədər çətinlik prinsipinin gözlənilməsi.

Bu prinsip aşağıdakıların məktəbə gəlməsini tələb edir:

- heca şeirinin milli yaranışı və keçdiyi yolun türk dilli yazılı mənbələrinə istinad edilərək izah olunmasını;

- əzuz vəzninin Azərbaycan şeir şəkillərinə təsirinə diqqət yetirilməsini;

- poetik əsərlərdə mövzu, ideya, islam dininin mütərəqqi cəhətləri və hitrufizim, sufizim, onların rəmzlərlə ifadəsinin təlim zamanı öyrədilməsini;

- "Divan" şeirinin mövzusu, vəzn və şəkli xüsusiyyətlərinin sistemli mənimsənilməsini.

Bu baxımdan ədəbiyyat dərslərində klassik poetik materialın yerləşdirilməsində də elmlik prinsipinin tələbləri gözlənilməlidir;

- X sinifdə anadilli poeziyamızın yaranışı və inkişafı verilərkən türkdilli xalqların bədii nümunələrinə də yer verilməli;

- yenə həmin sinfin proqram və dərslərində "Saray ədəbiyyatı" haqqında tələb və məlumat verilərkən "Divan" şeirinin janrları göstərilməlidir.

II. Klassik poetik əsərlərin tədrisində təlimin inkişafetdiricilik prinsipinə əməl olunması.

Bu prinsipin reallaşdırılması şərtləri aşağıdakılara diqqət yetirməyi qarşıya qoyur:

- şeirin ən kiçik vahidi misra haqqında məlumatla başlayıb, beyt, bənd, mətn üzrə biliklərin verilməsinə doğru getmək;

- qafiyə, yarımqafiyə, rədif, cinas, daxili qafiyə, alliterasiyanın inkişaf yolu gözlənilməklə, tam qafiyə, yarımqafiyə və zəngim qafiyəyə gəlib çıxmaq;

- əruz vəznli şeirlər üzərində iş apararkən əvvəlcə vəzn haqqında, sonra təfəlsüz, daha sonra bəhrələr və onların bölmələri haqqında məlumat verilməsini tələb edir.

III. Təlimin əyaniliyi və nəzəri təfəkkürün inkişafı prinsipi.

Əyaniliyin sözlü və şərti növləri də vardır(H.M.Kazımov) ki, bunlar da poetikanın tədrisində bir neçə tələbin irəli sürülməsini şərtləndirir:

- şeir nümunəsinin ifadəli oxusu ilə onun haqqında müəyyən nəzəri fikrin şagirdlərə aşılması;

- klassik şeirdən nümunənin bəhrini, təqini, uzanma və qısalmasını, açıq və qapalı hecalarını, qafiyəsinin cədvəlini çəkməklə əruz vəzn haqqında nəzəri anlayışların verilməsi;

- lirik növ və onun janrlarını sxemləşdirilməklə onun haqqında müəyyən bilik verməyin mümkün olması;

- şeirdə dilin qrammatik qanunlarının üslubiyyətə güzarlaşdırılmasına dair nümunə verməklə nəzəri fikrin möhkəmləndirilməsi.

IV. Klassik əsərlər üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılmasında əməkdaşlıq prinsipinin nəzərə alınması.

Təlimdə yeni texnologiyalardan istifadə poetik mətn üzrə iş apararkən daha geniş imkanlar yaradır:

- şeirin şairin subyektiv düşüncəsi nəticəsində meydana gəlməsi, şair "məən"inin mübahisə yeri ola bilməsi və baxışların müxtəlif yerə ayrılması;

- klassik poetikanın mısra və beytlərində müəyyən əfsanələrin, rəvayətlərin, rəmzlərin əks olunması, onların açılaraq izah edilməsində istifadə edilməsinin daha yüksək effekt verilməsi;

- poetikada ənənə və novatorluq problemini şagirdlərin müzakirə obyektinə çevirməklə təlimdə müvəffəqiyyət əldə edilməsi;

- dərslərin təşkil formalarında şagirdlərlə müəyyən mövzu ətrafında əməkdaşlıq edilməsi.

V. Klassik poetik əsərlərin tədrisində təlimin tərbiyələndirici prinsipinin nəzərə alınması.

Bu prinsipin reallaşdırılması şərtləri aşağıdakılarla mümkündür:

- poetik əsərlərdə müəyyən tərbiyəvi fikrin aşılmasının nəzərə alınması;

- milli soykökümüza qayıdışın indiki vaxtında türkçülük, vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, insanpərvərlik, əməksevərlik, humanizm ideyaları aşılaraq poetik əsərlərin tədrisində təlimin tərbiyələndirici prinsipinin gözlənilməsi.

VI. Poetika üzrə bilik və bacarıqlar aşılana təlimdə müsbət emosional fonun yaradılması prinsipi aşağıdakı tələblərin həyata keçirilməsini tələb edir:

1) **Obrazlılığın nəzərə alınması tələbi.**

V-XI siniflərdə elə klassik poetik nümunələr tədris olunmalıdır ki, şagird təxəyyülünü qanadlandıra bilsin. Onun qəlb dünyasında özünə əbədi yer tutsun. Obrazlılıqda sözün müxtəlif mənalılığı, məcaziyyəti, müqayisəliliyi, bədiiliyi əsas götürülməlidir. Şeirdə olan ahəngdarlıq, alliterasiya, cinas, ritorik sual, idiomatiklik obrazlılıq yaradan vasitələr tədrisdə nəzərə alın-

malıdır. Adı təsvirdən seçilən, qeyri-adiliyə, xəyaliliyə söykənən klassik poetik nümunələr tədris edilməlidir.

Tədris edilən poetik nümunə məzmun dərinliyinə malik olan, fikir zənginliyini özündə əks etdirən sözlərdən ibarət olmalıdır. Həmin sözlər ülviliyin və gözəlliyin simvoluna çevrilməlidir. Obrazlılıq həyatı, varlığı gözəlləşdirməyə xidmət etməlidir. Şairin real həyatı bədii təxəyyüldən keçirib, sənət dilinə çevirdiyinə görə həmin sözdən nəticə çıxarılmalıdır, bu da şagirdlərin dünyagörüşünə təsir göstərməlidir.

2) **Janr və şəkli xüsusiyyətlərinin gözlənilməsi tələbi.**

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan poetik nümunələrin janr və şəkli xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Belə ki, lirik növün(bəzi ədəbiyyatşünaslar janrı böyük sayır) çoxlu formaları var. Bunların hamısını tədris etmək imkan xaricindədir. Lakin elə işlək janrlar var ki, onlardan yan keçmək olmaz. Məs.: klassik ədəbiyyatın janrlarından qəzəl, qəsidə öyrədilir. Bunlarla yanaşı digər janrlarda yazılmış əsərlərin tədrisində də yer verilməlidir.

3) **Bədii nitqin gözəlliyinin nəzərə alınması tələbi.**

Şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olan, dili anlaşılan klassik poetik əsərlər tədris olunmalıdır. Klassik poeziyamızın dilini ərəb və fars sözləri ağırlaşdırır.

Onların dilində işlənən bəzi söz və ifadələr müasir şagirdlər tərəfindən anlaşılmır. Bu zaman klassik poetikadan şagirdlərin başa düşəcəkləri nümunələrə üstünlük verilməlidir.

Hər bir sinifdə tədris olunan klassik poetik nümunənin dilinin gözlənilməsi əsas tələb kimi nəzərə alınmalıdır.

4) **Həcmnin nəzərə alınması tələbi.**

Klassik poetik nümunələr tədris olunarkən onun həcmi gözlənilməlidir. Həcm əsərin qavranılmasını şərtləndirən əsas amillərdəndir. V-XI siniflərdə mümkün qədər bitkin poetik nümunələr tədris olunmalıdır. Bəzən poetik əsərdən müəyyən bir hissə tədris edilir. Şagirdlər əsəri bütöv oxuya bilmədiklərinə görə, onlarda yanıqçıq təsəvvür yaranır. Əsərin süjet xətti haqqında tam məlumatlı olmur. Bu və ya digər səbəblərə görə də tədris olunan poetik nümunə bitkin olmalıdır.

5) **Məzmun və forma gözəlliyinin vəhdəti tələbi.**

Klassik poetik əsərlərdə məzmun və forma gözəlliyinin vəhdəti uzun illərdir ki, əsas tələb kimi gözlənilir. Tədrisdə bu, nəzərə alınmalıdır.

Müəyyən "qəlibə salınmış", böyük mənalı ifadə edən əsərlər öyrədilməlidir. Şagirdlər məzmun və forma gözəlliyinə malik olan əsərlərlə tanış olmalıdırlar.

Klassik poetikanın tədrisində digər təlim prinsiplərinin də uyğun gəlməsinə nəzərə almaq lazımdır. Bütün təlim prinsipləri arasında bir-birinə keçid asan olduğu üçün poetik əsərlərin tədrisində də nəzəri və təcrübi məsələlərin arasında kəskin fərq qoymaq düz deyildir. Bunlar qarşılıqlı əlaqədə, vəhdətdə öyrədilməlidir.

XƏBƏRLİK KATEQORİYASI: İSMİ VƏ FELİ XƏBƏRLƏRİN TƏDRİSİ

Məfkurə HÜSEYNOVA,
Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti

Doğma dilimizin tədrisinin genişlənməsi gələcək kadrların hazırlığında, milli dövlət qurumunun möhkəmləndirilməsində və yeni nəslin milli ruhda tərbiyə olunmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı kəlamlarını əldə rəhbər tutaraq bizim vəzifəmiz bu dili qorumaq, zəngin ifadə imkanlarını nəsilərə çatdırmaq üçün Azərbaycan dilinin tədrisini genişləndirməyə, yetişməkdə olan yeni nəslin dilimizdən bəhrələnməsinə çalışmaqdır:

«... hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini – dövlət dilini mükəmməl bilməlidir». «... Öz ana dilinizi heç zaman başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz...»

Azərbaycan dilində əhatə dairəsinin genişliyinə, ümumiliyinə görə diqqəti daha çox cəlb edən və işlək kateqoriyalardan biri xəbərlik kateqoriyasıdır.

Ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi ilə əlaqədar olaraq bu dilin sintaksisi zəminində xəbərlik kateqoriyası meydana çıxmışdır. Deməli, dərsləklərdə bu kateqoriya tam əksini tapmışdır. Dilimizin qrammatikasına aid dərsləklərdə özünün işləkliyi ilə diqqəti cəlb edən –dir (-dir, -dur, -dür) morfemləri xəbər şəkilçisi adlandırılmışdır. Sonralar mahiyyətinə görə üçüncü şəxsi bildirən bu şəkilçi ilə bərabər birinci və ikinci şəxs şəkilçilərinə də xəbər şəkilçiləri deyilmişdir. Şəxs şəkilçiləri nəinki isimlərdən, hətta sifət, say və əvəzləklərdən xəbər əmələ gətirdikləri üçün eyni zamanda xəbərlik şəkilçiləri termini altında tınır.

Xəbərlik şəkilçiləri sözlərin – nitq hissələrinin xəbərlik adlanan müstəqil kateqoriya şəklində formalaşmasına xidmət edir.

Xəbərlik kateqoriyasının əhatə dairəsi göstərilən nitq hissələri ilə məhdudlaşır.

Xəbərlik, felləri də əhatə etdiyi üçün Azərbaycan dilinin bütün əsas nitq hissələrinə aid olan və onları hərəkətə gətirən bir kateqoriya sayılır. İsmi xəbərlik və feli xəbərlik əsaslarının müxtəlifliyinə görə fərqlənir.

İsmi xəbərliyin əsasını isim sifət, say, əvəzlək, məsdər və feli sifətlər, feli xəbərliyin əsasını isə fellər təşkil edir.

İsmi xəbərlik düzəltmədir; dilin başqa vahidlərindən yararır. Feli xəbərlik isə cümlədə mövcud və hazır vahidlərlə verilir. Məsələn:

Siz həkimsiniz.
Siz arıqsınız.

Siz xəstəyə baxırsınız.
Siz resept yazırsınız.

Birinci cərgədə verilmiş cümlələrdəki arıqsınız, həkimsiniz ismi xəbərlik arıq sifətinə, həkim isminə ikinci şəxsin cəmini bildiren dördvariantlı –sınız, (-sınız, -sunuz, -sünüz) şəkilçisinin müvafiq variantlarından birinin qoşulmasından alınmışdır. Göstərilən ismi xəbərlik qarşılaşdırılan yazırsınız, baxırsınız felləri ikinci şəxsə aid cəm şəkilçisi qəbul etmiş indiki zaman forması ilə ifadə olunmuşdur. Deməli, ad nitq hissələrindən ismi xəbərlik, felin şəxsə görə təsrif olunan bütün şəkil və zaman formalarında feli xəbərlik yararır.

İsmi xəbərliyin və feli xəbərliyin oxşar xüsusiyyətlərindən biri onlara məxsus şəkilçilərin əsasında şəxs şəkilçilərinin durmasıdır. Buna görə ismi və feli xəbərliyin şəkilçiləri bir-birinə uyğun gəlir. Həmin uyğunluq birinci və ikinci şəxsləri göstərən şəkilçilərə aiddir:

Mən həkim-əm
alim-əm

Mən baxır-əm
dinləyir-əm

Sən təbib-sən
alim-sən

Sən baxır-sən
dinləyir-sən

Xəbərlik kateqoriyası Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu ilə sıx bağlı olduğu üçün dilin tədrisi zamanı müəllimlər ona xüsusi diqqətlə yanaşmalıdırlar.

Azərbaycan dili dərsləklərində xəbərlik kateqoriyasına aid müstəqil bölmə olmasa da, fənn müəllimlərinin tələbələrə həmin kateqoriya haqqında təsəvvür yaratmağa imkanları vardır. Bu imkanlar dərsləyin morfologiya hissəsindəki fellərin şəxslərə və zamanlara görə təsnifinə, inkarlığına aid bəhslərdə, sintaksis hissəsindəki xəbərə aid bəhslərdə çap genişdir.

Fellərin şəxslərə görə təsrifindən danışarkən, müəllim şəxs şəkilçilərinin cümlədə təkcə feli xəbərliyi ifadə edən fel formalarında işlədiyini deyil, onların ad bildirən nitq hissələrinə qoşularaq ismi xəbərlik əmələ gətirdiyi üçün həm də xəbərlik şəkilçiləri adlandıran suallar və uyğun misalların təhlili əsasında başa sala bilərlər.

Tələbələrə bəzən hərəkətin icrasını cümlənin feli və ya ismi xəbərlərində formal olaraq əks etdirən şəxs şəkilçisinin buraxıldığını da aydınlaşdırmaq məqsədəuyğundur. Müasir Azərbaycan dilindəki elliptik cümlələrin, demək olar ki, hamısında xəbər formal olaraq isim kimi çıxış edir, bəzən feili xəbər də buraxılır. Belə üslubi vəziyyətdən atalar sözlərində, bədii əsərlərin dilində geniş istifadə olunur. Məsələn, atalar sözləri:

«Məni sayanın quluyam, saymayanın ağası» («ağasıyam»), «İgid oğul dayısına, xanım qız xalasına» («oxşayar»), «Nə coraba yumaqdı, nə yırtığa yamaq» («-dır»).

Elmsiz adam meyvəsiz ağac («-dır»).

Qələmin ucu, qılıncın gücü («-dür»).

Nə vaxt yağış, o vaxt qış («-dır»).

Xəta məndən, ata səndən («-dir»).

Əti sənin, sümüyü mənim («-dir» olsun»)

Belə ixtisarlar, şübhəsiz ki, dildə ifadənin yığcamlığına, bədii təsir gücünün artmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, şəkilçinin (və ya bütün sözün) ixtisar olunmasına baxmayaraq, ismin hansı şəxsə və zamana aidliyi konkret cümlənin özündən məlum olur. Məsələn:

Aygün uzağa ki getmir, o yenə də mənim həkimimdir, mən də onun xəstəsi (-yəm).

Fellərin zaman formalarına aid bölmələrdə qrammatik zamanın ad bildirən nitq hissələrindən düzəlməsi ismi xəbərlərdə özünü göstərməsindən yeri gəldikcə müəyyən misallar göstərməklə tələbələrin feli xəbərliyə aid zamanla ismi xəbərliyə aid zaman haqqında geniş təsəvvür əldə etmələrinə nail olmaq mümkündür.

Tələbələrdə xəbərlik kateqoriyası haqqında təsəvvür yaratmaq məqsədilə fakultativ dərslərdən, əlavə məşğələlərdən də istifadə etmək məqsədəuyğundur.

ATU-nin rus bölmələrində Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı bütün qrammatik kateqoriyaları danışq dilindən, bədii əsərlərdən gətirilən misallarla izah etmək yaxşı nəticə verir.

ÜMUMİ ŞƏXSLİ CÜMLƏNİN TƏDRİSİ VƏ ŞAĞİRD LƏRDƏ AX TARICILIQ QABİLİYYƏTİNİN FORMAL AŞDIRILMASI

Gülbəniz SEYİDOVA,

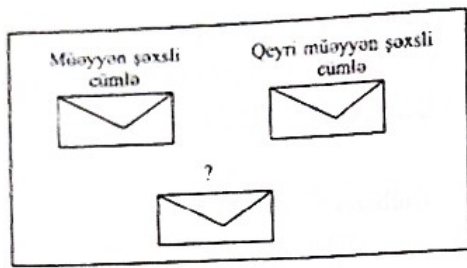
Qax şəhərindəki 2 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

Təlim təkcə bilik vermir, o, həm də həyatda insana lazım olan keyfiyyətləri şagirdlərə aşılayır. Azərbaycan dili dərsləri də istisna deyil. Biliklərin verilməsi o zaman həm də tərbiyə vasitəsi olur ki, müəllim işə yaradıcı yanaşsın. Lakin bu azdır. Şagirdlərin özlərində də yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması diqqət mərkəzində olmalıdır. Məhz bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan dilindən konkret bir mövzunun tədrisi prosesində şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üzrə necə iş apardığımı şərh edirəm.

Məqsəd:

1. Sadə cümlə və onun növləri ilə bağlı biliklər vermək. Mübtədanın iştirak edib-etməməsi baxımından sadə cümlənin növlərini müəyyənləşdirmək.
2. Yazılı və şifahi nitqdə sadə cümlənin müxtəlif növlərindən düzgün istifadə etmək, nitqin dolğun olmasına diqqət etmək.
3. Qoyulan problemin həlli yollarını araşdırmaq bacarıqları formalaşdırmaq.
4. Şagirdləri yaradıcı fəaliyyətə cəlb etmək, onlarda çeviklik və orijinallığı inkişaf etdirmək.
5. Şagirdlərdə tədqiqat fəaliyyətlərinin nəticələrini təqdim etmə vərdişləri formalaşdırmaq, mükəmməl nəticə çıxarmağı, öz fikirlərini dəqiq ifadə etməyi öyrətmək.
6. Dövlət rənzələrinə hörmət hissəsinin inkişaf etdirilməsi və qrupla işdə bir-birlərinə düzgün münasibətin formalaşdırılması.
Dərsin təşkili üzrə strategiyası.

Sinfi təşkil edirəm. Keçən dərisdə yekunlaşdırılmış mövzunun mənimsəmə səviyyəsini müəyyən etmək üçün hər qrupda beş şagird olmaqla üç qrup təşkil edirəm. Qruplar üzrə lider müəyyənləşdirilir. Stolların üstünə rəngli kağızdan hazırlanmış göstərici (qırmızı, göy, yaşıl) qoyuram. Hər qrupa bir zərflər təqdim edirəm (bu zərflərin içindəki nümunələr stolun üstündəki rəngə uyğun rənglə yazılmışdır). Qrupların hər birinə müəyyən və qeyri-müəyyən şəxslə cümlələrdən ibarət nümunələr verirəm. Diqqəti lövhədə asılmış plakata cəlb edirəm. Aşağıda göstərilən həmin plakatın üzərində üç zərflər yapılandırılmışdır.

Eyni zamanda lövhədən qiymətlər cədvəli yazılmış vatman kağızı da asılmışdır.

Cədvəldə verilmiş üçbucaqlardan birincinin rəngi göy, ikincinin rəngi qırmızı, üçüncünün rəngi yaşıldır.

Qiymətlər cədvəli

Qruplar	1	2	3	4	Bir-birini dinləmə	Gecikmə	Yekun qiymət
I							
II							
III							

Qrupların nömrələri yazılmış xanaya müvafiq rəngli kağız yapışdırılmışdır. Şagirdlərə izah edirəm ki, verilən beş nümunəni plakatdakı müvafiq zərflərin içinə yerləşdirsinlər. Nümunələr yerləşdirildikdən sonra cavabları yoxlayıram. Şagirdlər səhv etmişlərsə, bunu onlara verilən nümunələrin rənginə görə müəyyənləşdirirəm. Bu tapşırıq beş balla qiymətləndirilir.

Tapşırığın ikinci mərhələsi səhvlərin təhlilinə həsr olunur. Şagirdlərə səhv və düz cavablara görə suallar verirəm.

Motivasiyanın qoyuluşu şagirdləri yeni dərsə hazırlayır. Lövhədə asılmış plakatda üçüncü zərfin üzərində sual işarəsi yazılmışdır. Onun içindəki nümunələri götürürəm və qruplara verirəm. Sifə müraciət edirəm: "Uşaqlar, görəsən, sadə cümlənin daha hansı növü vardır?" Şagirdlər onlara verilən nümunələrin hansı növə aid olmasını araşdırırlar. Hər qrupa iş vərəqi verilir.

İş vərəqi №1

I qrup

Əlinizdə olan nümunələr üzərində aşağıdakı plan əsasında araşdırma aparın.

1. Cümlələrdə mübtədanın olub-olmaması.
2. Mübtədanın hansı şəxsə təsəvvür edilməsi:

- a) I şəxs tək cəm
b) II şəxs tək cəm

c) III şəxs tək

cəm

3. Müxtəsər və geniş olması

4. Bu cümlələrin necə cümlələr olması və hansı məqsədlə işlədilməsi.

Araşdırma başa çatır və liderlər dinlənilir.

Növbəti mərhələdə nəticələr çıxarılır və ümumiləşdirilir:

1. Belə cümlələrdə mübtədə yoxdur.
2. Xəbər II şəxsin cəmindən başqa bütün şəxslərdə olur.
3. Bu cümlələr geniş olur.
4. Əsasən, atalar sözləri, məsəllər, aforizmlərdir, nəsihət məqsədilə işlədilir.

Sifə müraciət edirəm: "Belə cümlələri necə adlandırmaq?" "Ümumi şəxslə cümlələr" cavabı alınır. "Ümumi" sözü ilə bağlı leksik təhlil aparılır. "Ümumi" və "xüsusi" sözləri ilə söz birləşmələri düzəldilir. Lövhədəki sual işarəsinin yerinə "Ümumi şəxslə cümlə" yazılmış dairə yapışdırılır. Qruplar və ayrı-ayrı şagirdlərin fəallığı qiymətləndirilir.

Növbəti mərhələdə ümumi şəxslə cümlələrin xəbərinin konkret bir şəxsə görə formalaşması üzərində iş aparılır. Lövhəyə "Sözün doğrusunu zarafatla deyərək" cümləsi yazılır. Şagirdlərə təklif olunur ki, onun xəbərinin şəxsinə və zamanını dəyişsinsinlər. Aşağıdakı kimi cümlələr alınır:

Sözün doğrusunu zarafatla deyərək. Sözün doğrusunu zarafatla dedin. Sözün doğrusunu zarafatla demişəm və s. Məlum olur ki, belə cümlələrin heç biri ümumi şəxslə cümlədə olduğu kimi ümumiləşmiş fikir ifadə etmir.

Növbəti mərhələ "Kim daha tez?" adlanır. Şagirdlərə iş vərəqləri içində ləçək şəklində kəsilmiş rəngli kağızlar olan zərf və yapışqan verilir.

İş vərəqi №2

I qrup

Atalar sözləri və məsəllərin içində ümumi şəxslə cümlələr çoxdur. Elələri seçin ki, xəbəri III şəxsin cəmində olsun. Bu nümunələri sizə verilən rəngli kağızın üzərinə yazın və gül şəklində yapışdırın.

İş vərəqi №2

II qrup

Atalar sözləri və məsəllərin içində ümumi şəxslə cümlələr çoxdur. Elələri seçin ki, xəbəri II şəxsin təkində olsun. Bu nümunələri sizə verilən rəngli kağızın üzərinə yazın və gül şəklində yapışdırın.

İş vərəqi №2

III qrup

Siz tez-tez belə nəsihətlər eşidirsiniz: "Böyük gələndə ayağa durarlar" və s. sizə verilən rəngli kağızlar üzərində belə nəsihətlərə aid nümunələr yazın və gül şəklində yapışdırın.

Bu mərhələ yarış xarakterli olduğu üçün qruplara 6 dəqiqə vaxt verilir. Vaxt bitdikdə iş vərəqləri götürülür və qiymətləndirilir. Növbəti mərhələdə şagirdlər 3 rəsm üzərində iş aparırlar. Lövhədən rəsmləri asıram.

I qrup

II qrup

III qrup

Hər qrupa iş vərəqi verilir. İş vərəqlərindəki tapşırığın məzmunu eynidir.

İş vərəqi №3 I qrup

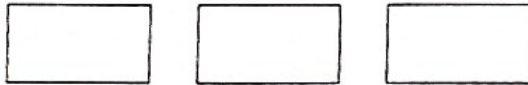
Şəklə diqqətlə baxın. Onun məzmununa aid kiçik mətn tərtib edin. Mətnə ad verin. Burada sadə cümlənin hansı növündən istifadə etmək olar?

Vaxt başa çatdıqdan sonra mətnlər oxunur, qiymətləndirilir. I şəklə aid inşada müəyyən şəxslər, II şəklə aid inşada qeyri-müəyyən şəxslər, III şəklə aid inşada isə ümumi şəxslər cümlədən istifadə etmək olar. Bu mərhələdə şagirdlər öz biliklərini tətbiq etmək bacarıqları və yaradıcılıq qabiliyyətlərini nümayiş etdirirlər.

Qrupların qiymətləri yekunlaşdırılır. Dərsin gedişində şagirdlərin bir-birilə necə əməkdaşlıq etmələrinə və tapşırığı vaxtında yerinə yetirmələrinə də qiymət verilir. Ayrı-ayrı şagirdlərin də fəaliyyəti qiymətləndirilir.

Sonda ev tapşırığı verilir. Evdə şagirdlər "Bütün atalar sözləri, məsəllər, aforizmlər və nəsihətlər ümumi şəxslər cümlələrdirmi?" fikrinə münasibətlərini bildirməli və mülahizələrini əsaslandırmağıdır.

Axırda stolların üstünə qoyulmuş rəngli göstəricilərin mənasını aydınlaşdırıram (soldan göy, qırmızı, yaşıl rəngdə olmaqla).

Əlavə bildirirəm ki, bu rənglər birləşib Azərbaycan Dövlət rəmzlərindən biri olan bayrağı əmələ gətirir. Siz də Azərbaycan Dövlətinin gənc vətəndaşlarıdır və mən inanıram ki, öz işinizlə, uğurlarınızla onu gələcəkdə ləyaqətlə təmsil edəcəksiniz. Sizə bi işdə müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

MƏCNUN MƏHƏBBƏTİ – KAMİLLİK ZİRVƏSİ

Ramazan VƏLİYEV,
Bakı şəhərindəki 179 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Füzulinin əsərlərində sufiliyin təsiri açıq hiss olunur. Əsərlərindən görünür ki, şair sufi fəlsəfəsi ilə yaxından tanış olmuş, onlardan bəhrələnmişdir. Lakin sufiliyə meyl Füzuli üçün aparıcı xətt, əqidə deyil, öz bəlağətini nümayiş etdirmək üçün bir köməkçi vasitə olmuşdur. M.C.Cəfərov "Füzuli düşünür" adlı məqaləsində haqlı olaraq göstərir: "Füzulinin fəlsəfəsi, onun təfəkkür aləmi elə bir mühit dənizidir ki, sufizmin müxtəlif cəhətlərinin onun yaradıcılığına göstərdiyi təsirlər bu mühit dənizində axıb gələn və onda ariyib itən çaylara bənzəyir". Amma hər halda, Füzuli yaradıcılığında sufilik vardır, xüsusilə onun vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinə böyük şair çox bacarıqla istifadə etmişdir. Ədəbiyyat müəllimləri bu nəzəriyyəni izah etməkdə çətinlik çəkir, yanlış nüsxələrə gəlirlər. Odur ki, vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi və ondan Füzuli yaradıcılığında istifadə olunması barədə öz fikirlərimizi oxucularla bölüşmək istəyirik.

Vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi sufizmin əsas prinsiplərindən biridir. Bu nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hələ heç bir şey yaranmamışdan hər bir yaranışın zəti, ilk nümunələri Allahla birlikdə, onunla vəhdətdə idi. Vaxtilə küll halında, tamla birlikdə olan ruh insan bədəninə daxil olduqda öz əslindən, zatından, küllədən, tamdan ayrılmış bir zərrə olur və tama, öz zatına qovuşmağa çalışır (məhz Məcnunun bu dünyaya gələrkən ağlamanın bir səbəbi də öz əslini anmasıdır). Bu fikir aşağıdakı misralarda da aydın görünür:

Ey Füzuli, mən dəm urmuşdum səfayi-əşqdən,
Mətləi-xurşid icad olmadan sübhi-əzəl.

(Füzuli. Seçilmiş əsərləri, "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 1983, səh.73)

Dünya yarananda ki, ilk dəfə günəş doğacaqdı, birinci sübhə, hələ günəş doğmamışdan əvvəl mən eşqin səfasından danışmışdım. Bu mənada Nəsimi deyir:

Mən ki, dərvişəm, fəqirəm, padişahi-ələməm,
Ruhü-birəngəm, ağərçi rəngə girdim, adəməm.
Şeş cəhətdən çar ənasirdir məni faş eyləyəm,
Yoxsa mən gəncineyi-vəhdətdə nuri-əbsəməm.

(İ.Nəsimi. Seçilmiş əsərləri, II cild, "Lider nəşriyyat", Bakı, 2004, səh.85)

Mən dərvişliyimlə, fəqirliyimlə ələmlərin padşahıyam. Əvvəl mən rəngsiz bir ruh idi, rəngə girdim, adam formasına düşdüm, Adam oldum. Məni zahirən göstərən altı cəhət (sağ, sol, aşağı, yuxarı, irəli, geri) və dörd ünsürdür (od, su, torpaq, hava).Yoxsa bunlarsız mən vəhdət xəzinəsində dilsiz bir nuram. Burada da şair vəhdəti-vücut məsələsini açıq-aydın izah edir. Füzuli deyir:

Şirin bir vəslin ardında acı bir ayrılıq vardır,
O vəslə istəməz bir kəs düşünsə dərdi-hicranı.
(Füzuli. Seçilmiş əsərləri, "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 1983, səh.147)

Vəsəl haqqında düşünən bir adam bu şirin vəsalın ardında acı bir ayrılığın olduğunu dərk etsə, o vəslə heç vaxt istəməz. Burada söhbət dünyəvi vəsəldən gedir. Dünyəvi vəslin sonunda ayrılıq vardır. Bu mənada başqa bir misal:

Ehtimalı-hicr təvsiyə dəyməz zövqi-vəsl.

Vəsl kim var onda hicran ehtimalı, neylərəm.

(Füzuli. Seçilmiş əsərləri, "Şərq-qərb" nəşriyyatı, Bakı, 1992, səh.122)

Mən canının vəslinə çatmışam, anıma bilirəm ki, ayrılacağam. Bu məni təvsiyə salır. Vəsəldən çəkdiyim zövq ayrılıq təvsiyə, ayrılıqdan çəkdiyim qorxuaya dəyməz. Bir vəsl ki, onun sonunda ayrılıq vardır, mən onu istəmirəm. Baş şair hansı vəslə istəyir? O vəslə ki, onun sonunda ayrılıq yoxdur. Bu Allaha qovuşmaq, əbədi, sonunda ayrılıq olmayan həyata çatmaqdır. Füzuliyə görə, insan həyatının son məqsədi Allaha qovuşmaqdan, yarım vəsalına-Allahla görüşə hazır olmaqdan ibarətdir:

Onulardır eylərəm əhvali-dünya imtəhan,

Nəqli-omri hasilə-dünya həməm bir yar imiş.

Zövqi-didarlı dildarın yox etdim varım,

Dövləti-bağı ki, derlər, dövləti-didar imiş.

(Füzuli. Seçilmiş əsərləri, "Şərq - qərb" nəşriyyatı, Bakı, 1992, səh.88)

"Qurani-Kərim"də Allaha dönüş haqqında ayələr vardır. Lakin bu dönüşdə bir cavabdehlik, sorumluluq, bu dünyada etdikləri işlər üçün sorğu-suala tutulma, cəzalanma və ya cənnətlə müjdələnmə anlamı vardır. Məsələn: Ənam-60: "Gecələri sizi ölü kimi yuxuladan, gündüzləri gördüyünüz işləri bilən, sizə qədərənmiş həyat müddətiniz qurtarınca qədər gündüzləri sizi yenidən qaldıran odur. Sonra dönüşünüz onadır, işlədiklərinizi sizə bildirəcəkdir". (Qurani-Kərim . Ankara, 1991, səh. 134). Ənam-31, Məidə-83, 84, 85, 119 və s. digər ayələrdə insanların, Allahın qullarının Allaha dönüşü, doğruların doğruluqlarından ötrü cənnətlə mükafatlandırılmasından danışılır. "Allah onlardan xoşnud olmuşdur, onlar da Allahdan xoşnud olmuşlar. Bu böyük qurtuluşdur". (Məidə-119. Qurani- Kərim, Ankara, 1991, səh.126). Yaramaz işlər görən, Allaha şəriq qoşan, riyakarlıq edənlər və s. isə əbədi cəhənnəm əzabı ilə qorxudulur. Əslində Allaha dönüşün mahiyyəti budur.

Vəhdəti-vücut nəzəriyyəsini dərk etmədən Füzulini, xüsusilə "Leyli və Məcnun"u başa düşmək, doğru-düzgün izah etmək mümkün deyildir. Məhz bu səbəbdən çoxları Məcnunun məhəbbətini, xüsusilə səhrada Leyli ilə görüşərkən onu nə üçün rədd etdiyini dərk edə, qəbul edə bilmirlər.

Sufizmə görə, insan yüksək inkişaf səviyyəsinə-- mərifətə çatdıqda Allaha qovuşa bilər. "Olmayan qəvvasi- bəhri- mərifət arif deyil" müsrəsi məhz bu mənanı daşıyır .

Vəhdəti-vücut "Leyli və Məcnun" əsərinin əsasını təşkil edir. Məcnunun məhəbbəti inkişaf edir, kamilləşir, nəhayət, Allaha qovuşma, Allahu dərk etmə səviyyəsinə çatır. Misallara baxaq: Leylini İbni Salama əzə verirlər. Zeyd bu xəbəri Məcnuna çatdırdıqda Məcnun Leyliyə bir məktub yazır. Bir qədər giley- güzərdən sonra deyir:

Peyvəndini qeyr ilə eşitdim,

Billah ki, bəsi təəcəb etdim.

Ey çəşməyi-abi-zindəgani!

Sən canım içindəsən nihani!

Bir ləhzə gözlümdən olmadın dur,

Vəslin necə oldu qeyrə məqdur?

Gər İbni Salama nuri-Leyli

Bir vəch ilə eyləmiş təəcəli,

Leylidən olan xəyalı görmüş,

Öz vahiməsilə eys sığmış,

Leyli, deməsin, mənə qərindir

Kim ona xəyalı həmmişindir.

Məcnundan edərmi ol cüdalıq

Kim, qeyr ilə edə aşinalıq?

(Füzuli. Seçilmiş əsərləri, 11 cild, "Şərq-qərb" nəşriyyatı, Bakı, 2005, səh. 146)

Ey sevgilim, sən gizli olaraq mənim canımın içindəsən. Başqaları bu halı görüb dərk edə bilməz. Sən məni bir an da olsun tərk etmədin, gözlümdən uzaqlaşmadın, başqası sənin vəslinə necə çata bilər? İbni Salamın gördüyü Leylinin xəyalıdır. İbni Salam deməsin ki, Leyli mənə yaxındır, Məcnun isə onun xəyalı ilə yaşayır. Leyli Məcnunla ayrılı bilməzi ki, başqası ilə dostluq edə bilsin?

Başqa bir hal: atası Məcnunu axtarıb səhrada tapır. Onunla söhbət edir. Qəflətdən Məcnunun qolundan qan axmağa başlayır.

Üzr ilə qılırdı eyləyib ah,

Babasına şərhi-qəm ki, naghah,

Lərzən oluban tənə-həzini,

Qan doldu qolundan astini,

Əl verdi atasına təhəyyür,

Atası bu hala çox heyətlənir. Səbəbini soruşduqda:

Məcnun dedi: "Eyləmə təfəkkür!

Fəsd eylədi ol bitti- pərizad,

Niş urdu onun qoluna fəssad.

Ol zəxm əsəri göründü mənədə,

Biz bir ruhuz iki bədəndə.

Bizdə ikilik nişanı yoxdur,

Hər birinin özgə canı yoxdur.

Sən sanma ki, oldur ol, mənəm mən,

Bir can ilə zindədir iki tən.

Xürrəm oluram ol olsa xürrəm,

Qəm yetə ona, mənə yetər qəm".

(Yenə orada, səh. 160)

Məcnun deyir: heyətlənmə. Leyli xəstədir, qan aldırır. Qan alan onun qoluna neştər vurub. Onun təsiri mənədə də görünübür, çünki biz artıq ruhən

birləşmişik, iki bədəndə bir ruhuq, iki bədən bir canla yaşayır. O şad olanda mən də sevinirəm, o qəmlənəndə mən də qəmlənirəm.

Maraqlı bir məsələ "ikilik" məsələsidir. Həyatda hər şey ikidir, hər şeyin bir qarşılığı vardır: yaxşı- pis, gecə- gündüz və s. Hər bir ikilikdə ziddiyyət mövcuddur. Biri digərinin əksinədir, biri digərini rədd edir. Məcnun deyir ki, bizdə ikilik, yəni ziddiyyət yoxdur. Allahda da ikilik yoxdur, onun məhəbbətində də- ilahi məhəbbətdə də ikilik-ziddiyyət yoxdur və ola da bilməz. Məcnunun məhəbbəti məhz təmiz, pak bir ilahi məhəbbətdir.

İbni Salam ölmüşdür. Leyli artıq azaddır. Fikr edir ki, nəhayət, arzusunun çatacağı, Məcnuna qovuşa biləcəkdir. Dəvəsindən onu Məcnun olan diyərə aparmasını xahiş edir. Səhrada Məcnuna rast gələn Leyli ona özünün Leyli olduğunu, indi artıq arzularına çatma biləcəklərini bildirir:

Müjdə ki, muradın oldu hasil,
Məqsudə səni Həq etdi vasil.
Leyli mənəm, arizuyi-canın,
Kamı-dili-zarıl natəvanın.
Müştaqi-cəmal idin həmişə,
Möhtaci-vüsal idin həmişə.
Hala ki, müyəssər oldu didar,
Təqsiri-təəllül etmə zinhar!
Gör dövləti-vəsilni qənimət,
Gəl yanıma, fəvq qılma fürsət! (Yenə orada, səh. 197)

Bunu eşidən Məcnun cavab verir ki, vüsalına məndə taqət yoxdur. Bir zərrəsi belə olmayan bir vücuda ayna tutmağın nə xeyri? Yarın üzündən, gözəlliyindən ləzzət alan can olar, mənimsə canım məni çoxdan tərk etmişdir. İndi cismimdəki başqa bir candır. Əslində mən yoxam, məndə görünən sən sən. Bu, vəhdət qanunlarına zidd olar ki, mən sən ilə burada xoşbəxt olam. Səni özümdən kənarında biləm. Sənin məkanın başqa bir yer deyil, sən mənim canım içində sən.

Çün mən olubam sən ilə məmlu,
Vəhdət rəvişində xoş deyil bu
Kim, dıxırada istəyəm nişanın,
Bir özgə məkan biləm məkanın. (Yenə orada, səh. 199)

Mən xalq içində rüsvahıqda ad qazanmışam, sən özünü rüsvay etmə.

Tut pərdəyi- ismət içrə aram,
Rüsvay mənəm, sən ol nikunam! (Yenə orada, səh. 200)

Məcnun artıq eşqdə kamilləşmiş, özünü unutmüşdür. Bir cism olaraq o, artıq yoxdur. Onda nə varsa, yarına məxsusdur. O, cismən də, ruhən də pakdır.

Bir pak idi ki, bu ərseyi-xak
Onun kimi görməmişdi bir pak.
Məmurəyi-qürbi-Həq məqamı,
Ərvaha fərizə ehtiramı... (Yenə orada, səh. 206)

Məcnun o dərəcədə pakdır ki, onun məqamı ən yüksək qatda, Allah yanında, Allaha ən yaxın olan yerdədir. Ruhlar ona ehtiram etməyi vacib

bilirlər. İnsanların şəri onu vəhşilərə yoldaş etdi. Əslində vəhşi donunda onunla gözənlər fəriştələr, mələklər idi.

Çün nifrəti-şərri-nəsl-i-adəm
Qıldı ona vəhşəti müsəlləm,
Hər vəhşi donunda bir fəriştə
Yar oldu ol adəmisiriştə.
Zahirdə rəfiqi vəhşlə teyr,
Batində mələik ilə həmsəyr. (Yenə orada, səh. 206)

Tövhid əhlinin, Allahın vahidliyinə etiqad edənlərin, möminlərin yolunu tutmuşdu. Məhəbbəti artıq Allaha olan məhəbbətə çevrilmişdi.

Əyana yox idi etimadı,
Nəqqaş idi nəqşdən muradı. (Yenə orada, səh. 206)

Nəqşdən-bu dünyadan məqsədi nəqqaş-Allah idi. Yəni məqsədi Allaha qovuşmaq idi.

Olmuşdu vücudi-pakı pürmur,
Alayışı-əkli şübdən dur. (Yenə orada, səh. 206)

Pak vücudu o qədər nurlu, o qədər zərif idi ki, yemək-içməkdən uzaq idi. Səsi mülayim, üslubu dürrüst, üsulu daim idi.

Təhrir ilə hər çəkəndə avaz,
Quşlara tutardı rahi-pərvaz. (Yenə orada, səh. 206)

Bir sözlə, o qədər kamilləşmiş, mənəvi cəhətdən o qədər gözəlləşmiş, paklaşmışdı ki, artıq bir mələyə çevrilmişdi. Cismani məhəbbət ona yad idi, onu göylərdən yerə endirərdi, bu qədər yüksəklərə ucalan bir məhəbbəti alçalda, məhv edərdi. Odur ki, Məcnun Leyliyə rədd cavabı verərək ona ağıllı olmağı, eşqdən uzaq qalmağı (ağıl ilə eşq bir-birinə ziddir), namusunu qorumağı tövsiyə edir. Leyli də onun bu halını yüksək qiymətləndirir, onu başa düşür.

Leyli dedi: "Ey vücudi- kamil,
Qürbi-Həqə ismət ilə qabil!

Ey isməti, paklığı ilə Haqqın yaxınlığına nail olmuş kamil insan!

Meraci-kəmalını sınırdım,
Keyfiyyəti-hainını sınırdım.
Oldum necə olduğundan agah,
Xoş mərtəbədir bu, bərəkəllah!
Əhsəntə ki, zati-pak imişsən,
Pakizə vücudi-xak imişsən...
Eşqində riya güman edərdim,
Ətvannı imtəhan edərdim.
Əlminnətü lillah, oldu məlum,
Vəsl olduğu məsrəbində məzmun. (Yenə orada, səh. 202)

Allaha şükür ki, xasiyyətinin, mahiyyətinin, məqsədinin vəsl -- Allaha qovuşmaq olduğu aydınlaşdı.

Vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin mahiyyəti budur. İlahi məhəbbət Allah vergisidir. O, hər adamda olmaz. Eyni zamanda, bu məhəbbət elə insan anadan olan kimi birdən-birə təzahür etmir. O da insanla bərabər doğulur,

inkişaf edir, nəhayət, kamilləşir. Bu mərtəbə kamillik mərtəbəsi-mərifət adlanır.

Əsər boyu Məcnunun bir aşiq kinu inkişafı bir neçə mərtəbədən keçir. Məcnunun zatında, mahiyyətində eşq vardır. Yada salaq; anadan olanda Məcnun ağlayır, dayaya verir, yenə ağlayır. Güzəl bir gəlinə verir, sakitləşir, gülür. Gəлиндən alır, yenə ağlayır. Gəlinin qucağına verir, şadlanır. Nəhayət, həmin gəlini işə götürürlər və körpə Məcnunu o saxlayır. Bu, Məcnunun zatında olan ilahi eşqin ilk şərtləridir. İkinci mərhələdə Məcnun Leyli ilə məktəbdə tanış olur. Onlar bir-birini sevir. Bu adı bir oğlanla bir qız arasında olan münasibətdir. Leylinin Məcnuna verilməməsi bu adı eşqi daha da alovlandırır. Məcnun nəinki bu eşqdən əl çəkmir, əksinə, bu eşqə daha çox mübtəla olur.

Getdikcə hüsnün eylə ziyadə nigarımın,
Gəldikcə dərdinə bətar et mübtəla məni!

(Füzuli, Əsərləri, II cild, "Şərq-qərb" nəşriyyatı, Bakı, 2005, səh. 88)

-deyərək eşqini daha da qüvvətləndirməyi Allahdan arzu edir. Əvvəlində adı bir eşq olan bu məhəbbət getdikcə kamilləşir, püxtələşir. Üçüncü mərhələ: Məcnun Leyli ilə ruhən birləşmişdir. Onun eşqi əvvəlki mərhələyə nisbətən daha yüksək həddə çatmışdır. Amma hələ tam kamilləşməmişdir. Vəhdəti-vücut burada hələ bir oğlanla bir qız arasında olan münasibətlər səviyyəsindədir. Bəlkə hələ bu mərhələdə də Leylini Məcnuna versəydilər, bu inkişaf, bu təkamül dayanar, eşq sönər, Qeys Məcnun olmazdı.

Nəhayət, dördüncü mərhələ-- kamillik mərhələsi gəlir: Məcnun artıq eşqin ən yüksək mərtəbəsinə- ilahi eşqə, tövhidə çatmışdır. Onun məhəbbəti artıq Allaha olan məhəbbətdir. Artıq o, Leylinin dediyi kimi, vücudi- kamildir. O, vəhdəti-vücutun ən yüksək mərhələsindədir. Onun yeri Allah qatında, Allaha ən yaxın yerdədir. Dünyəvi məhəbbət, bir oğlanın bir qıza, Məcnunun Leyliyə olan məhəbbəti ona yaddır. Artıq onun məhəbbəti kamala, ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Məcnun özü bu inkişaf prosesini belə izah edir:

Əvvəl bu işi edəndə bünyad,
Mən tifi idimü zəmanə ustad.
Etmişdi sənə məni müqəyyəd,
Guya oxudurdu dərsi-əbcəd.
Hala qılıbam kamal hasil,
Əbcəd səbəqin oxurmu kamil? (Yenə orada, səh.200)

Əvvəl mən uşaq idim, zəmanə isə ustad idi. Guya mənə əlifba dərsi oxudurdu. Yəni mənə məhəbbətim hələ ibtidai səviyyədə idi. Mən hələ eşqin əlifbasını oxuyurdum. Amma indi artıq kamilləşmişəm. Kamil insan yenidən qayıdıb əlifba oxuyarmı? Yəni mən artıq əvvəlki cismani məhəbbətlə sevmə bilmərəm.

Beləliklə, Məcnun eşqin ən yüksək mərhələsinə çatır. Məhz bu eşq insana düzgün yolu, Allaha doğru gedən yolu, həqiqətin yolunu göstərə bilər. Füzuli:

Qəd ənərəl-eşqü lil üşşaqi min hacəl hüda,

Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida-

dedikdə məhz bu eşqi nəzərdə tutur.

V-XI SİNIFLƏR ÜZRƏ AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNDƏN PROGRAM MATERIALLARININ TƏXMINİ PLANLAŞDIRILMASI

V-XI siniflər üzrə Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan program materiallarının təqdim edilən bölgüsü təxminidir və müəllimlərə kömək məqsədilə dərc olunur. Bu isə o deməkdir ki, müəllim daha faydalı hesab etdiyi hallarda bölgüdə dəyişiklik edə bilər. II yarımlı üçün bölgü jurnalımızın növbəti sayında təqdim olunacaq.

V SINIF
142 s. (28 s.)¹
I yarımlı
58 s. (13 s.)

I-IV sinifdə keçilmişlərin təkrarı

- 1-ci dərs: Fonetika.
- 2-ci dərs: Sözlük tərkibi.
- 3-cü dərs: Şəkilçilərin yazılışı.
- 4-cü dərs: Sözlük quruluşca növləri.
- 5-7-ci dərslər: RNI (rabitali nitqin inkişafı) – öyrədici inşa.
- 8-ci dərs: Nitq hissələri. İsim.
- 9-cu dərs: Sifat. Say.
- 10-cu dərs: Əvəzlilik.
- 11-ci dərs: Fel.
- 12-13-cü dərslər: Yoxlama imla.

Sintaksis və düzgün işarələr

- 14-15-ci dərslər: Söz birləşməsi.
- 16-17-ci dərslər: Cümlə.
- 18-19-cu dərslər: RNI – öyrədici ifadə.
- 20-21-ci dərslər: Cümlə üzvləri. Cümlənin baş üzvləri.
- 22-ci dərs: Xəbərin mübtədə ilə uzlaşması.
- 23-cü dərs: Öyrədici imla.
- 24-25-ci dərslər: Xəbərin mübtədə ilə uzlaşması.
- 26-27-ci dərslər: Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri.
- 28-30-cu dərslər: RNI – öyrədici inşa.
- 31-32-ci dərslər: Həmçins üzlü cümlələr.
- 33-34-cü dərslər: Xitab.
- 35-ci dərs: Düzgün işarələr.
- 36-37-ci dərslər: Öyrədici imla.
- 38-39-cu dərslər: Dil. Azərbaycan dili.
- 40-41-ci dərslər: Yoxlama imla.

Fonetika

- 42-ci dərs: Danışıq səsləri və onların əmələ gəlməsi.
- 43-44-cü dərslər: Danışıq üzvləri.
- 45-46-cı dərslər: Danışıq səslərinin növləri.
- 47-ci dərs: Öyrədici imla.
- 48-49-cu dərslər: Sait səslərin növləri və onların qarşılaşdırılması.
- 50-51-ci dərslər: Sözlərdə saitlərin yanaşı işlənməsi.

¹ Məzəndə verilmiş saat rabitali nitqin inkişafına aiddir.

- 52-53-cü dərslər: RNI - öyrədici ifadə.
54-55-ci dərslər: Qısa sahil sözlərin yazılışı və tələffüzü.
56-58-ci dərslər: Səhifələrin uzun tələffüzü.
59-60-cü dərslər: Sami səs və onların növləri.
61-62-ci dərslər: Sözlərin sonunda cingiltli samitlərin yazılışı və tələffüzü.
63-64-cü dərslər: Abəng qanunu.
65-67-ci dərslər: RNI - öyrədici inşa.
68-69-cü dərslər: Əlifba.
70-71-ci dərslər: Yoxlama imla.

VI SİNİF

109 s. (27 s.)

I yarıml

43 s. (14 s.)

- 1-4-cü dərslər: V sinifdə keçilmişlərin təkrarı.
5-7-ci dərslər: Qrammatika haqqında ümumi məlumat.
8-13-cü dərslər: Nitq hissələri anlayışı.

İsim

- 14-cü dərslər: İsim haqqında ümumi məlumat.
15-17-ci dərslər: RNI - öyrədici inşa.
18-ci dərslər: İsm cümlədə rolu.
19-cü dərslər: İsm mənə növləri.
20-ci dərslər: İsm quruluşca növləri.
21-ci dərslər: Mürəkkəb isimlər və mürəkkəb adlar.
22-23-cü dərslər: İsimlərin baş hərflərinin yazılışı.
24-25-ci dərslər: RNI - öyrədici ifadə.
26-27-ci dərslər: İsimlərin kəmiyyətə görə dəyişməsi.
28-30-cü dərslər: RNI - öyrədici inşa.
31-ci dərslər: Topluşuq bildirən isimlər.
32-33-cü dərslər: Yoxlama imla.
34-35-ci dərslər: İsm mənsubiyyətə görə dəyişməsi.
36-cü dərslər: Öyrədici imla.
37-ci dərslər: İsm holları.
38-ci dərslər: Adlıq hal.
39-cü dərslər: Yiyəlik hal.
40-42-ci dərslər: RNI - öyrədici inşa.
43-cü dərslər: Yönlük hal.
44-45-ci dərslər: Təsirlik hal.
46-cü dərslər: Yerlik hal.
47-49-cü dərslər: RNI - öyrədici inşa.
50-cü dərslər: Çıxışlıq hal.
51-52-ci dərslər: İsm bəhsi üzrə morfoloji təhlil.

Sifət

- 53-54-cü dərslər: Sifət haqqında ümumi məlumat.
55-ci dərslər: Sifətin cümlədə rolu.
56-57-ci dərslər: Yoxlama imla.

VII SİNİF

108 s. (28 s.)

I yarıml

44 s. (13 s.)

- 1-4-cü dərslər: VI sinifdə keçilmişlərin təkrarı.

Fel

- 5-ci dərslər: Fel haqqında ümumi məlumat.
6-cü dərslər: Felin cümlədə rolu.
7-ci dərslər: Felin quruluşca növləri.
8-ci dərslər: Düzəltmə fellər.
9-cü dərslər: Mürəkkəb fellər.
10-cü dərslər: Öyrədici imla.
11-ci dərslər: Təsdiq və inkar fellər.
12-ci dərslər: Təsirli və təsirsiz fellər.
13-cü dərslər: Təsirli fellərin təsirsiz fellərə, təsirsiz fellərin təsirli fellərə çevrilməsi.
14-15-ci dərslər: RNI - öyrədici ifadə.
16-cü dərslər: Felin qrammatik mənə növləri.
17-18-ci dərslər: Felin məlum növü. Felin məchul növü.
19-cü dərslər: Felin qayıdış növü.
20-21-ci dərslər: RNI - öyrədici ifadə.
22-ci dərslər: Felin qarşılıq növü.
23-24-cü dərslər: Felin icbar növü.
25-27-ci dərslər: RNI - öyrədici inşa.
28-29-cü dərslər: Felin qrammatik mənə növlərinin cümlənin strukturuna təsiri.
30-31-ci dərslər: Felin şəxs və kəmiyyətə görə dəyişməsi.
32-33-cü dərslər: Yoxlama imla.
34-cü dərslər: Şəxs sonluqları.
35-ci dərslər: Felin zamanları. Felin indiki zamanı.
36-cü dərslər: Felin keçmiş zamanı.
37-ci dərslər: Felin gələcək zamanı.
38-ci dərslər: Felin şəkilləri.
39-cü dərslər: Felin əmr şəkli.
40-cü dərslər: Felin xəbər şəkli.
41-ci dərslər: RNI - əməli yazı.
42-cü dərslər: Felin vəcib şəkli.
43-cü dərslər: Felin lazım şəkli.
44-cü dərslər: Felin arzu şəkli.
45-cü dərslər: Felin şərt şəkli.
46-cü dərslər: Fel şəkilləri üzrə qrammatik təhlil qaydası.
47-49-cü dərslər: RNI - öyrədici inşa.
50-cü dərslər: Felin təsirlənməyən formaları.
51-ci dərslər: Məsdər.
52-ci dərslər: Feli sifət.
53-54-cü dərslər: RNI - yoxlama ifadə.
55-ci dərslər: Feli bağlama.
56-cü dərslər: Felin təsirlənməyən formaları üzrə təhlil qaydası.
57-ci dərslər: Yoxlama imla.

VIII SİNİF

82 s. (20 s.)

I yarıml

39 s. (10 s.)

- 1-4-cü dərslər: VI-VII siniflərdə keçilmişlərin təkrarı.
5-ci dərslər: Sintaksis qrammatikasının bir hissəsi kimi.
6-cü dərslər: Söz birləşmələri. Söz birləşmələrinin quruluşu.
7-ci dərslər: Söz birləşməsi və söz. Söz birləşməsi və cümlə.
8-ci dərslər: Söz birləşmələrində əsas və əsli tərəflər.
9-11-ci dərslər: RNI - öyrədici inşa.
12-13-cü dərslər: Söz birləşmələrinin növləri. İsmi birləşmələr.
14-cü dərslər: Təyini söz birləşmələri. Təyini söz birləşmələrinin cümlədə rolu.

- 15-16-cü dərslər: Fəli birləşmələr.
17-ci dərslər: Sintaktik əlaqələr haqqında ümumi məlumat.
18-ci dərslər: Öyrədici imla.
19-cü dərslər: Sintaktik əlaqələrin növləri haqqında. Tabesizlik əlaqəsi.
20-21-ci dərslər: Tabelilik əlaqəsinin növləri. Uzlaşma əlaqəsi.
22-24-cü dərslər: İdarə əlaqəsi. Yanaşma əlaqəsi.
25-26-cü dərslər: RNI – əməli yazı.

Cümlə

- 27-ci dərslər: Cümlə haqqında ümumi məlumat.
28-ci dərslər: Yoxlama imla.
29-cü dərslər: Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri. Nəqli cümlə.
30-31-ci dərslər: Sual cümləsi. Əmr cümləsi. Nida cümləsi.
32-ci dərslər: Cümlənin quruluşca növləri. Cümlənin tərkibi.

Cümlə üzvləri

- 33-cü dərslər: Cümlə üzvləri haqqında ümumi məlumat.
34-35-ci dərslər: Mübtəda.
36-38-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
39-cü dərslər: Xəbər.
40-cü dərslər: Fəli və ismi xəbərlər.
41-ci dərslər: Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri. Tamamlıq.
42-ci dərslər: Vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlar.
43-44-cü dərslər: Təyin. Təyinin ifadə vasitələri.
45-46-cü dərslər: RNI – yoxlama ifadə.
47-ci dərslər: Zərflik.
48-49-cü dərslər: Zərfliyin məna növləri.

IX SİNİF

50 s. (18 s.)
 I yarımlı
 21 s. (8 s.)

- 1-3-cü dərslər: VIII sinifdə keçilmişlərin təkrarı.
4-5-ci dərslər: Mürəkkəb cümlə haqqında anlayış.
6-8-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
9-12-ci dərslər: Mürəkkəb cümlələrin növləri.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr

- 13-15-ci dərslər: RNI – əməli yazı.
16-cü dərslər: Tabesiz mürəkkəb cümlələr.
17-ci dərslər: Öyrədici imla.
18-ci dərslər: Tabesiz mürəkkəb cümlələrdə məna əlaqələri. Zaman əlaqəsi.
19-cü dərslər: Səbəb –nəticə əlaqəsi. Qarşılaşdırma əlaqəsi.
20-21-ci dərslər: Aydınlaşdırma əlaqəsi.
22-23-cü dərslər: RNI – yoxlama inşa.
24-cü dərslər: Tabeli mürəkkəb cümlələr.
25-ci dərslər: Budaq cümlələrin növləri. Mübtəda budaq cümləsi.
26-27-ci dərslər: Xəbər budaq cümləsi.
28-29-cü dərslər: Yoxlama imla.

X SİNİF

47 s. (21 s.)
 I yarımlı
 21 s. (8 s.)

- 1-3-cü dərslər: V-IX siniflərdə keçilmişlərin təkrarı.

Dil haqqında ümumi məlumat

- 4-cü dərslər: Dil nədir?
5-6-cü dərslər: Dilin funksiyaları.
7-ci dərslər: Yazı.
8-ci dərslər: Dilçilik və onun digər elmlər içərisində yeri.
9-11-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
12-ci dərslər: Azərbaycan dili haqqında ümumi məlumat.
13-cü dərslər: Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili.
14-cü dərslər: Türk dillər ailəsi.
15-16-cü dərslər: Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu.
17-18-ci dərslər: Dil və mədəniyyət. Dil və xalqın tarixi.
19-20-ci dərslər: RNI – yoxlama inşa.

Azərbaycan dilinin quruluşu

- 21-ci dərslər: Fonetika. Fonem anlayışı.
22-24-cü dərslər: RNI – öyrədici inşa.
25-ci dərslər: Azərbaycan dilində vurğu. İntonasiya.
26-cü dərslər: Leksika və frazeologiya. Söz əsas dil vahidi kimi. Sözün leksik və qrammatik, həqiqi və məcazi mənaları.
27-28-ci dərslər: «Dədə Qorqud» eposu və Ş.İ.Xətayinin «Dəhnamə» əsərinin dili üzərində iş.
29-cü dərslər: Yoxlama imla.

XI SİNİF

50 s. (18 s.)
 I yarımlı
 21 s. (8 s.)

- 1-2-ci dərslər: X sinifdə keçilmişlərin təkrarı.

Dilin quruluşu

- 3-cü dərslər: İsim.
4-cü dərslər: Sifət.
5-ci dərslər: Say.
6-8-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
9-cü dərslər: Əvəzlilik.
10-cü dərslər: Fəli.
11-ci dərslər: Zərf.
12-ci dərslər: Köməkçi nitq hissələri.
13-15-ci dərslər: RNI – öyrədici inşa.
16-cü dərslər: Söz birləşməsi və cümlə.
17-ci dərslər: Cümlə üzvləri.
18-ci dərslər: Xitab.
19-cü dərslər: Mürəkkəb cümlə.

Üslubiyyat

- 20-cü dərslər: Üslub haqqında məlumat.
21-ci dərslər: Azərbaycan ədəbi dilinin üslubları.
22-23-cü dərslər: Bədii üslub nədir?
24-25-ci dərslər: Sözün poetik funksiyası (poetizm).
26-27-ci dərslər: C.Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» və M.Ə. Sabirin «Nə işim var» əsərlərinin dili üzərində iş.
28-29-cü dərslər: Yoxlama imla.

(Ardı var)

V-XI SİNIFLƏR ÜZRƏ ƏDƏBİYYAT FƏNNİNDƏN PROQRAM MATERİALLARININ TƏXMİNİ PLANLAŞDIRILMASI

Planlaşdırma Təhsil Nazirliyinin 17.07.2003-cü il tarixli 716 sayılı əmri ilə V-XI siniflər üçün təsdiq edilmiş ədəbiyyat proqramı əsasında hazırlanmışdır. Proqramla bağlı sonrakı illərdə aparılan dəyişikliklər planlaşdırmada nəzərə alınmışdır. Müəllimlər planlaşdırmaya yaradıcı yanaşa bilərlər.

V SİNİF (Cəmi : 96 saat ; həftədə 3 saat) I YARIMİL 42 saat

1. Giriş. Bədii ədəbiyyat söz sənətidir. Şifahi və yazılı ədəbiyyat 1 s.
2. Laylalar və əzizləmələr. Onlarda ifadə olunan arzu və istək. 1 s.
3. Əfsanələr. Onlarda xalqın dünyagörüşünün əks olunması. "Göyərçin" əfsanəsi. Məzmunu və təhlili. 1 s.
4. "Ana maral" əfsanəsi. Məzmunu və təhlili. 1 s.
5. Tapmacalar. İti düşüncənin, məntiqi tərəkürün inkişafında rolu 1 s.
6. "Məlikməmmədin nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
7. "Məlikməmmədin nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
8. "Məlikməmmədin nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
9. "Yetim İbrahimın nağılı". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
10. "Yetim İbrahimın nağılı". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: nağıl. 1 s.
11. "Alı kişi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. "Alı kişi". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
13. "Alı kişi". Təhlili. 1 s.
14. "Əbadi nədir?". Məzmunu və təhlili. 1 s.
15. "Əhməd və şah". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
16. "Əhməd və şah". Təhlili. 1 s.
17. "Prometey" əsəri. Məzmunu və təhlili. 1 s.
18. Nizami Gəncəvi. "Minacat". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
19. Nizami Gəncəvi. "Minacat". Təhlili. 1 s.
20. Ə.Cavad. "Azərbaycan, Azərbaycan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
21. Ə.Cavad. "Azərbaycan, Azərbaycan". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: şeir, misra, bənd, qafiya. 1 s.
22. A.Şaiq. "Köç". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
23. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
24. Yoxlama inşası. 1 s.
25. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
26. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
27. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.
28. A.Şaiq. "Köç". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
29. A.Şaiq. "Köç". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
30. A.Şaiq. "Köç". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: peyzaj. 1 s.
31. Qabil. "Vətən". Məzmunu üzərində iş. 1 s.

32. Qabil. "Vətən". Təhlili. 1 s.
33. B.Vahabzadə. "Şəhidlər". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
34. B.Vahabzadə. "Şəhidlər". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
35. Ə.Tuda. "Yenə Təbriz həsrəti". Məzmunu və təhlili. 1 s.
36. M.Şəhriyar. "Ey vay, aman!". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
37. M.Şəhriyar. "Ey vay, aman!". Təhlili. İfadəli oxusu. 1 s.
38. Yoxlama inşaya hazırlıq. 1 s.
39. Yoxlama inşası. 1 s.
40. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
41. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
42. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

VI SİNİF (Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat) I YARIMİL 28 saat

1. Giriş. Bədii ədəbiyyatın tərbiyəvi və idraki əhəmiyyəti. Bədii ədəbiyyat ədəb və bilik mənbəyi kimi. 1 s.
2. Nəğmələr. Nəğmələrdə xalqın adət-ənənələrinin, arzu və istəklərinin bədii əksi. Təbiət hadisələrinə, əməyə münasibətin ifadəsi. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: nəğmələr. 1 s.
3. Bayatılar. Bayatıların mövzu, məzmun rəngarəngliyi, bədii ifadə gözəlliyi. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bayatı. 1 s.
4. "Dərzi şagirdi Əhməd" nağılı. Məzmunu üzərində iş. 1 s.
5. "Dərzi şagirdi Əhməd" nağılı. Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: nağıl haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. 1 s.
6. "Uşun qoca oğlu Səğrəyin boyu" ("Kitabi - Dədə Qorqud" dastanlarından). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
7. "Uşun qoca oğlu Səğrəyin boyu". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: dastan haqqında məlumat. 1 s.
8. "Dəmirçiğünün Çənlibela gəlməsi" ("Koroğlu" dastanından). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
9. "Dəmirçiğünün Çənlibela gəlməsi". Təhlili. 1 s.
10. Heraklın qəhrəmanlıqları: "Nemey şiri", "Krit öküzü". Məzmunu və təhlili. 1 s.
11. "Dəniz səyyahı Sindbadın nağılı". ("Min bir gecə" ərəb xalq nağıllarından). Məzmunu üzərində iş. 1 s.
12. "Dəniz səyyahı Sindbadın nağılı". Təhlili. 1 s.
13. Yoxlama inşası. 1 s.
14. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
15. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
16. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
17. Xaqani Şirvani. "Savalan dağının tərifi". Məzmunu və təhlili. 1 s.
18. Abbas Səhhət. "Vətən". Məzmunu və təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: ərəz vəznində anlaşıq. 1 s.
19. F.Qoca. "Neyləsin". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
20. F.Qoca. "Neyləsin". Təhlili. 1 s.
21. S.Vurğun. "Azərbaycan". Məzmunu üzərində iş. 1 s.
22. S.Vurğun. "Azərbaycan". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: heca vəznində. Misradaxili bölüm (Məlumatın dərinləşdirilməsi). 1 s.
23. B.Vahabzadə. "Bayraq". Məzmunu və təhlili. 1 s.
24. Yoxlama inşası. 1 s.
25. İnşa yazılarının təhlili. 1 s.
26. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
27. Sınıfədxaric oxu dərsi. 1 s.
28. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması. 1 s.

VII SİNİF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
I YARIMIL
28 saat

1. Giriş.	1 s.
2. Azərbaycan atalar sözü və məcəlləri.	1 s.
3. Kərkək türklərinin atalar sözləri. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: atalar sözü və məcəllər haqqında.	1 s.
4. "Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək boyu" ("Kitabi – Dədə Qorqud" dastanlarından). Məzmunu üzərində iş.	1 s.
5. "Bayburan oğlu Bamsı Beyrək boyu". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
6. "Bayburan oğlu Bamsı Beyrək boyu". Təhlili.	1 s.
7. "Durna teli". ("Koroğlu" dastanından). Məzmunu üzərində iş.	1 s.
8. "Durna teli". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
9. "Durna teli". Təhlili.	1 s.
10. B.Vahabzadə. "Azərbaycan". Məzmunu və təhlili.	1 s.
11. M.Mahzun. "Tabriz". Məzmunu və təhlili.	1 s.
12. İ.Əfəndiyev. "Xəncər". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
13. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
14. Yoxlama inşa.	1 s.
15. İnşa yazılarının təhlili.	1 s.
16. Sınıfdaxaric oxu dərsi.	1 s.
17. İ.Əfəndiyev "Xəncər". Təhlili.	1 s.
18. Xaqani "Gənclərə nəsihət". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
19. Xaqani "Gənclərə nəsihət". Təhlili.	1 s.
20. N.Gəncəvi "Xeyir və Şər". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
21. N.Gəncəvi "Xeyir və Şər". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: məsnəvi haqqında məlumat.	1 s.
22. Ə.Haqqverdiyev "Şeyx Şöbə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
23. Ə.Haqqverdiyev "Şeyx və Şöbə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
24. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
25. Yoxlama inşa.	1 s.
26. İnşa yazılarının təhlili.	1 s.
27. Sınıfdaxaric oxu dərsi.	1 s.
28. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması.	1 s.

VIII SİNİF
(Cəmi 64 saat; həftədə 2 saat)
I YARIMIL
28 saat

1. Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatının qədimliyi və zənginliyi. Ədəbiyyatşünaslıq elmi.	1 s.
2. Qədim türk ədəbiyyatı. Dünyanın yaranması.	1 s.
3. Döyüş türküsü. Məzmunu və təhlili.	1 s.
4. "Oğuz bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
5. "Oğuz bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
6. "Oğuz bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy". Təhlili.	1 s.
7. N.Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Sultan Səncər və qan". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
8. N.Gəncəvi. "Sultan Səncər və qan". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
9. N.Gəncəvi. "Sultan Səncər və qan". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: mənəvi hekayə.	1 s.
10. İ.Nəsimi. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Mövsümi-novruzü-neysan..." qəzəlinin məzmunu üzərində iş.	1 s.
11. İ.Nəsimi. "Mövsümi-novruzü-neysan..." qəzəlinin məzmunu üzərində iş.	1 s.
12. İ.Nəsimi. "Mövsümi-novruzü-neysan..." qəzəlinin təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: qəzəl.	1 s.

13. Xətayi. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Bahariyyə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
14. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
15. Yoxlama inşa.	1 s.
16. Sınıfdaxaric oxu dərsi.	1 s.
17. Xətayi. "Bahariyyə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
18. Xətayi. "Bahariyyə". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: bahariyyə.	1 s.
19. M.Füzuli. Həyatı, yaradıcılığı haqqında məlumat. "Padişahi-mülk..." qitəsi. Məzmunu üzərində iş.	1 s.
20. M.Füzuli. "Padişahi-mülk..." qitəsi. Məzmunu üzərində iş.	1 s.
21. M.Füzuli. "Padişahi-mülk..." qitəsi. Təhlili. İfadəli oxusu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: qitə.	1 s.
22. "Koroğlu ilə Bolu boy". ("Koroğlu" dastanından). Məzmunu üzərində iş.	1 s.
23. "Koroğlu ilə Bolu boy". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
24. "Koroğlu ilə Bolu boy". Təhlili.	1 s.
25. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
26. Yoxlama inşa.	1 s.
27. Sınıfdaxaric oxu dərsi.	1 s.
28. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması.	1 s.

IX SİNİF
(Cəmi 96 saat; həftədə 3 saat)
I YARIMIL
42 saat

1. Giriş.	1 s.
2. C.Cabbarlı. Həyatı və yaradıcılığı. "Ana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
3. C.Cabbarlı. "Ana". Məzmunu və təhlili.	1 s.
4. C.Cabbarlı. "Ana". Təhlili. İfadəli oxusu.	1 s.
5. S.Vurğun. Həyatı və yaradıcılığı. "Mən tələsmirəm". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
6. S.Vurğun. "Mən tələsmirəm". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
7. S.Vurğun. "Mən tələsmirəm". Təhlili. İfadəli oxusu.	1 s.
8. A.İldırım. Həyatı və yaradıcılığı. "Əsir Azərbaycanım". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
9. A.İldırım. "Əsir Azərbaycanım". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
10. A.İldırım. "Əsir Azərbaycanım". Təhlili. İfadəli oxusu.	1 s.
11. Ə.Cavad. Həyatı və yaradıcılığı. "Göy göl". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
12. Ə.Cavad. "Göy göl". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: heca vəznə haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi.	1 s.
13. H.Cavid. Həyatı və yaradıcılığı. "Ana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
14. H.Cavid. "Ana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
15. H.Cavid. "Ana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
16. H.Cavid. "Ana". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: romantizm haqqında.	1 s.
17. M.Müşfiq. Həyatı və yaradıcılığı. "Yenə o bağ olaydı". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
18. M.Müşfiq. "Yenə o bağ olaydı". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
19. M.Müşfiq. "Yenə o bağ olaydı". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: məcəz haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi.	1 s.
20. S.Rüstəm. Həyatı və yaradıcılığı. "Təbrizim". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
21. S.Rüstəm. "Təbrizim". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
22. S.Rüstəm. "Təbrizim". Təhlili. İfadəli oxusu.	1 s.
23. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
24. Yoxlama inşa.	1 s.
25. İnşa yazılarının təhlili.	1 s.
26. Sınıfdaxaric oxu dərsi.	1 s.
27. S.Rəhimov. Həyatı və yaradıcılığı. "Minnətsiz çörək". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
28. S.Rəhimov. "Minnətsiz çörək". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
29. S.Rəhimov. "Minnətsiz çörək". Təhlili.	1 s.
30. S.Rəhimov. "Minnətsiz çörək". Təhlili.	1 s.

31. R.Rza. Həyatı və yaradıcılığı. "Mən torpağam". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
32. R.Rza. "Mən torpağam". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
33. R.Rza. "Mən torpağam". Təhlili. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: sərbəst şeir haqqında.	1 s.
34. M.İbrahimov. Həyatı və yaradıcılığı. "Talesiz insanlar" ("Gələcək gün" romanından). Məzmunu üzərində iş.	1 s.
35. M.İbrahimov. "Talesiz insanlar". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
36. M.İbrahimov. "Talesiz insanlar". Təhlili.	1 s.
37. Yoxlama inşa hazırlıq	1 s.
38. Yoxlama inşa	1 s.
39. İnşa yazılarn təhlili	1 s.
40. Sınıfdanxaric oxu dərsi	1 s.
41. Sınıfdanxaric oxu dərsi	1 s.
42. Qazanılmış biliklərin testlərlə yoxlanılması	1 s.

X SINIF
(Cəmi: 96 saat; həftədə 3 saat)
I YARIMİL
42 saat

1. Giriş. Bədii ədəbiyyatın mahiyyəti. Ədəbiyyatşünaslıq.	1 s.
2. Şifahi xalq ədəbiyyatının xüsusiyyətləri. Janrları: nəğmələr, mahnılar, bayatılar.	1 s.
3. Şifahi ədəbiyyatın janrları: əfsanələr, rəvayətlər, lətifələr, nağıllar.	1 s.
4. Şifahi ədəbiyyatın janrları: atalar sözlü və məsəllər, tapmacalar, xalq tamaşaları və oyunlar.	1 s.
5. Aşıq yaradıcılığı. Dastanlar.	1 s.
6. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. Qaynaqları.	1 s.
7. Qədim dövrün sonlarında ədəbiyyat. Qətran Təbrizi, Məhsəti Gəncəvi, Xaqani.	1 s.
8. "Dədə Qorqud" eposunun yaranma və təşəkkül tarixi.	1 s.
9. "Dədə Qorqud" eposunun ideyası, bədii xüsusiyyətləri.	1 s.
10. "Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu"nın məzmunu üzərində iş.	1 s.
11. "Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu"nın məzmunu üzərində iş.	1 s.
12. "Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu"nın məzmunu üzərində iş.	1 s.
13. "Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu"nın təhlili. Boyun ideyası. Qazan xan, Burla Xatun surətləri.	1 s.
14. "Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu"nın təhlili. Uruz, Qaraca çoban surətləri. Düşmə obrazları.	1 s.
15. Nizaminin həyatı.	1 s.
16. Nizaminin lirikası.	1 s.
17. Nizaminin poema yaradıcılığı.	1 s.
18. "İskəndərnamə" poemasının məzmunu üzərində iş.	1 s.
19. "İskəndərnamə" poemasının məzmunu üzərində iş.	1 s.
20. "İskəndərnamə" poemasının məzmunu üzərində iş.	1 s.
21. "İskəndərnamə" poemasının təhlili. İskəndər və Nüşabə surətləri.	1 s.
22. "İskəndərnamə" poemasının bədii xüsusiyyətləri.	1 s.
23. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
24. Yoxlama inşa.	1 s.
25. Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. Anadilli poeziyanın güclənməsi.	1 s.
26. Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. Anadilli poeziyanın XV-XVI əsrlərdə yüksək inkişaf səviyyəsinin çatması.	1 s.
27. Nəsiminin həyatı.	1 s.
28. Nəsiminin yaradıcılığı. Sənətkarlığı.	1 s.
29. Nəsimi. "Yanıram" qəzəli. Məzmunu üzərində iş.	1 s.
30. Nəsimi. "Yanıram" qəzəli. Təhlili, ifadəli oxusu.	1 s.
31. Nəsimi. "Mən mülki cahan..." qəzəli. Məzmunu üzərində iş.	1 s.
32. Nəsimi. "Mən mülki cahan..." qəzəli. Təhlili, ifadəli oxusu.	1 s.
33. Xətayinin həyatı.	1 s.

34. Xətayinin yaradıcılığı.	1 s.
35. Xətayi. "Ayrıılır" qəzəli. Məzmunu və təhlili.	1 s.
36. Xətayi. "Dəhnamə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
37. Xətayi. "Dəhnamə". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
38. Xətayi. "Dəhnamə". Təhlili.	1 s.
39. M.Füzulinin həyatı.	1 s.
40. M.Füzulinin yaradıcılığı.	1 s.
41. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
42. Yoxlama inşa.	1 s.

XI SINIF
(Cəmi: 64 saat; həftədə 2 saat)
I YARIMİL
28 saat

1. Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf yolu.	1 s.
2. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı.	1 s.
3. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı.	1 s.
4. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı.	1 s.
5. C.Məmmədquluzadə. Həyatı.	1 s.
6. C.Məmmədquluzadə. Yaradıcılığı (nəsr əsərləri, dramaturgiyası).	1 s.
7. C.Məmmədquluzadə. Yaradıcılığı (publisistikası).	1 s.
8. C.Məmmədquluzadə. "Anamın kitabı". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
9. C.Məmmədquluzadə. "Anamın kitabı". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
10. C.Məmmədquluzadə. "Anamın kitabı". Təhlili.	1 s.
11. M.Ə.Sabir. Həyatı.	1 s.
12. M.Ə.Sabir. Yaradıcılığı (mərsiyələri, lirik şeirləri).	1 s.
13. M.Ə.Sabir. Yaradıcılığı (satiraları).	1 s.
14. M.Ə.Sabir. "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satirası. Məzmunu və təhlili.	1 s.
15. M.Ə.Sabir. "Səttərxana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
16. M.Ə.Sabir. "Səttərxana". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
17. M.Ə.Sabir. "Səttərxana". Təhlili. İfadəli oxusu.	1 s.
18. Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı.	1 s.
19. Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (poeziya, nəsr, dramaturgiya, ədəbiyyatşünaslıq).	1 s.
20. H.Cavid. Həyatı.	1 s.
21. H.Cavid. Yaradıcılığı. (şeirləri, poemaları).	1 s.
22. H.Cavid. Yaradıcılığı. (dramaturgiyası).	1 s.
23. H.Cavid. "İblis". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
24. H.Cavid. "İblis". Məzmunu üzərində iş.	1 s.
25. Yoxlama inşa hazırlıq.	1 s.
26. Yoxlama inşa.	1 s.
27. H.Cavid. "İblis". Məzmunu və təhlili üzrə iş.	1 s.
28. H.Cavid. "İblis". Təhlili.	1 s.

(Ardı var)

ZİYA GÖYALP YARADICILIĞINDA MÜQƏDDƏS AMAL VƏ BÖYÜK İDEYALARIN TƏRƏNNÜMÜ

Elman QULİYEV,

filologiya elmləri doktoru, professor

XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə başlayan milli hərəkatlar ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, milli-ədəbi proseslərdə də bir canlanma yaratdı. Artıq bütün türkləri özündə birləşdirən türkçülük ideyaları cəmiyyətin dərinliklərinə nüfuz edir, onların eyni qaya ətrafında toplaşmasını sürətləndirirdi. Türkçülük ideyalarının çox qüvvətli şəkildə inkişafında, onun milli-ədəbi cərəyan səviyyəsinə yüksəlməsində xidməti olan şəxsiyyətlərdən biri Ziya Göyaldır.

Ziya Göyalp 1876-cı ildə Diyarbəkirdə anadan olmuşdur. Atası Mehmed Tofiq dövrünün tanınmış qəzetçisi və ziyalı idi. O, yeni fikir və yeni ideyalar tərəfdarı kimi zamanın nəbzini tutmağı bacaran şəxslərdən hesab olunurdu. Təbii olaraq belə bir şəxsin ailəsində böyümək, tərbiyə almaq Ziya Göyalpın gələcəkdə mütəfəkkir kimi formalaşmasına böyük təsir göstərmişdi. Ziya Göyalp təhsilini Diyarbəkir əsgəri rüşdiyyəsində tamamladıqdan sonra fəlsəfi biliklərə yiyələnməyə başladı. Riyazi fəlsəfə, İslam fəlsəfəsi və digər sahələri öyrənməyə xüsusi səy göstərmişdir. Ziya Göyalpın xarici dil öyrənmək istəyi də böyük olmuş, bu istək nəticəsində o, fars, ərəb, fransız, kürd dillərini dərinlən mənimsəmişdir.

Ziya Göyalpın gərgin çalışmaları, idealları uğrunda çarpışmasında qarşıya çıxan qeyri-normal münasibətlər, bunun nəticəsi olaraq əsəbi gərginlik və yorğunluq onun intihar etməsinə səbəb oldu. Lakin başına çaxdığı güllə təsadüfən onun sağ qalması ilə nəticələndi. O, bu hadisədən sonra sanki həyatında heç nə olmamış kimi, yenidən işgüzar fəaliyyətə başladı. İstanbula gedib təhsilini davam etdirdi. Orada baytarlıq məktəbində oxuya-oxuya siyasi fəaliyyətə başladı. Gizli cəmiyyətdə göstərdiyi fəaliyyəti polis aşkara çıxardı və baytarlıq məktəbini qurtarmağa bir il qalmış həbs edildi. Bir ilə yaxın həbsdə qaldıqdan sonra Diyarbəkirə qayıtdı. Diyarbəkirdə o, təqib olunur, ciddi nəzarətdə saxlanılırdı. 1908-ci il hadisələri onun ictimai-siyasi fəaliyyətə yenidən qoşulmasına şərait yaratdı. Ziya Göyalp Diyarbəkirdə "İttihad" və "Tərəqqi" cəmiyyətlərini təsis etdi. 1910-cu ildə Selanikdə konqres oldu və bu konqresdə Ömər Seyfəddin, Ali Cənib kimi millətçi gənclər də iştirak etdilər. 1910-cu il tarixli konqresin Ziya Göyalpın türkçülük ideyalarının

geniş fəaliyyət imkanlarının formalaşmasında böyük rolu oldu. Artıq Ziya Göyalp Türkiyədə siyasi fəaliyyət aktivliyinə görə birinci sırada dayanırdı. İstanbul Darülfünununda işləyərkən onun türk gənclərinə böyük təsiri olmuşdur. Birinci dünya müharibəsindən sonra xarici dövlətlərin Türkiyəyə təsiri artdı. Daha doğrusu, onlar Türkiyəyə nəzarəti öz əllərinə aldılar. Demək olar ki, həmin dövlətləri Türkiyədə milli ruhlu gənclərin fəaliyyəti daha çox narahat edirdi. Ona görə də bu jür gənclərin təqibi görünməmiş dərəcədə vəsət aldı. Bu dövrdə Ziya Göyalp ingilislər tərəfindən Maltaya sürgün edildi. 1921-ci ildə o, Maltadan geri döndü, əvvəlcə İstanbula, sonra isə Ankara və Diyarbəkirə getdi. Onun arzuları çoxdan formalaşdırdığı türkçülük ideyalarının həyata keçməsi üçün şərait yarandı. O, Böyük Millət Məclisinə üzv seçildi. Turançılıq və türkçülük ideyalarının yorulmaz təbliğatçısı, gözəl şair və filosof Ziya Göyalp 1924-cü ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Ziya Göyalp bütün bədii, elmi, fəlsəfi və publisistik yaradıcılığında türkçülük ideyaları ilə yaşayıb yaradan sənətkardır. Onun nəzərində türkçülük türk millətini yüksəltmək deməkdir. Bu mənada həmin ideyalar onun nəinki yaradıcılığına, həm də ruhuna, mənəviyyətinə hakim kəsilmişdi. Ziya Göyalpın yeni ideyaları eyni zamanda böyük təsir dairəsinə malikdir. O, Türkiyədə yetişməkdə olan sağlam ruhlu gənclərin bir neçə nəslinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Təsadüfi deyildir ki, Atatürk Ziya Göyalpı "fikirlərinin atası" hesab etmişdir.

Ziya Göyalp gözəl şairdir. Onun şeirləri olduqca sadə və anlaşılıqdır. Şair şeirlərində türkçülük ideyalarının ilk şərti və göstəricisi kimi türk dili sevgisini belə ifadə edir:

*Gözəl dil türkcə bizə
Başqa dil gecə bizə
İstanbul konuşması
Ən saf, ən incə bizə.*

Ziya Göyalpın nəzərində dil millətin göstəricisidir. Dil varsa, demək millət də vardır. Bu dili bəyənməmək, digər dillərin ayağına vermək pis niyyət və düşüncədən başqa bir şey deyildir:

*Turanın bir eli var
Və yalnız bir dili var
Başqa dil var deyənin
Başqa bir əməli var.*

Türk dili, bu dilin yeri, işlənmə imkanları barəsində Ziya Göyalpın maraqlı fikirləri vardır. "Türkçülüyn əsasları" kitabında Ziya Göyalp qeyd edir ki, Türkiyənin milli dili İstanbul ləhcəsidir. O, İstanbulda iki

türkcənin olduğunu qeyd edir. Yəni birinci türkcəni danışdılar, lakin yazılmayan, ikinci türkcəni isə yazılan, lakin danışılmayan dil adlandırdılar. Əlbəttə, burada kəskin fərqlərin əlamətləri gizli qalmır. Ziya Göyçalp ona görə də danışdılar İstanbul türkcəsini əsas dil hesab edir və göstərir ki, xalq ədəbiyyatının təməl vəzifəsini yerinə yetirən türk dilini milli dil hesab etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Ziya Göyçalp yaradıcılığında xalq dili əsasında formalaşan milli ədəbi dilə üstünlük verdi və əsərlərinin lazımı keyfiyyətini təmin etdi.

Ziya Göyçalp anlamında vətən məfhumu uezuz-bucaqsızdır. O, nə şairin doğulduğu Diyarbəkirdir, nə vətəndaşı olduğu Türkiyədir. Onun nəzərində vətən türkün hər biri üçün öziz və müqəddəs olan Turandır. Məsələn, "Vətən" şeirində göstərdiyi kimi:

*Vətən nə Türkiyədir türklərə, nə Türkiyəstan,
Vətən böyük və müəbbəd bir ölkədir. Turanı!*

Ziya Göyçalp Turan ellərinə məhəbbət bəsləmiş, onun daim yaşamaq və uezalmasını arzulamışdır. Şiirə görə hər bir insan vətən və millət yolunda hər nəyini qurban verməli, onun səbəbini fikirləşməlidir. Ziya Göyçalpa görə millət o vaxt millət olur ki, o, yalnız vətəni düşünür. "Əxlaq" şeirində oxucu bilavasitə şairin ağıladığı bu ideya ilə tanış olur, fikirlərini tam mənada qəbul edir:

*Haqq millətin, şən onun,
Gövdə xəmin, can onun,
Şən öl ki, o yazısın,
Töküləcək qan onun.*

*Millətə ver canını,
Ocağını, şənini.
Bir aşiq olsan belə,
Fədə et canını.*

Ziya Göyçalp həyatının bütün dövrlərində fəaliyyətini millətə xidmətə yönəldən şəxsiyyətdir. Onun yaradıcılığı əslində millətini yüksəltməyin geniş proqramıdır. Bu proqramda görkəmli şəxsiyyət birinci növbədə milli şüur və milli vicdan problemini ön planda saxlayır.

Ziya Göyçalp yaradıcılığında millət anlayışı, millətə baxış konsepsiyası da özünün aktuallığı ilə seçilir. O, hər bir milləti dil, din, əxlaq, estetik baxımından bağlılıq münasibətində formalaşmada qəbul edir. Ziya Göyçalp millətə bağlı, onu canından da artıq sevən bir şəxs kimi daim mənsub olduğu xalqın inkişafını arzulamışdır. Təbii olaraq bu halın göstəricisi kimi yaradıcılığında müxtəlif konsepsiyaların şahidi olsaq da, bu konsepsiyalar arasında digər millətlərlə qarşılıqlı mədəni əlaqə və

bağlılığın birinci cərgədə dayandığı diqqətli cəlb edir. Lakin maraqlı doğuran odur ki, o dövrdə Türkiyə üçün səciyyəvi olan Qərba meyli və ələdəçilliyin sətir tənqid və təkzibi Ziya Göyçalp yaradıcılığında özünün birmənalı ifadəsini tapdı. Ziya Göyçalp Qərbdən yaradıcılığında özünün daim qəbul etsə də, qarışılmayın, Qərb təqlidçiliyinin əleyhinə olmuşdur. Bu da özliyində onun milli dəyərlərə, xalqın tarixi ənənələrinə möhkəm bağlanması və yüksək qiymət vermesindən irəli gəlir, milli keçmişlə gələcəyin bağlılığını təmin edir.

Ziya Göyçalp türklərin yaşadığı əraziləri dünyanın ən gözəl guşəsi hesab edir. Onun nəzərində bu guşələr bir də ona görə gözəldir ki, orada türklər yaşayır. Şair türkləri ağılı, igid, humanist və s. xalq kimi qiymətləndirir. Bu xalq uncaq zəhmətlə məşğuldur, heç kəmin bəqquu tapdamaz və heç kəmin torpağında gözli olmaz.

*Bir ölkə ki, torpağında bəqquu elin guşəsi var,
Hər fərdində məfkurə bir, lisan, adət, din bərdir.*

Tarixdən məlumdur ki, türklərin yaşadığı bir çox yerlər XX əsrdə xristian qüvvələri tərəfindən təəcülzə maruz qalmış, nəticədə ərazilərin itirilmə təhlükəsi ortaya çıxmışdır. Bu vəziyyət şairi, böyük millətçi gənci daim narahət etmiş, əsərlərində bunları kədər hissi ilə qələmə almışdır. Daha doğrusu, böyük Turançılıq ideyalarının təbliğatçısı olan Ziya Göyçalp Turan ellərinin müxtəlif dövlətlərin ərazi subyektlərinə çevrilməsinə kəskin etiraz etmiş, bunu məğrur bir xalqın bəqquu tapdılması şəklində qiymətləndirmişdir:

*Türk yurdu uyğulu, ey düşməni, səkmil
Uyuyan ölkəyə yapılmaz axın.
Dan yeri ağırdı, igidlər, qalxın!
Baxın, yurd nə halda, vətən harada?
Gedəyim arayım, vətən harada?*

*Krim harda qaldı, Qafqaz nə oldu?
Kazandan Tibetə deyən rus doldu,
Kitayda analar saçın yoldu,
Şən yurdlar nə halda, vətən harada?
Gedəyim arayım, İran harada?*

Lakin Ziya Göyçalp xalqın, millətin gücünə, qüvvəsinə, iradəsinə bələd və arxayın olduğu üçün yaradıcılığında kədər halları ötrə formadadır. Əksinə, nikbinlik çaları yüksək planda dayanır. Məsələn, "Çobanlı bülbül" şeirinin məzmununda deyilsə hahn şahidi olurduq.

*Çoban qaval çaldı, sordu bülbülden
Sürülərim ham, oban harada?*

*Bülbül sordu boynu bükük bir gülə
Şorqılarım ham, yuvam harada?*

Bu parçada ifadə olunan fikir rəmzi səciyyə daşıyır. Şarti ifadə və deyimlərin daşdığı mənə yurd, torpaq və vətən narahatçılıqlarının bədii əksidir. Lakin sonrakı parçalarda bu şərtlilik daxilində biz nikbin bir ruhun şərə hakimi kasıldığını görürük:

*Cəhan dedi: Sürülərim hep qaçsa
Bir sürüm var, qaçmaz, adı: Türk eli!
Bülbül dedi: Şərqi ölsün, yox təsa
Türkülərim yaşar, söylər xalq dili!*

Ziya Göyçalp yaradıcılığında türk dünyasının gələcəyinə olan inam daim öz varlığını qoruyub saxlayır. O, Turan ellərinin bölünməzliyini təbliğ etməklə, əslində bu birliyi simvolik yox, real, praktik şəkildə canlandırma bilir. Məsələn: Mən, sən yoxuz, biz varız-misrası Ziya Göyçalp sənətinə deyilən cəhəti şərh etmək baxımından əvəzsiz nümunədir. Ziya Göyçalpın türk millətinə bağlılığı, onun sabahına inamı dövrünün bir çox sənətkarlarının diqqətini cəlb etmiş və şair-filosofun həmin keyfiyyəti yüksək elmi-nəzəri qiymətini almışdır. Əhməd Ağaoğlunun bu qəbildən olan aşığıdakı fikirləri daha önəmli səslənir: "Heç bir zaman, heç bir vəziyyətdə Ziyanın ruhunu kədər, ümitsizlik kimi bezginlik bürüməmişdir. Ən çətin, ən qaranlıq zamanlarda o, daim ətrafına inam və ümid saçmışdır. Balkan müharibəsinin zillətləri, dünya müharibəsinin fəlakətləri əsnasında, mən onu gələcəyə dərin ümidlərlə bağlı gördüm. Türkün ölməyəcəyinə onun qədər inanmış bir adama hələ ki, təsadüf etmədim." Təbii olaraq Ziya Göyçalpın türkün ölməyəcəyinə, daim qələbə və zəfərlər qazanacağına inamı quru və müjərrəd sevgi anlayışlarının məhsulu deyildi. Ziya Göyçalpda bu inam xalqının tarixini, bu tarixlərdə onların keşməkeşlərini, mübarizə əzmini, torpaq sevgisini, yurd istəyini, düşməncə qarşı amansızlığını bildiyi, gördüyü və müşahidə etdiyindən yaranmışdı.

Ziya Göyçalpın türkçülük düşüncə və ideyalarının, onun tarixi, elmi və fəlsəfi dəyərlərinin əksi problemlərinə həsr etdiyi əsərlərindən biri də "Türkçülüğün əsasları"dır. Təsadüfi deyildir ki, əsər türkçülüğün tam bir proqramı kimi layiqli qiymətini almış, məsələlərə tarixi, elmi-fəlsəfi, hüquqi-əxlaqi və s. cəhətdən aydınlıq gətirilmişdir. "Türkçülüğün tarixi" və "Türkçülüğün proqramı" şəklində səciiyələnen iki bölümə türkçülüğün və turançılığın mahiyyəti əsas götürülməklə, onun gələcəyi və qarşısında dayanan məsələlərə də münasibət bildirilmişdir.

Ziya Göyçalp "işini bil, aşını bil, eşini bil" atalar sözü fonunda "millətini tanı, ümmətini tanı, mədəniyyətini tanı" düsturu formulunda əsərdə ortaya atdığı məfkurə və konsepsiyanın incəliklərini şərh edir,

xalqa, onun mədəniyyətinə, tarixinə, ən başlıcası isə özünə doğru getməyin yollarını göstərir. Və əsər türk ictimai inamının modelini, əsas xəttini göstərmək baxımından daha maraqlıdır. Ziya Göyçalp adı çəkilən əsərdə türk ictimai inamının əsaslarından danışarkən qeyd edir ki, "ictimai inamımızın birinci düsturu bu cümlə olmalıdır: "Türk millətindənəm, islam ümmətindənəm, Qərb mədəniyyətindənəm." Əlbəttə, burada Qərb mədəniyyəti istilahi görkəmli filosof-şairin yuxarıda qeyd edilən və onun əleyhinə olduğu Qərb aludəçiliyi fikirləri ilə ziddiyyət təşkil etmir. Əksinə ona daha da dolğun şərh verməyə, onu tamamlamağa şərait yaradır. Ziya Göyçalp "Qərb mədəniyyətindənəm" əlaqə və münasibətdə türk millətinin öz yerini müəyyənləşdirmək, dünya xalqları arasında nüfuzunu artırmaq, qoruyub saxlamaq, region məhdudiyətlərini qırmaq və s. cəhətləri önə çəkirdi. Bu xüsusda Ziya Göyçalpın gətirdiyi misal və istinad etdiyi obyekt də fikrin təsdiq və qəbulu üçün qeyd-şərtsiz fakta çevrilir. "Yaponlar dinlərini və millətlərini qorumaq şərti ilə Qərb mədəniyyətinə girdilər. Bunun nəticəsində də hər cəhətdən Avropalıları qəddilər. Yaponlar bunu etməklə dinlərindən, milli kulturlərindən bir şey itirdilərmi? Qətiyyətlə! Elə isə biz nə üçün taraddüd edilirik? Biz də türkçülüğümüzü və müsəlmanlığımızı qoruyub saxlamaq şərti ilə Qərb mədəniyyəti dairəsinə qəti olaraq girə bilmərikmi?" Göründüyü kimi Ziya Göyçalp müəyyən qədər subyektivlik və emosionallıq şəraitində problemlə bağlı düşüncə və mülahizələrini əsaslandırır və fikrinin təsdiqini təmin edir. "Türkçülüğün əsasları" kitabında "türk bir millətin adıdır" deyənlə müəllif türkçülükdən turançılığa qədər gedən yolun böyüklük və əhəmiyyətindən söhbət açır. Bu məqamda o, İran Xarəzm, Azərbaycan, Türkiyə və s. yerlərdə yaşayan oğuzların birliyi, tarixi-mədəni eyniliyi və s. xüsusiyyətlərini sadalayır, milli birlik ideyasını təbliğ edir. Lakin Ziya Göyçalp həmin birliyi siyasi birlik yox, kültür birliyi səviyyəsində qəbul edir. Düzdür, əsərdə və Ziya Göyçalp təlimində türk siyasi birliyinin müəyyən konturları özünü göstərsə də, adı çəkilən konkret məsələdə yalnız kültür birliyindən söhbət gədir: "Türkçülükdən yaxın ölkümüz-məfkurəmiz "Oğuz birliyi", yaxud "Türkmən birliyi" olmalıdır. Bu birlikdən məqsəd nədir? Siyasi bir birlikmi? Hələlik xeyr! Ancaq bugünkü ölkümüz-məfkurəmiz oğuzların yalnız kültürə-harsca birləşməsidir."

Ziya Göyçalpın türkçülük və turançılıq konsepsiyası təkcə görülmüş və görülənlərin yox, həm də görüləcəklərin, qarşıda dayananların mahiyyətini şərh etmək, açıqlamaq baxımından xarakterikdir. Ona görə də "siyasətdə məsləkimiz xalqçılıq və kultürdə məsləkimiz türkçülükdür" deyənlə Ziya Göyçalp bu yolda bütün ümid və ağırlıqların sahib və daşıyıcısı olan türk gəncinə üzünü tutaraq belə müraciət edir: "Ey bu günün türk gənci! Bütün bu işlərin görülməsi yüzilliklərdən bəri səni gözləyir".

BÖYÜK ALİM VƏ UNUDULMAZ MÜƏLLİMİMİZ

Tofiq HACIYEV,
AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor

Hadi müəllim uzun həyat yaşamadı, cəmi 57 il ömür sürdü (1908-1965). Ancaq bu dövrdə böyük yaradıcılıq işi gördü. Onun yaratdıqları bizim dilçiliyimizin tarixində həmişəyaşarlıq möhürü qazandı. O vaxtdan bizi yarım əsrə yaxın zaman ayırır, ciddi ideoloji dəyişmələr baş vermişdir. Onun yaşadı alimlərdən bir çoxunun əsərləri bu gün ya çap olunub yeni nəslin elmi ictimaiyyətinə çatdırılmaq dəyərini saxlamamış, ya da onları ancaq ciddi redaktə ilə üzə çıxarmaq mümkündür. Hadi müəllimin əsərlərinin çapı dediyimizi əyani göstərir. Belə ki, onun tarixi qrammatika ilə bağlı tədqiqatları o dərəcədə dəqiqliyə malikdir ki, bunlar bir az sonra dərslik hüququ aldı. Axı hər tədqiqatı dərslik kimi qəbul etmək olmaz. Dərslik tələbə kütləsi üçün doğru-dəqiq və mükəmməl-əhatəli məlumat verməlidir. Təsəvvür edin: Hadi müəllimin iki kitabı ölümündən sonra çap olunmuşdur – «Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi» (1968) və «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası» (1990). İş burasındadır ki, Hadi müəllimin ölümündən keçən 43 il müddətində onun hazırladığı dərsliyi əvəz edə biləcək yeni əsər yazılmamışdır. Və Bakı Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrası dərsliyi yeni nəşrə təqdim etmişdir. Budur filologiya elmləri doktoru, professor Hadi Mirzəzadənin elmi tədqiqatlarının mö'təbərliyi, budur Azərbaycan dilçiliyi tarixində onun tutduğu hörmətli mərtəbə.

Professor H.Mirzəzadə Azərbaycan dilçiliyində bir elm sahəsi kimi tarixi qrammatikanın əsasını qoymuşdur. 1950-ci ildə «Pravda» qəzeti səhifələrində dilçiliklə bağlı Stalinin söhbətləri getdi. Bu söhbətlərin o zamanki sovet dilçiliyində güclü rezonansı oldu. Məsələnin, əlbəttə, sırf siyasi istiqaməti də vardı. Ancaq mühüm elmi-dilçilik nəticələri də baş verdi. Bunlardan biri də haqqında danışdığımız dilçilik sahəsində özünü göstərdi: o zamana qədər dil tarixi ədəbi dil istiqamətində tədris olunur və tarixi qrammatikaya onun içində epizodik yer ayrılırdı. Həmin dil müzakirəsindən sonra tədrisdə tarixi qrammatika müstəqilləşdi. Bu iş, tarixi qrammatikanın tədrisi Azərbaycan ali təhsil ocaqlarının avanqardı sayılan Dövlət Universitetində 1947-ci ildən filologiya elmləri namizədi kimi çalışan Hadi İsmayıl oğlu Mirzəzadəyə tapşırıldı. O, tədris materialı toplamaq üçün respublikanın əlyazmaları arxivinə üz tutur. İldən-ilo

tədris materialı zənginləşir və təbii ki, bununla da tədris get-gedə mükəmməlləşir. Təməlini qoyduğu tarixi qrammatika elminizi Hadi müəllimin bir bina kimi mərtəbə-mərtəbə ucaltması mənim gözlərimin qarşısında getmişdir. Hadi müəllim yığdığı dil tarixi nümunələrini təhlil edir, üzərində tədqiqat aparır və bunun üstündə tədrisini qururdu. O, tədqiqatlarını dərs vəsaitləri kimi çap etdirib tələbələrə çatdırırdı. Mənim universitetə girdiyim 1953-cü ildə Hadi müəllimin «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasına aid materiallar (fonetika-qrammatika)» kitabı işıq üzü gördü. Biz, o vaxtın tələbələri 1956-cı ildə müəllimimizin ikinci kitabını - «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasına aid xülasələr (sintaksis)» əsərini məhz tarixi qrammatika fənnindən imtahan verdiyimiz semestrə hədiyyə kimi qəbul etdik. Həmin kitabın filologiya fakültəsində müzakirə-təqdimatında üçüncü kurs tələbəsi kimi çıxış etməyim və hörmətli müəllimlərimin – kitab müəllifi Hadi Mirzəzadənin və kafedra müdiri professor Muxtar Hüseynzadənin çıxışımla bağlı ünvanıma söylədikləri xoş sözlər şirin bir xatirə kimi bu gün də yadımdadır.

Hadi müəllim dil tarixi ilə bağlı tədqiqatlarını davam etdirir, tədrisi dərs vəsaitləri ilə təmin etmək işinə fasilə vermirdi. Beləliklə, 1958-ci ildə «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasına aid qeydlər», 1959-cu ildə «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası (köməkçi nitq hissələri)» kitablarını çap etdirdi. Nəhayət, bu tədqiqatlarını ümumiləşdirərək, Hadi Mirzəzadə 1960-cı ildə «Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası» adı ilə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdi. Bir az sonra kitab halında buraxılan bu monumental əsər o zaman sovetlər adlanan ölkədə yaşayan türk xalqlarının dilçilikləri içərisində tarixi qrammatika ilə bağlı ən mükəmməl tədqiqat sayılırdı. Və bu gün də həmin əsər öz tarixi dəyərini saxlayır. Ümumiyyətlə, professor Hadi Mirzəzadə öz zamanında Azərbaycan dilçiliyində və sovet türkologiyasında sayılan, elmi fikirləri ilə hesablaşılan böyük bir alim idi.

Professor H.Mirzəzadə mənim bilavasitə auditoriya müəllimim olub və mən onun kollektivdəki yerini görmüş, tələbələrinin sevimlisi olmasının şahidi olmuşam. Ədəbiyyat fənləri ilə müqayisədə dil dərslərinin müəyyən qədər cansızlığı olur. Ancaq biz tələbələr Hadi müəllimin dərslərini həvəslə gözləyirdik.

Bilavasitə tələbəsi kimi, Hadi müəllimin özümlə bağlı xeyli xoş xatirələri var. Dördüncü kursda kurs işimi dinləyib, onu «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çapa məsləhət gördü; aspiranturaya qəbulumda referatıma o rəy verdi və yenə onun məsləhəti ilə Füzulinin dili haqqındakı bu yazımı «Azərbaycan gəncləri» qəzetində çap etdirdim. Aspirantlığımın birinci ilində Hadi müəllimin imtahanında assistent olmağım heç yadımdan çıxmaz. Məhz onda mən imtahan götürmək metodikasını öyrəndim. Dil tarixindən ilk mühazirələrimi də məhz Hadi müəllimin təcrübəsində gördüyüm üsulla aparmışam – o, mənbələrdən topladığı örnəkləri kiçik dördkünc kartlara yazır, onları düzdüyü sistemlə mühazirəsini söylədi.

müəllim kimi Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin adlarını daha tez-tez çəkirlər. Maraqlı cəhətdir ki, belə cavabların müəllimlərinin heç də hamısı orta məktəb şagirdi kimi souradan Azərbaycan dili və ədəbiyyat ixtisasını seçənlər deyillər.

Hər halda, "bəs səbəb nədir?" sualına cavab tapmaq tələb olunur. Birmənalı şəkildə demək olar ki, səbəb Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin dünyagörüşünün formalaşmasında milli dəyərlərimizin daha üstün mövqə tutmasıdır. Məhz həmin dünyagörüş sonra, müəllim kimi fəaliyyət göstərən şagirdlərin qəlbinə onların daha yaxından bələd olmalarına kömək edir.

Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlanması iki istiqamətdə həyata keçirilir: 1) Azərbaycan dilinin müxtəlif sahələri ilə bağlı nəzəri materiallar üzrə iş və bu materiallardan ümumtəhsil orta məktəblərində tədrisi nəzərdə tutulan biliklərin şagirdlərə mənimsədilməsinin öyrədilməsi; 2) Azərbaycan və dünya ədəbiyyatından müvafiq ali məktəbin, konkret şəkildə müəllim hazırlığının tələb etdiyi səviyyədə aparılan işlər və yenə də həmin iş prosesində mənimsənilən biliklərin nəzərdə tutulan hissəsinin şagirdlərə çatdırılması yollarının mənimsədilməsi.

Birinci istiqamət dillə bağlıdır. Dil milli dəyərlərin ən qüdrətli sahəsidir. Həm də təkcə sahəsi deyil, eyni zamanda digər mövcud dəyərlərin nəsillər üçün saxlanması və onlara ötürülməsi vasitəsidir. İlk informasiya vasitəsi təbiidir ki, hərəkət olub: dilin mövcud olmadığı şəraitdə valideyn övladına, bir nəsil digərinə yaxşını, pisi, istini, soyuğu, təhlükəni, həyat uğrunda mübarizənin sadə qaydalarını, bir sözlə, zəruri nə var, hamısını hərəkət vasitəsilə öyrədib. Bu öyrətmə sadə idi. Daha mürəkkəb məsələləri çatdırma bilmirdi, imkanların məhdudluğu buna yol vermirdi. Amma hər halda, mövcud idi və çox uzun bir dövr ərzində - dil meydana çıxana qədər insanların varlığının təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdı.

Dilin yaranması bu sadə vasitənin vəzifələrinin böyük bir hissəsini qısa zaman kəsiyində əvəz etdi. İmkanların genişliyi, kommunikasiya zənginliyi tədricən onun bütün sahələrə nüfuz etməsinə şərait yaratdı. Nəhayət, dil bəşər təcrübəsinin (konkret nümunədə xalqın və nəhayət, milli təcrübənin) saxlanması, nəsillərdən nəsillərə ötürülmə vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Dil insanın varlığını təsdiq edən vasitə oldu. Sivilizasiyanın elə bir mərhələsi məlum deyil ki, orada dili başqa bir vasitə ilə əvəz etməyə əvəz edə biləcək daha səmərəli vasitə axtarıb. Süni dil, texniki dil və s. məfhumlar yaranıb. Amma hamımıza məlumdur ki, bəşəriyyət üçün təbii dili, ayrı-ayrı millətlər üçün bu təbii dilin tərkib hissəsi olan ana dilini dolğunluğu ilə tam əvəz edə bilən digər vasitə tapılmayıb. Bunun nəticəsidir ki, dilin inkişafı həmişə ona məhəbbətlə paralel gedib. Bəşər belə bir həqiqətlə razılaşmalı olub: dil millətin mövcudluğudur, hər şeyi itirmək olar, dildən başqa. Dilin itirilməsini heç nə ilə əvəz etmək mümkün deyil.

Dil ünsiyyət, informasiya ötürmək vəzifəsini həmişə saxlayıb, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyıb. Maraqlıdır ki, dünyada yaxşı ilə pis, mənfəi ilə müsbət, acı ilə şirin və s. adətən, bərabər hüquqlu statusa malik olsa da, dildə mənfəi çalarlı varlıqları ifadə edən sözlərin sayı müsbət məzmunlulardan azdır. Dilin dilin millətin dəyərləri ilə vəhdətdə inkişaf etməsindən biri budur. Digər səbəb həm də digər dəyərlərin xalqın yaddaşında saxlanmasıdır. Dil özü milli dəyərdir, görə də dilin bu xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ondan imperiya siyasəti vasitəsi kimi istifadə olunmasına təəccüblənmək lazım deyil. Ötən əsrdə meydana çıxmış "dil imperiyası" məfhumunun mütərəqqi insanları ciddi şəkildə narahat etməsinə biganə qalmaq olmaz. Bu siyasətin əsasında qan tökmədən, ərazi işğal etmədən, ancaq dil vasitəsi ilə dünyaya ağalığ etmək dayanır. Təəssüf ki, başqa xalqlarla müqayisədə bu siyasətin biza daha çox təsir edə biləcəyini unutmamalıyıq. Rəsmi səviyyədə doğma dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi üçün bütün təminatlar var. Lakin onlara nə dərəcədə əməl olunur? Bu suala cavab tapmaq üçün Bakının küçələrindəki elanlara, müəssisə adlarına nəzər salmaq, doğma dilini yaxşı bilən adamlar, bu dili bilməyib, əcnəbi dildə az-çox danışmağı bacaran adamlara göstərilən münasibəti götür-qoy etmək kifayətdir. Əlbəttə, heç kəs çox dil bilməyən əleyhinə deyil. Millətini sevməyən adamlar öz dilini bilmədən başqa dilləri öyrənməyin əleyhinə çıxıblar. Burada heç bir milli eqoizm yoxdur. Bütün xalqların qabaqcıl nümayəndələri, mütərəqqi şəxsiyyətləri ana dilini bu statusda görmək istəyiblər və ya buna çalışıblar. K.D.Uşinski öz doğma dilinin başqa dillərin içərisində itməsinə qarşı çıxaraq, uşaqlara ana dilini öyrətmədən ikinci dili öyrətməyin əleyhinə çıxıb. O, əvvəlcə ana dilini deyil, başqa dili öyrətməyin mənfəi cəhətlərini nəzərdə tutaraq yazır: "Bunun nəticəsi nə olar? Bunun nəticəsi o olar ki, uşaq dillə bərabər, fransız və ya ingilis xarakterini kəsb edər və valideynin şiltaqlığı və dəbin sarsaq tələbinə görə, xalqın ən qiymətli mədəni irsindən onun payına düşən hissədən, onu vətən və xalq üçün oğul edə biləcək yeganə hissədən həmişəlik əl çəkməli olar... Çünki dəyişməz psixoloji qanuna görə, yeri birinci tutan təəssürat, bütün o biri təəssüratlardan daha dərin kök salır" (K.D.Uşinski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, Azərşəf – 1953, səh.117).

Böyük mütəfəkkir N.Nərimanov doğma dili "həyat və kainat haqqında cisimlə ruhun möhtac olduğu ilk məlumatları ötürən" kimi dəyərləndirmişdir. Tanınmış ədəbiyyatşünas və müəllim F.Köçərli ana dilinin millətin mədəni dirliyinə, həyatının mayası olduğunu göstərmişdir. A.Səhhətün ana dilinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək, onun tədrisi uğrunda apardığı işləri də təsadüfi saymaq mümkün deyil. Lakin bu təbii, büllur mənbə - dil sevilməklə, öyrənməklə, qorunmaqla cəlalanır, daha da qüdrətli olur. Dilə məhəbbət, qayğı ailədən başlayır. "Almaniya əleyhinə müharibə Deklorasiyası"nın müəlliflərindən biri, tanınmış ingilis dilçisi Budro Vilsonun dilə münasibət tərbiyəsində ailənin rolu ilə bağlı fikirləri maraqlıdır: "Mənim atam ailə üzvlərindən heç birinə danışığında yerinə düşməyən ifadələr işlətməyə icazə verməzdi". Bunlar çox düzdür və ailədə övladının doğma dilə münasibətinə

biyanə yanaşan valideynlərə yaxşı bir ismarıdır. Lakin bu iş sistemli, elmi şəkildə məktəbdə - Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin rəhbərliyi ilə tədris prosesində, dərstdə, dərsləndirici tədbirlərdə davam etdirilir. Burada müəllimin özünü dillə bağlı bilikləri və bu bilikləri əldə etmə prosesində qazandığı milli dəyərlər onun karnə gəlir.

Məktəbdə milli dəyərlər üzrə iş iki istiqamətdə həyata keçirilir. Birinci istiqamət təlimin məzmunu ilə bağlıdır. Müvafiq tələblərə görə, təlimin məzmunu, bütövlükdə təhsil milli dəyərlərə əsaslanmalı və ondan qidalanmalıdır (əlbəttə, dünyada gedən proseslər də unudulmamaq şərti ilə). Bu tələb konkret şəkildə ayrı-ayrı fənlərin məzmunu hazırlanarkən nəzərə alınır. Humanitar fənlərin, xüsusilə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatın məzmununda digər fənlərə nisbətən milli dəyərlərə istinad etmək imkanı daha çoxdur. Həm məzmunun, həm də bu məzmun üzrə işləyəcək müəllimlərin hazırlığında məsələnin nəzərə alınması Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin şagirdlərə təsir imkanlarını artırır.

İkinci istiqamət isə dərsləndirici tədbirlərlə əlaqədardır. Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyəvi işlər sistemli şəkildə, əvvəlcədən hazırlanmış müvafiq planlar əsasında (məktəbin, sinif rəhbərlərinin, uşaq təşkilatı rəhbərlərinin tərbiyəvi iş planları) həyata keçirilir. Bu planların hər birində milli dəyərlərin imkanlarını nəzərə almaq vacibdir.

Həmin planları tərtib edən və həyata keçirən müəllimlərin heç də hamısı Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərini tədris edən mütəxəssislər olmur. Lakin ixtisasından asılı olmayaraq müəllim olacaq tələbələrə "Tərbiyə işinin təşkili metodikası" fənni tədris edilir. Fikrimizcə, ya həmin fənnin tədrisində milli dəyərlər, onların tərbiyəvi imkanlarından istifadə üzrə işlər genişləndirilməli, ya da ümumtəhsil məktəblərində tərbiyəvi işlərin həyata keçirilməsində Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin imkanlarından daha səmərəli istifadə olunmalıdır.

Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin apardıqları işlərin nəticəsi onun sevgisi ilə düzmütənasıdır. Sevgi nə qədər güclüdirsə, nəticə bir o qədər yaxşı olacaq. Bu sevginin əhatə dairəsi sonsuzdur. Lakin onun əsasında müəllimin qəlbində dilimizə və ədəbiyyatımıza olan münasibət dayanır; müəllim ilk növbədə özü ana dilini və ədəbiyyatımızı sevməlidir. Yalnız bu sevgi dilimizə və ədəbiyyatımıza şagirdlərin də qəlbində maraq, istək, başlıcası isə məhəbbət yarada bilər. Gizli deyil ki, dünyada gedən qloballaşma, informasiya axınının güclənməsi, müxtəlif mənbələrdən məlumatlar əldə etmə imkanlarının artması təkcə faydalı nəticələr vermir. Hələ formalaşmağa macal tapmayan gənc qəlbi çətdirən, kommersiya və siyasi məqsədlərlə dövrüyyəyə buraxılan ideyalar, parnoqrafik, erotik "filmçiklər" həm də əzəli və əbədi dillə, ədəbiyyata arzuolunmaz münasibət yaradır.

Məhz buna görə də Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlığında milli dəyərlərimizdən yerli-yerində istifadə çox vacibdir. Birincisi, müasir tələbə gəncliyin böyük bir hissəsini təşkil edir. Milli dəyərlər bu gənclərdə tarixən formalaşmış, əsrlərin sınağından keçmiş, saflaşmış,

büllurlaşmış irsimiz barədə dolğun təsəvvür yaradır. Bu isə öz növbəsində səhəki cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olacaq insanlara, gənclərə "mütəsirlik" adı ilə təqdim olunan bəzi üzdanıraq "dəyərləri" milli dəyərlərimizlə müqayisə etməyə imkan yaradır. Milli dəyərlərə alternativ kimi təqdim olunan nə varsa, müqayisə süzgəcindən keçirilsə, yaxşı-yamanı dərk etmək asanlaşır, bütövlükdə milli dəyərlərin tərkib hissəsi olan əxlaqi dəyərlərin itirilməsinin qarşısını alır, gəncləri həyata daha yaxşı hazırlayır.

Gənclərin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi olmağa hazırlaşan digər hissəsi üçün milli dəyərlərin əhəmiyyəti ikiqatdır, bəlkə də daha çoxdur. Bunu ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində həmin dövrün ən mötəbər qəzeti sayılan "Pravda"dən oxuduğum bir məqalədəki faktlarla təsdiqləmək istəyirəm. Məqalənin əsas qayəsi əxlaqda baş verən deformasiyaların səbəbinin araşdırılması olub. Bir fakt belə idi: jurnalist tədqiqatı ilə müəyyənləşdirilmişdi ki, SSRİ-dəki əsas nüfuzlu tədris ocağının - Bauman adına Ali Texniki Məktəbin çar Rusiyası dövründə tətbiq olunan tədris planında humanitar fənlərin öyrədilməsinə xeyli vaxt ayrılıbmış. Fakt ilk baxışda adamda təəccüb doğurur. Sırf texniki ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlayan məktəbdə humanitar fənlərə bu qədər diqqət verilməsinə nə ilə izah etmək olar? Məlum olur ki, həmin kadrlar təkcə Rusiya elminin şöhrətini təmin etməklə öz işlərini bitmiş saymayıblar. Onların əksəriyyəti həm də cəmiyyətin ictimai - mənəvi mühitinin yaradılmasında böyük xidmətlər göstərmiş ziyalılar kimi yaddaşlarda qalıblar. Bax, budur humanitar elmlərin, xüsusən də doğma dilin möcüzəli gücü.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatının təsiri, əhəmiyyəti necə dəyərlər, ancaq "yerli kadrlar" tərəfindən dəyərləndirilmir. Ədəbiyyatımızın mənəvi qiyməti zaman-zaman başqa xalqların nümayəndələrinin də diqqətini cəlb etmişdir. Budur, isti bir fakt: Dəyərli alim, professor Şahin Xəlilli Şotland və Azərbaycan mədəniyyətləri köklərindəki yaxınlığı araşdıran, bu sahədə qiymətli nəticələr əldə edən F.Aleksander Magildən iqtibas gətirir. İqtibas belədir: "Azərbaycanın mədəni irsinin mühüm dəyərləri onun ədəbiyyatında əks olunub və bu səbəbdən də ədəbiyyatın əhəmiyyəti kölgədə qalmamalıdır. Gənc nəsil dəyərli ədəbi irslə tanış olmaqla öz əcdadlarının mədəni irsi ilə tanış olur. Ədəbiyyatın unudulması mədəniyyətin itməsinə və xarici kütləvi informasiya vasitələrinin hücumu keçməsi ilə gənc nəslin xarici mədəniyyətin təsiri altına düşməsinə gətirib çıxarır" ("Ədəbiyyat qəzeti", 24 avqust 2007 - ci il).

Əlbəttə, dil də, ədəbiyyat da tərbiyə vasitəsidir. Lakin bütün hallar üçün bu fikri məqbul saymaq mümkündürmü? Şübhəsiz, yox. Nə üçün? İlk növbədə ona görə ki, dillə ifadə olunan, bədii ədəbiyyatda öz əksini tapan bütün hadisələrin mənbəyi həyatdır. Həyat isə tək müsbətlərdən ibarət deyil. Mənfiliklər, eybəcərliklər də bizi əhatə edən mühitədir. Görəsən bu eybəcərliklərlə bağlı fikirlərin əks olunduğu ədəbiyyatı oxuyan insanların hamısı ondan düzgün nəticə çıxara bilirmi? Qəsdən "şagirdlər", "yeniyetmələr" yazmıram. Çünki bədii ədəbiyyatdan lazım olanı seçə bilməyənlər təkcə məktəblilər deyillər. Böyüklərin özləri də çox vaxt belə

"seçimlə" aciz qalılar. Bəzi atılarda, məsələn, "Mü bir gecə", "Dekameron" kimi əsərlərin qadağan olunmuş kitablar siyahısına salınması yazıçıları təsdiq etmimi? Bəli! Ancaq qadağanın çıxış yolu olmadığı təsdiqlənib. Əksinə, qadağa obyektə marağı artıran vasitədir.

Bu öz yerində. İlk məsələlər var ki, onlar eybəcərlik sayılır, əksinə, dünya əhalisi arasında müxtəlif dövrlərdə keçirilmiş sənədlərdə bunlar bəzə həyatı üçün əsas amillər kimi qiymətləndirilmişdir. Lakin ədəbiyyatda, o cümlədən bədii ədəbiyyatda onların ifadəsinə və təbli ki, oxucuların fikirlərinə münasibət birmənalı olmayıb.

Tarixdə təkcə aparıcı müharibələrlə deyil, həm də müxtəlif maraqlı fikirlərinə görə qalmış Napoleon deyirdi: "Bütün əxlaqsızlıqların ən yekəsi bacarmadığın işdən yapışmaqdır". Doğrudur, bacarıqların yaranması şəxsi təşəbbüsdən, daxili motivlərdən ciddi şəkildə asılıdır. Bu asılılıq nə qədər böyük olsa da, hər halda bacarıqlar aparılan sistemli işə müvafiq şəkildə formalaşır. Bu qanunauyğunluğu müəllim hazırlığına, bir qədər də konkretləşdirsək, Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənni üzrə pedaqoji kadr hazırlığına şamil etsək məsələnin ciddiliyi bir daha görünür.

Məhz bunları əsas götürərək həm də hesab edirik ki, müəllim hazırlığına tələbə qəbulu prosesindən əvvəl başlanılmalıdır: müəllim olmaq istəyən tələbələr bu sahəyə yararlılıq dərəcəsi əvvəlcədən mütəxəssislər tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra onların imtahana buraxılması pedaqoji kadr hazırlığının səmərəsini artırır, bu peşəyə təsadüfi dütəşənlərin qurşımını alır.

Səciyyəvi xüsusiyyətləri nə qədər çox olsa da müxtəlif fənlər üzrə pedaqoji kadr hazırlığında ümumi cəhətlər də vardır. Ümumi kontekstində xüsusi seçmək, konkretə tətbiq etmək işi səmərəli qurulmasına müsbət təsir edir. Böyük alim, mərhum Azad Mirzəcanzadə müəllim hazırlığına verilən tələbləri ümumiləşdirir. Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimləri hazırlığında əhəmiyyətini nəzərə alaraq həmin tələbləri aşağıda veririk:

1. Dərs dediyi fənni mükəmməl bilməlidir; 2. Hərəkətləri biliyinə uyğun gəlməlidir; 3. Təhsil üçün namərdən imtina etməlidir; 4. Şagirdlərlə öz övladları kimi rəftar etməlidir; 5. Biliyinə və ona uyğun olan hərəkətinə dərin inamı olmalı, eyni zamanda bu inamı şagirdlərinə aşılmalı və bununla da onlara xoşbəxtliyin yolunu göstərməlidir; 6. Şagirdlərinə qarşı xeyirxah və səbirli olmalıdır; 7. Tədris planını şagirdlərin aqlı qabiliyyətinə uyğun olaraq ardıcıl tətbiq etməlidir (A.Mirzəcanzadə, İxtisasa giriş. Bakı Universiteti Nəşriyyatı – 1990, səh.229).

Diqqətli oxucu yəqin hiss etdi ki, göstərilən tələblərin müəyyən qismi müxtəlif dövrlərdə pedaqoji ədəbiyyatda bu və digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Lakin müasir şəraitdə, bazar iqtisadiyyatı anlayışının heç də həmişə lazımınca qiymətləndirilmədiyi bir vaxtda göstərilən tələblərin bəzilərinə müəllim hazırlığında əməl etmək daha çox zəruridir. O tələbləri nəzərdə tuturuq ki, bunlar məhz müəllimin mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir edir və əsrlər ərzində milli-mənəvi dəyərlərimizdə öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, uzun bir dövr ərzində insanın qiyməti onun sözü ilə əməlinin uyğunluğuna görə verilmişdir. İlk baxışda çox yaxşı təəssürat

yaratdır. Lakin milli dəyərlərimizin mayasını, cəvharını müəyyənləşdirən Zərdüşt təlimində məsələnin qoyuluşunu satırlayanda "ilk baxışın" necə alındığı, necə yanlış olduğu qənaətinə gəlmiş. Həmin təlimə görə, insan dəyərləndirilərkən təkcə sözü və əməli deyil, həm də daxili düşüncələri, dilə gətirmədiyi fikirləri əsas götürməlidir. Nə üçün? Milli dəyərlərimizdə əllənməmiş bu meyarın üstünlüyü nədədir? Suallara bədi ədəbiyyatdan götürülmüş bir epizodla cavab verim. Epizod toxunən bəladir: Kişi həyat yoldaşı ilə restoranda nahar edir. Hərəkətlərindən və dediyi sözlərdən nəticə çıxır ki, o öz qadını sevir. Lakin müəllim həmin kişinin daxili əməli ilə bağlı yazdığı birçə cümlədən onun əsl siması üzə çıxır. Məlum olur ki, öz qadını ilə məhrəban danışdığı anlarda qonşu stolda nahar edən gözəl qadını fikrən "soyundurmuş".

Bəli, insanın qiymətləndirilməsi ilə bağlı gətirilmiş təkcə bir nümunə milli dəyərlərin gücünü, ölməzliyini, səciyyəvi mənəviyyətsizlikdən, əxlaqsızlıqdan qorunmaqda necə böyük əhəmiyyətə malik olduğunu aydın şəkildə sübut edir. Milli dəyərlərimizdən bu şəkildə istifadə edilən qədər nümunələr gətirmək mümkündür. Lakin bunsuz da aydın olur ki, A.Mirzəcanzadənin müəllim hazırlığı ilə bağlı irəli sürdüyü tələblər içərisində müəllimin daxili mənəvi əməli ilə bağlı olanlar önəmlidir. Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənnini tədris edəcək tələbələrə iş zamanı bu keyfiyyətlərin formalaşmasında milli dəyərlərimizin imkanlarından lazımınca istifadə olunmalıdır. Bilirik ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi hazırlayan fakültələrdə burada toxunulan və toxunulmayan milli dəyərlərimizin öyrədilməsi üzrə iş aparılır. Lakin etiraf etmək vacibdir ki, bu öyrətmədə başlıca diqqət təlimin təhsilləndirici vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə yönəldilir, milli dəyərlərimizdən pedaqoji fəaliyyət zamanı şagirdlərin tərbiyəsində istifadə məsələlərinə əhəmiyyət verilmir. Yaxşı halda buna lazımı qədər yer ayrılır. Bu fakt aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir: Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənni üzrə pedaqoji kadrların hazırlığında milli dəyərlərin məzmunu, onlardan istifadə imkanları və yeri dəqiqləşdirilməlidir; Tədris prosesində təkcə təhsilləndirici vəzifə deyil, həm də milli dəyərlərin tərbiyyəvi imkanları üzərində iş aparılmalıdır.

Milli dəyərlərin məzmununun zənginliyi, onun təkcə bədii ədəbiyyatdan, onun müxtəlif janrlarından ibarət oluması, adət-ənənələri, dövlətçilik təcrübəsi ilə bağlı ideyaları, tərbiyənin müxtəlif sahələrini və s. əhatə etməsi Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlığına yenidən nəzər salınması zəruri edir.

DÜŞÜNDÜRÜCÜ TAPŞIRIQLAR

1. Aşağıdakı sözlərin ən azı üç oxşar əlamətini göstərin:
anana, otto, aka, ürü, ata

- a) I. Bu sözlərin hamısı saitlə başlayır, saitlə qurtarır.
II. İncə saitlə başlayan söz incə saitlə, qalın saitlə başlayan söz qalın saitlə bitir.
III. Bu sözlər soldan sağa və sağdan sola eyni cür oxunur.
2. Müsəlman şərqində qədim tarixi əsərlər "Salnamə" adlanırdı. Rus salnamələri isə elə bir sözlə ifadə olunur ki, onun üçüncü hecası "yaxşı" sözünün antonimi, ikinci hecası fars dilində "sən" deməkdir. Bas birinci hecası nədir? Onu ikinci heca ilə birləşdirəndə "yay" sözünün rusçaya tərcüməsi alınır.

b) I. Birinci heca – le

İkinci heca – to (farsca "sən")

Üçüncü heca – pis ("yaxşı"nın antonimi)

Cavab: Letopis

3. Məhəmməd peyğəmbərin adı çəkildə onun şərəfinə icra olunan bir əməl vardır. Bu əməli ifadə edən söz eyni zamanda Başqırd xalqının rus çarizminə qarşı mübarizə aparan milli qəhrəmanın adıdır. Başqırdistanda bir şəhər də belə adlanır. Bu, hansı sözdür?
Cavab: Salavat

4. 1625-ci ildə Şah Abbas Səfəvilər əleyhinə baş vermiş Georgi Saa – kadzenin üsyanını yadırdı. Azərbaycan ədəbiyyatında "Əlkitçay" adlanan bu döyüş gürcü ədəbiyyatında necə adlanır? Bunu tapmaq üçün aşağıdakı krassvordu həll edin:

İlan	Su	İnam
□	□	□
□	□	□
□	□	□
□	□	□
□	□	□

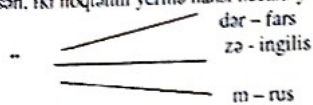
c) I. İlan – mar

Su – ab

İnam – din

Cavab: Mərabdin döyüşü

5. Görsən, iki nöqtənin yerində hansı hecarı yazmaq lazımdır?

Cavab: "ma" yazmaq lazımdır.

6. Xanalaradakı hərflərin köməyiylə sözlər düzəldin:

T	E	F
O	L	N

Cavab: leo, leon, leont, fəl, fen, neft, telefon, fon, tel, el, not, loto, foto, len (orta əsrlərdə torpaq mülkiyyəti forması), Elton (şəxss adı)

7. "Cotton", "baby", "cooker", "sherber".

Bunlar hansı Azərbaycan sözləridir ki, ingilis dilinə keçərək bu cür fonetik dəyişikliyə məruz qalmışdır? Cavab: kətan, bəbə, kökə, şərbət

8. "Başlangıç" sözünün antoniminin əksi əcnəbi bir dildə təbəffüs orqanlarından birinin adıdır. O, hansı sözdür?

Cavab: "Başlangıç" sözünün antonimi – sən, tərsinə nos, rus dilində burun

9. Get ağacdən dər

Get, hazardan, ağacdən dər

Nöqtələrin yerinə eyni söz yazılmalıdır. Bu sözlər müxtəlif mənada işlənir, lakin bunlar omonim deyil. Cavab: alma

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrında xalqımızın görkəmli şairi Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsi keçirildi. Teatrın foyesində Mikayıl Müşfiqin həyat və yaradıcılığını əks etdirən sərgi təşkil olunmuşdu. Sərgidə şairin latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə çap olunmuş 3 cildlik əsərləri, "Həyat sevgisi", "Yenə o bağ olaydı", "Əbədiyyət nəğməsi" kitabları, şair haqqında yazılmış monoqrafiyalar və fotolar nümayiş etdirildi. Mərəsimi filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şamsizadə açaraq dedi: "Bir il bundan öncə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev Azərbaycan poeziyasının ən gənc klassiki Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 100 illik yubileyinin geniş şəkildə qeyd edilməsiylə bağlı sərəncam imzaladı. Mən hesab edirəm ki, bu, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətimizə, azərbaycançılıq məfkurəsinə olan böyük saygı və diqqətin dərin hörmətə layiq ifadəsidir. Müşfiq sənətə gəlmiş gündən etibarən həmişə xalqımızın sevimlisi olub. Onun 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində yüksək şəkildə qeyd edilməsi bunu bir daha təsdiq edir". Tədbirdə çıxış edən mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəz Qarayev unudulmaz şairin yaradıcılığına olan böyük xalq məhəbbətindən söz açdı. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar tədbirdə çıxış edərək dedi: "Yüz il bundan əvvəl Azərbaycan xalqının böyük şairi Mikayıl Müşfiq dünyaya gəldi. 70 il bundan əvvəl rejim tərəfindən qəddarlıqla qətlə yetirildi. O, cəmi 29 il yaşadı. Ancaq klassik şairlər cərgəsində yer aldı. 29 yaşında klassik adı almaq hər sənətçiyə nəsih olmur. Dünya ədəbiyyatı tarixində yalnız üç şair – Lermontov, Lorke və Müşfiq bu yaşda belə bir xalq sevgisinə layiq olublar". Xalq yazıçısı Gülhüseyn Hüseynoğlu mərasimdə çıxış edərək ölməz şairin yorulmaz tədqiqatçısı olmasından qürur hissi duyduğunu vurğuladı.

Tədbir incəsənət ustalarının təqdim etdiyi ədəbi-bədii kompozisiya ilə yekunlaşdı.

Bakı şəhərindəki 190 nömrəli orta məktəbdə görkəmli Azərbaycan yazıçısı, alim və müəllim Mir Cəlal Paşayevə həsr edilən "Qəlblərdə yaşayan Mir Cəlal" kitabının təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Tədbirin təşkilatçısı olan həmin məktəbin müəllimi, kitaba ön söz yazmış Qonira Əmircanova yığıncağı açaraq qonaqları Mir Cəlal işığına yığışdıqları üçün alqışladı və böyük ədəbin yetirmələrinə söz verdi. Vaxtilə Mir Cəlal müəllimin tələbələri olmuş, bu gün respublikamızda seçilib tanınan alimlər, şair və yazıçılar onun haqqında gözəl xatirələr danışdılar, kitabın müəllifi Ramiz Dönizə minnətdarlıqlarını bildirdilər.

Rəşid Behbudov adına Dövlət Mahnı Teatrında Yazıçılar Birliyinin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birgə buraxdığı "Poeziya günü" şeirlər toplusunun təqdimatı olmuşdur. Mərəsimdə Yazıçılar Birliyinin birinci katibi Fikrət Qocə mədəniyyət və turizm nazirinin müavini Ədalət Vəliyev, professor Nizaməddin Şamsizadə və başqaları kitabın məziyyətlərindən danışdılar, şairlər şeirlər oxudular və onun növbəti nəşrini səbirsizliklə gözlədiklərini bildirdilər. Xatırladaq ki, kitab hər il yeni şeirlər toplusu şəklində buraxılacaqdır.

Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev "Seçilmiş pyeslər" kitabı Türkiyədə nəfis şəkildə çapdan çıxmışdır. 612 səhifəlik kitaba müəllifin "Sən həmişə mənimləsən", "Unuda bilmirəm", "Məhv olmuş gündəliklər", "Mahnı dağlarda qaldı", "Odlu səhradan gəlmiş şeytan", "Xurşidbanu Natəvan", "Şeyx Niyabani", "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali", "Hökmdar və qızı" kimi məşhur pyesləri daxil edilmişdir.

XARICI ÖLKƏLƏRDƏ

ABŞ-dakı Keene Universitetinin alimlərindən psixoloq Hen Evans və Riçard Venera hər gün metro ilə Nyu-Cersidan Manxettona gedib-gələn 208 sətmişin üzərində test keçiriblər. Alimlər psixoloq test zamanı onların hormonlarını yoxlamaq üçün qanlarından analiz götürüblər. Bundan başqa, həm səfər öncəsi, həm də səfər sonrası onlardan bəlli sorğular cavablandırılmalarını xahiş ediblər. Məlum olub ki, hər gün metrodan istifadə edən sərnişinlər onlara verilən sualları lazımı səviyyədə cavablandırma bilmir, əsəbi və aqressiv olurlar. Psixoloqlar bunu insanın monotonluqdan bezməsi ilə əlaqələndirirlər.

Amerikanın Boston şəhərində keçirilən yuxu araşdırmaları üzrə elmi konfrans maraqlı nəticələr üzə çıxarıb. Professor Patrasiya Qorfeld bildirib ki, yuxular adətən 12 cür süjetli olur. On çox yayılan yuxu yerdə yıxılmaq və camaat qarşısında pis vəziyyətdə (çılpaq halda) qalmaq süjetidir. Yuxu insan orqanizminin intensiv məşqlərindən xəbər verir. Onlar insanı təhlükəli situasiyalara hazırlayır. Yuxu hətta ölüm təhlükəsi dəqiqləşməndə insanın məşq hazırlıqlarını ifadə edir.

Amerikalı mütəxəssislər görmə qabiliyyətini bərpa edən "Lüjentus" adlı dərman preparatı hazırlamışlar. "New England journal of medicine"-nin yaydığı xəbərə görə, yaşlılıq dövründə kor olmaq ehtimalını minimuma endirən yeni dərman 716 nəfər üzərində təcrübədən keçirilib. Həmin dərmanla müalicə edilənlər məktub oxuya biləcək qədər sağalıblar.

Amerikanın və Britaniyanın universitetləri dünyada ali təhsilin liderləridir. Bu, Britaniyanın "Times" qəzetinin illik təhqiqatının nəticəsidir. Reyting tərtib olunan zaman 4 min alimin, müəllimin tələbə və aspirantın rəyləri nəzərə alınır.

Dünyanın ən yaxşı yüz universitetinin siyahısında Amerikanın Massaçusets ştatından Harvard Universiteti başda durur. Onun ardınca Britaniyanın Kembriç və Oksford universitetləri gəlir. Birinci on universitet arasında daha bir Britaniya universiteti – London Imperial Kolleci doqquzuncu yeri tutur. Qalan birinci onluqdakı universitetlərin hamısı Amerikaya mənsubdur.

Rusiyanı MDU təmsil edir. O, 93-cü yerdədir. Bütün reytingdə ABŞ-dan 33 universitet, Britaniyadan 15, Avstraliya və Hollandiyadan 7, Fransa və İsveçrədən 5, Honkonq, Yaponiya, Kanada və Avstraliyanın hər birindən 3 universitet təmsil olunur.

ABŞ-ın Arkanzas Universitetinin mütəxəssisləri odda yanmayan, hətta bakteriyaların təsirinə qarşı davamlı olan kağız icad ediblər. Yeni materialdan divar kağızından tutmuş, avtomagistrallar boyunca düzülən reklam lövhələri istehsalınadək müxtəlif məqsədlərlə istifadə etmək olar. Kağızın çox hissəsi sellüloz lifindən hazırlanmış halda, yeni materialın əsasını titan dioksidi nanonitləri təşkil edir. Bu cür kağızın hazırlanması çox sadə prosesdir, o, zəhərli deyil və ucuzdur. Nanonitləri əldə etmək üçün tədqiqatçılar tozşəkilli titan dioksidini qələvi ilə qarışdırırdıqdan sonra kütləni teflon konteynerə qoyublar. Bundan sonra onu bir-iki gün ərzində 150-200 dərəcə temperaturda qızdırıblar. Kağız quruduqdan sonra onu ayıraraq, qaçıq ilə kəsmək və müxtəlif formaya salmaq olur. Yeni materialın 700 dərəcəyədək temperatura davam gətirə biləcəyi deyilir.

78

YENİ NƏŞRLƏR

Professor Fəxrəddin Veysəlli təkcə Azərbaycanda deyil, dünyada tanınan fonetist alimlərdəndir. Gərgin tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan, rus, ingilis, alman dillərində yazılıb-nəşr etdiriyi əsərləri həmişə mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Bu yaxınlarda oxucuların istifadəsinə verilmiş "Fəxrəddin Veysəlli – 65" adlı kitab isə (Bakı, Şirvan nəşr - 2008) görkəmli aliminin həyat və yaradıcılığına həsr olunub. Burada F.Veysəllinin həyatı, təhsil illəri, elmi yaradıcılığı, nüfuzlu müəllim kimi işinin xüsusiyyətləri, əsərləri haqqında tanınmış söz sahiblərinin rəyləri, Azərbaycanın müstəqilliyi, doğma dilimizin qorunması və inkişafı sahəsində xidmətləri və s. öz əksini tapmışdır.

Vidadi Bəşirov mətbuatda müntəzəm çıxış edən, pedaqoji elmin müxtəlif məsələləri ilə bağlı dəyərli fikirlər müəllifi kimi tanınan alimlərimizdəndir. Onun 2008-ci ildə "Mütərəim" nəşriyyatının poliqrafiya mərkəzində nəşr olunmuş "Azərbaycan pedaqoji fikrində milli tərəqqi ideyaları" (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəli) adlı monoqrafiyası da bəli aktual məsələlərə həsr olunmuş əsərdir. Bu əsərdə Azərbaycan maarifpərvərlərinin milli tərəqqi ideyalarının gənc nəslin təlim-tərbiyəsində əhəmiyyəti, cəmiyyətin tərəqqisində dəyərli xidmətləri olmuş qabaqcıl pedaqoji fikir nümayəndələrinin humanist, demokratik ideyaları, çoxşəhəli fəaliyyətlərinin müsbət nəticələri öz əksini tapmışdır.

Görkəmli yazıçı, müəllim və elm xadimi Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyi tənənəli şəkildə qeyd edilir. Bu böyük insana məhəbbət həm də onunla bağlı yeni əsərlərin oxuculara verilməsi ilə nəticələnir. Ramiz Dənizin (Qasimov) "Qəlblərdə yaşayan Mir Cəlal" (Bakı, "Yurd" HPB - 2008) adlı kitabı da bəli əsərlərdəndir. Kitabın redaktoru xalq yazıçısı Çingiz Abdullayev, məsləhətçisi xalq şairi, professor Nəriman Həsənzadədir. Adı çəkilən əsərdə M.C.Paşayevin həyat və yaradıcılığı haqqında fikirlər öz əksini tapmışdır. Müəllifin yanaşma tərzi, üslub oxucuda Mir Cəlal haqqında dolğun təsəvvür oyatmağa imkan yarada bilmişdir. Fəaliyyətinin əsas sahələrinin – müəllimliyinin, alimliyinin və yazıçılığının onun insan keyfiyyətləri – səmimiyyəti, qayğıkeşliyi, tələbkarlığı, ədəvət hissindən uzaq olması, həssaslığı ilə vəhdətdə verilməsi əsərin əhəmiyyətini daha da artırır. İnanırsan ki, oxucu, xüsusilə gənələr bu əsərlə sadəcə tanış olmayacaq, orada "əsl insan necə olmalıdır" sualına cavab tapacaq, həyatlarının müxtəlif məqamlarında Mir Cəlal şəxsiyyətinin nümunəsindən örnək götürəcəklər. Bunu Mir Cəlal haqqında müasirəmiz olan yetirmələrinin həmin kitabda verilən xatirələri də bir daha sübut edir. Çünki həmin xatirələrdə Mir Cəlal böyüklüyü, sadəliyi öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, hər hansı bir elmi tədqiqat işi araşdırılacaq problemin müəyyənləşdirilməsi kimi çox çətin proseslə başlayır. Məsələyə düzgün yanaşma isə araşdırılan elmi problemin səmərəli həllində çox mühüm rol oynayır. Lakin bu, heç də ilk baxışda göründüyü kimi asan deyil: problem düzgün formalaşdırılmamasından törənən səhv sonradan xeyli çətinliklər yaradır, alman natiçələrinin dəyərli töhfələri təsirsiz qalır. Tanınmış alimlər – professor A.O.Mehrabov və professor Y.Ş.Kərimovun hazırladığı "Təhsil sahəsində tədqiqatların əsas istiqamətləri (2008-2013-cü illər)" adlı vəsait (Bakı, "Beynəlxalq Universitet" nəşriyyatı və poliqrafiya mərkəzi - 2008) praktikada yaranan çətinliklərin vaxtında aradan qaldırılması baxımından əhəmiyyətlidir. "Təhsilin konseptual istiqamətləri" (səh. 8-15), "Elmi tərbiyə məsələləri" (səh. 16-20), "Təhsilin psixologiyası və fiziologiyası problemləri" (səh. 21-29), "Məktəbəqədər təhsilin problemləri" (səh. 29-31), "Ümumi orta təhsilin problemləri" (səh. 31-43), "Ali və orta peşə-ixtisas təhsilinin problemləri" (səh. 44-47), "Olava təhsilin problemləri" (səh. 48-49), "Xüsusi təhsilin problemləri" (səh. 50-53), "İlk peşə-ixtisas təhsilinin problemləri" (53-55), "Təhsilin informatlaşdırılması" (səh. 57-65), "Təhsil və pedaqoji fikir tarixi" (səh. 65-66) başlıqları altında verilmiş və tədqiqat məvzularının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə nəzərdə tutulmuş istiqamətlər müasir təhsilimizin problemlərini hərtərəfli əhatə edir.

79

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:
ANAR

Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLI
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYILOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

ÜNVANIMIZ:

Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.

Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09

Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. Tiraj 700.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.
Lisənziya V 236.**

**Jurnalda dərc olunan məqalələr Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyasında nəzərə alınır.**

**Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır,
«Zərdabi LTD»-nin mətbəəsində çap olunur.**

Çapa imzalanıb: 06.07.2008.

**Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.
Bir nömrənin abunə qiyməti 2 manatdır.**

İNDEKS 1012

